

ÚJ FOLYAM XV. 1-2. SZÁM BUDAPEST, 2006. FEBRUÁR ÁRA: 480 FT

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC ESSZÉJE – SZIMPOZION AZ INNOVÁCIÓRÓL: CSERMELY PÉTER, CSURGAY ÁRPÁD, KÓHALMI FERENC, HOPPÁL MIHÁLY, NÁRAY-SZABÓ GÁBOR, PAKUCS JÁNOS – DOMOKOS MÁTYÁS: MÓRICZ ZSIGMOND ÜZEN – KÖRKÉP ÉS VITA: HERCZEGH GÉZA, KESERŰ KATALIN, MÓROCZ ZSOLT, METZ KATALIN, TÓTH KLÁRA, ZLINSZKY JÁNOS – BOD PÉTER ÁKOS: KORMÁNYZÁSMENTES HÓNAPOK

HÍREK. December 14-én a MOL-lal és a Batthyány Lajos Alapítvánnyal együttműködve szimpoziumot rendeztünk *Innováció* címmel. A szimpoziumra készült előadások szövegének első része mostani számunkban jelenik meg.

Január 5-én Czettler Antal tartott nagyszerű előadást székhelyünkön „A magyar–amerikai kapcsolatok a második világháború alatt” címmel. Az estet Jeszenszky Géza és Granasztói György vezette.

Megjelent a Magyar Szemle Könyvek legújabb kötete, Gróh Gáspár *Határ. Ok nélkül* című esszégyűjteménye a határon túli magyar irodalomról. (Ára 2700 Ft, szerkesztőségünkben 2160 Ft.)

A Magyar Szemle könyvek szerkesztőségünkben 20% kedvezménnyel kaphatók.

Lapunk ára 2006-ban az újságárusoknál és a könyvesboltokban 480 forint lesz. Előfizetőink 380 forintért kapják meg a lapot, az előfizetés egy évre 2280, fél évre 1180 forint lesz. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel. 311-6477), illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2005) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Hamarosan megkezdji működését a Magyar Szemle honlapjának interaktív webáruházzá alakított változata.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és csütörtökön 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Rt.

MOL Rt.

Richter Gedeon Rt.

Karsai Holding Rt.

Nemzeti Civil Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Lívia

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XV.	1–2. SZÁM	2006. FEBRUÁR	
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Akinek nincs múltja, jövője sincs</i>	3	
MÁDL FERENC	<i>Egy keresztény Európa égi mását és valóságképét keresve</i>	7	
CZETTLER ANTAL	<i>Mussolini bukása III.</i>	24	
HÁMORI PÉTER	<i>„Produktív szociálpolitika” a vissza-csatolt északi és keleti területeken I.</i>	42	
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Erősen gondolj valamire!</i>	59	
DOMOKOS MÁTYÁS	<i>Móricz Zsigmond üzen – a Dél Keresztje alól</i>	62	
<i>1% Metafizika</i>	<i>Karinthy Frigyes: A lélek arca</i>	79	
NÁRAY-SZABÓ GÁBOR	<i>Kutatás és verseny Magyarországon</i>	82	
CSURGAY ÁRPÁD	<i>Nanotechnika, tudomány és természet</i>	88	
HOPPÁL MIHÁLY	<i>Kultúra, innováció és tradíció</i>	99	
KÓHALMI FERENC	<i>A Bolyai Műhely</i>	107	
CSERMEY PÉTER	<i>Innováció és tehetséggondozás</i>	109	
PAKUCS JÁNOS	<i>Innováció és gazdasági növekedés</i>	121	
	KÖRKÉP		
STURM LÁSZLÓ	<i>Irodalom, történet (Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése)</i>	126	
MÓRO CZ ZSOLT	<i>Homo Magicus (Horányi Károly: Eredet és jelkép)</i>	133	

KESERÜ KATALIN	Folytonosság – térben, időben, művészetben (Bódis Erzsébet kiállítása)	144
KUBINSZKY MIHÁLY	Művészet és dokumentáció (Rudolf von Alt kiállítása)	146
METZ KATALIN	Hatalmi játszmák és áldozataik	149
TÓTH KLÁRA	Az idő festője (Csernus Tiborról)	153
GÁSPÁR G. JÁNOS	A következmények országa	155
BOD PÉTER ÁKOS	Kormányzásmentes hónapok	164
GYULAI GYÖRGY	A német ősz talánya	169
SZAKOLCZAI GYÖRGY	A demográfiai és egészségügyi válság, a harmadik út és az új főtrány	174
ZLINSZKY JÁNOS	A szentkorona-tan – „mai érvényében”	177
HERCZEGH GÉZA	A magam mentsége	183
	Summaries	187
	E számunk szerzői	191

Ebben a számunkban Bódis Erzsébet faliszőnyegeit mutatjuk be (fotók: Marx József, Molnár Géza, Neumannn Ildikó). A fedélen részlet a Deltai nádas (1967) című szőnyegtervből.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

II. fokozat

AKINEK NINCS MÚLTJA, JÖVŐJE SINCS

Akinek nincs múltja, jövője sincs. Ez az időszerű megálapítás azért pontatlan, mert úgy teljes, ha a társai között élő emberre értjük, tehát ha a társadalomra vonatkozik. Amennyiben kritikát jelent, válságra hívja fel a figyelmet – nekem, személy szerint ez a szándékom –, akkor a kultúra problémája kerül előtérbe. Olyan tömegkultúra lett általános itthon és európai környezetünkben is, amely a múlttal különleges kapcsolatban van. A tömegkultúra fogyasztás, mondhatni evés. A történelem is fogyaszthatóvá válik benne, s ez szakadást eredményez múlt és történelem között. Sőt, a történelem tagadásáról is lehet beszélni, ha a múlttól egyedül csak ítéletek fogalmazódnak meg a mindenkori politikailag korrektnek megfelelően. Rögeszme lesz belőle, mert a tragédiát a kultúra részét alkotó történelem végiggondolása és átélése nélkül nem lehet megérteni. Más szóval maga a tragédia értelme, átélésének lehetősége is kilúgozódik.

A magyar vészorszak és Auschwitz felfoghatatlan, a tragédia átélhetetlen, ha nincsenek mögötte és mellette a hétköznapiok, a történelmi helyzet. Ez teszi csak igazán irratózatossá: a történelmi részletek, köztük a zsidóság és a cigányság tömeges pusztulását megelőző és kísérő különféle apró mozzanatok sokasága. Más példa: a kereszténység sem érthető, ha csak a katolikus egyházat és az inkvizíciót emlegetik vele kapcsolatban.

Több mint tizenöt éve választási kampányban élünk, mely négyévenként újrakezdődik, egyre szakszerűbb és ki-

terjedtebb. Már észre sem lehet venni, hogy az elmélyülés helyét a politikai harc érvei foglalják el. A háború, ellentétben az európai kultúra különleges eszmei hagyományával, nem ismeri az egymást kizáró kettősségek együttélését. A háború a vesztesre vereséget mér azért, hogy elpusztítsa, s ez az elv érvényesül a kultúrát, a jövőt elvesztő politikai válságok folyamatában is.

Az európai kultúra egyedülálló hagyománya a különbségtétel szellemi és világi hatalom között. Ez a kettősség mindig egyszerre létezett benne, s formáit, megfogalmazási módjait erősen változtatva mind a mai napig jelen van, pontosabban vágyként, szándékként e hagyomány jegyében még ma is megfogalmazható. A reformáció például megtörte az egyház egyeduralmát, kiindulópontja lett sok egyéb mellett annak a folyamatnak is, amely a liberalizmus-hoz vezetett, de nem törte szét Európa kulturális egységét. Így lett valósággá, hogy közösségek tagja, európai lehet az is, aki más keresztény hitet követ vagy éppenséggel laikus. Ma már nem is lehet keresztény Európáról beszélni. Mégis, a demokrácia: a jog és esélyegyenlőség, a nők egyenjogúsága, az ember személyes méltóságának tisztelete abból a múltból hagyományozódott, mégoly tekervényes úton-módon a mára, amelyet egykor áthatott a kereszténység.

A kettősség, a sokrétűség együttélése egyedülálló európai örökség. Ezt teszi most teljesen láthatatlanná az immár hajráhangulatban zajló politikai kampány. Ilyenkor nincs helye a gondolkodásnak, az elmélyülésnek, csak az ellenfél gyenge pontját kereső mérlegelésnek. Emlékezhünk, éppen négy éve, a választási küzdelem utolsó szakaszában a nemzeti szín és a kokárda viselése arra szólított fel, hogy a közösségek közösségének, a nemzetnek a tagjai ne harcoljanak, hanem csak küzdjenek meg egymással. Az eredmény ismert: a nemzetből tábor lett, amelyet le kell gyűrni, a szembenállók nem fogadták el, hogy a nemzeti keret kultúra, hogy ez alkotja a politikumot, amely a különféle politi-

kák közege. Az ellentét, a polarizálódás máig feloldhatatlan, amit az alig több mint egy évvel ezelőtt történtek jeleznek. A másik, frissebb példa azt mutatja, hogy nem magyar betegségről van szó, a politika másutt sem képes elfogadni a kultúránk lételemét alkotó kettősséget.

François Bayrou vezető francia konzervatív politikus, egyébként egy IV. Henrikről szóló könyv szerzője, nemrég a következőt jelentette ki. Hívó és keresztény ugyan, de kifejezetten örül, hogy az Európa keresztény gyökereire történő utalás nem került bele az európai alkotmány éppen hazájában leszavazott tervezetébe. Ebből most vita alakult ki, azonban érvei helyett a jelenség a figyelemre méltó. Nemet mond egy hagyományra, amely egyedülálló módon volt képes kimunkálni a kettősség, a befogadás, a könyörületesség, a türelem, a bűnbocsánat erkölcsi parancsain alapuló kultúráját, az ellentmondással való együttélést egy átfogó rend keretei között. Vakon és kirekesztő módon védi a laicitás francia eszményét, és történészként azt sem veszi észre, hogy már maga a fogalom is keresztény eredetű, sőt a laicitás a kereszténységen kívül, más kultúrák esetében aligha értelmezhető.

Mondjuk ki ismét, nem a keresztény Európáról van szó, hanem a mai Európa kettősségének kultúrájáról, amely történetét tekintve összefonódott a kereszténységgel. A görög és a római előzményektől a kereszténységben fogant, a világtörténelemben egyedülálló feudalitásból, a modern állam lassú felépítése közben kinőtt modernség és demokrácia szövődött egybe úgy, hogy közben Európa saját nyelvüket beszélő, önálló kultúrájú nemzetekből tevődik össze, amelyeket semmilyen államszervezet sem lesz képes a maga képeire formálni. Ez az igazi kettősség, sokrétűség.

Nem az a baj, hogy politikusok léteznek, akik jólrosszul a politika művészetét művelik. Ma az a baj, hogy a politikusi gondolkodás lép a kultúra és az elmélkedés helyére, azt egyszerűen kiszorítja. A politizáló gondolkodás

állít a feje tetejére mindent azzal, hogy az életet gazdasági realitásként, politikai projektként, vagy éppen ideológiai választútként állítja be. Művelői olyan világot kínálnak, amelynek a kultúrája töredezett, esetleges, s amelynek a múltja politikailag korrekt.

Az ebből fakadó barát vagy ellenség szemlélet végzetes. Súlyos következményei a kívülállókat is állásfoglalásra kényszerítik. Mádl Ferenc egyedülálló, nagy jelentőségű esszéjét, mely mostani számunkban jelenik meg, J. H. H. Weiler zsidó vallású jogász könyve inspirálta a keresztény Európáról és annak válságáról. Ugyanez a válság foglalkoztatja Elie Barnavi történészt, a jeruzsálemi egyetem tanárát és volt párizsi nagykövetet, aki öntudatos zsidó értelmiségiként Bayrouval polemizál. Meggyőződésem, a válság mindenekelőtt annak az európai értelmiségnek a felelőssége, amely a politizáló gondolkodás hatása alá került, s a hatalom bűvkörében elfelejti, el is veszti saját szerepét történelme, kultúrája fenntartásában és építésében.

GRANASZTÓI GYÖRGY

EGY KERESZTÉNY EURÓPA ÉGI MÁSÁT ÉS VALÓSÁGKÉPÉT KERESVE

Egy keresztény eszme- és gondolkör jegyében megjelenő Európa: a nemzetek egységes Európája – az Erasmus által egyenesen „Egyesült Európai Államok”-nak fogalmazott – európai álmom már évszázadok óta része az európai történelemnek és történetírásnak. Elég ennek csak néhány ismert elemére utalni. Dante a monarchiáról szóló művében újból és újból ír a pápai és császári Európáról. Erasmus a latin nyelv mellett Európa egységének zálogát látja a kereszténység remélt megújulásában.

A Schuman-nyilatkozat (1950. május 9.), az alapító atyák, Schuman, Adenauer, De Gasperi és Jean Monnet és mások elvi állásfoglalásaikban nem hagynak kétséget az iránt, hogy náluk az új Európa – a leendő európai integráció jogi és morális architektúrája – az európai keresztény értékek és hagyományok folytatása.

*Felfedezőút egy keresztény Európába – ez a tárgya annak a nagy feltűnést keltett könyvnek, amelyet Weiler professzor írt egy több mint kétezer éves történetről: Európáról és a kereszténységről (J. H. H. Weiler: *Ein Christliches Europa – Erkundungsgänge*, Pustet, München-Salzburg, 2004.)*

Érdemes végigkísérni a szerzőt, hogy mit látott és tapasztalt a bizonnal izgalmas felfedező útján.

Nem tudom, van-e valaki aki ezt az álmot így megírta: a „keresztény Európát”, ahogy Weiler munkájának címe szól, a jog, a filozófia és erkölcs, a vallások, a köztörténet olyan nagy tudásával, az emberi kultúra főbb áramla-

tainak és csodáinak olyan átfogó ismeretével és kritikussá elemzésével, a valóság tényeinek olyan tiszteletével, a logikus gondolatfűzés olyan meggyőző rendszerességével, a történeti folyamatok és fordulatok, az esélyes víziók olyan empatikus felismerésével és nyomon kísérésével, a mindenkori jobb jövő útjainak olyan ex post facto és a mai jövő javára is való helyeslésével és védelmével – igen, *nem tudom, van-e valaki, aki ezt az európai álmot, a keresztény Európa égi mását és valóságképét ilyen káprázatos esszében megírta volna*, mint ez a Dél-Afrikában született, régóta Amerikában élő jogász professzor, aki a New York University és más egyetemek nagyra becsült tudósa, rabbi szülők gyereke és a zsidó vallásban gyökerező hagyományok művelt őrzője, az alkotmányjog és az „európajog” számos művének szerzője, és szerzője ennek a könyvnek is, amiről már számos írás megjelent, mert rövid néhány év alatt már közel húsz nyelvre lefordították. Ez az írás a magyar nyelvű kiadást szeretné ösztönözni, túl azon, hogy előre ízelítőt ad róla a magyar olvasónak.

Az európai keresztény eszmetörténethez és valóság-hoz imígyen kívülről jött útkeresővel van dolgunk (könyvének német alcíme is beszédes: *Erkundungsgänge – tájékozódások, felfedezőtutak*).

Az európai kultúrkör olvasói számára különleges abban lehet, ahogy mintegy kívülről mutatja, fedezi fel számunkra, ahogy ő látja a kontinens történelmében a keresztény Európát.

E sorok írója – aki elég hamar rátalált erre a könyvre – szeretné e felfedezőtutak teljes hálózatát egyszerre bemutatni, mint egy jó magaslatról, a nagy szellemi táj egészét láttatni, mint Goethe fogalmazott valami hasonló élményében „a csillagokat az égen és az őzet az erdőben”. De hát az egyidejűség egyszerre nem megy. Mégis a könyv az európai álomról egyfajta égboltnyi káprázattal borít el bennünket, engem is, azzal együtt, hogy Európa-ügyekben nem tartozom az aluliskolázottak közé.

Tessék hát olvasni, és hagyni a szellemi élmények útjait beépülni nemzeti és európai kultúránk hálózatába. Az egyes részek, fejezetek és címek már magukban is szólnak arról, hogy mi van beljebb.

Keresztény gyökerek az Európai Alkotmány szerződésben – miért nincsenek, ha vannak?

Hadd szóljak hát itt magam is a felfedezőutaknak legalább néhány szakaszáról.

A mű születésének külső történeti okát az Európai Unió Alkotmány szerződése adta. Az Alkotmány szerződést az Európai Unió tagállamainak aktív részvételével az Európai Konvent dolgozta ki és 2003. június 13-án és július 10-én konszenzusban hozott döntésével az Európai Tanács elé terjesztette. Az Unió tagállamainak képviselői – államfők és kormányfők államfői felhatalmazással – az Alkotmány szerződést 2004. október 29-én Rómában aláírták. Az Alkotmány szerződés a tagállamok által szükséges megerősítéssel (ratifikálással) léphet hatályba. Weiler munkájának külsődleges okát a tervezett Alkotmány szerződés azáltal adta, hogy Európa az Alkotmány szerződés preambulumában végül is szégyellte bevallani saját szellemi-kulturális örökségét, amikor is európai örökség gyanánt csak a *vallási-kulturális hagyományokról* szólt, de nem vallotta meg *Európa keresztény múltját és gyökereit*.

Sokan mintha szégyellnék Európát, ahogy kulturális, spirituális és erkölcsi értékeiben azzá lett, amivé: évezredek történelmi-emberi erőinek mozgásában, az állandóan megújuló emberi életminőség keresésében, annyi sok önmagát tisztító erő és esemény ellenére azzá, ami ma Európa – Európában és a világban, ami ma az európai ember és kultúra.

Sokan mondják azóta is, hogy nehéz lesz így szeretni az új európai architektúrát. Meg történelemhamisítás is ki-

retusálni az elődöket és alkotásukat a családi fényképről. Hogy ez ésszerű és adekvát európai cselekmény volt-e, elfogadható magatartás-e, megfelel-e nemzeti és európai önbecsülésünknek, könyvében a felfedezőutakon – erre keregett választ a szerző.

Induló, mintegy stratégiai célkitűzését a következő mondatban fogalmazza meg: „A könyv egy meghatározott (nem megnyugtató) helyzetet elemez és ezen keresztül egy víziót vázol fel, nevezetesen a keresztény Európa megnyugtató vízióját.” Nem egyfajta evangelizációs cél vezet. Európa igazi identitását keresi és akarja megmutatni – mondja.

Látni kell, arra a tényre épít és következtetésekre jut, hogy *Európa kulturális-szellemi világának nemcsak a humanizmus és felvilágosodás elvei-értékei, hanem a keresztény tradíció is része.* Ennek elutasítása Európa múltjának tagadását is jelenti. Az igazi agnoszticizmus elve és követelménye az, amelyben együtt van a laicista és a keresztény értékek közössége, toleráns együttélése.

Weiler mélyreható alkotmánytörténeti elemzéssel bemutatja a tény, hogy ez a koegzisztencia, az ennek megfelelő alkotmányos intézmények és szabályozási elvek az állam, a társadalom, az egyes emberek és közösségeinek viszonyrendszerére nézve részei az Unió nemzeti alkotmányainak.

A laicista és keresztény szemlélet toleráns együttélése a vallásszabadság dolgaiban is nemcsak a vallás gyakorlásának szabadságát jelenti, hanem a vallásnélküliség és a nem gyakorlás természetes szabadságát is. Ez így része a keresztény Európának és európai alkotmánytörténetnek.

A pragmatikus intézmény- és szabályrendszerek alkotmányjogi struktúrájában, *az alkotmányok egyes fejezeteiben meg is van ez a laicista és keresztény együttélés.*

Ezt tételezi Weiler a valóságnak megfelelően az Európai Alkotmányszerződésre vonatkozóan is.

Az ember – a szerző és annyi sok polgár és olvasó – ezzel való ellenkezése ott kezdődik, hogy a preambulumban az ő személyiségének keresztény spirituális mivoltát, önazonosságainak egy meghatározó részét nem létezőnek tekintik, tagadásba veszik. Az ő keresztény gyökerei nem lehetnek az európai alkotmányosság tápláló forrásai.

Európai alkotmánytörténeti tanulságok

Világos a szerző okfejtése, midőn elfogadhatatlannak tartja ezt a tagadást: a preambulumnak, az *alkotmányok preambulumának az az alkotmányos szerepe*, hogy a legáltalánosabb emberi-társadalmi értékek szimbolikájával kifejezze egy nép lelki-spirituális hagyományai szerinti arcát, a közösség szellemi-erkölcsi önazonosságának meghatározó sajátosságait.

Ha Európa – az EU tagállamainak – alkotmánytörténetét egészében nézzük, a preambulumokban megjelennek a vallási-kulturális hagyományok körében a keresztény gyökerek.

Weiler eredeti alkotmányszövegrészek idézésével beható elemzésben láttatja, hogy sok tagállam, egyebek között Németország, Írország, Görögország, Olaszország, Lengyelország, Anglia alkotmánya megvallja keresztény hitét. Másokról megállapítja, hogy a francia modell szerint ilyen hivatkozás keresztény vallási gyökerekre nincs. A végkövetkeztetése ebben az összefüggésben aztán az, hogy az Európai Alkotmányszerződés preambulumban az igazi és adekvát megoldás az lenne, ha a kulturális-egyházi hagyományok megnevezése *mellett* a keresztény gyökerekről is olvashatnánk.

Zsidó-keresztény és muzulmán értékek Európa térképén

A szerző felfedező útjain szép és valójában könnyű felfedezéseket tesz, amikor a keresztény Európa térképéről szól: a keresztény hit és kultúra elterjedéséről, Pál apostol térítő útjairól, a katedrálisokról, Szent Ágostonról, Dantéről, a kolostorokról, irodalomról, zenéről, építészetről, iskolákról, egyetemekről szól.

Elemzéseiben elvándorol, *kritikus értékítéletek kimondásával*, a keresztény Európa sok bűnéhez, a zsidókkal és muzulmánokkal szembeni vétkekhez is. Szakadékokhoz, amelyekhez az európai kultúra oly közel vitt bennünket. Hogy mégis így tud beszélni keresztény Európáról, külön mély egyéni vallomása is a szerzőnek. A mentségek, amiket talál: mindhárom vallás az egyistenhit vallása, a keresztény egyházak számszerű és térbeli kiterjedtsége, a zsidó és muzulmán hit és kultúra az európai kultúra részévé vált, az antiszemitizmus és a holokauszt nagy bűneinek megvallását, a kiengesztelődés katarziszát a pápai enciklikák is közel hozták mai európaiságunkhoz. Ezzel összefüggésben kell azt is mondani, hogy vallási alapon Törökország EU-tagságát tagadni a felebaráti szeretet tagadása volna, és a politikai kereszténység pragmatizmusa ellen is szólna.

Marad hát még annyi a keresztény múltból és az újra sarjadó jelenkori keresztény értékekből, hogy nem volna jogosulatlan állítani az Európai Alkotmányszerződésben, hogy az Európai Unió Európa kulturális, humanista és keresztény vallási hagyományaiból meríti örökségének értékeit.

Romano Prodi, még mint az EU Bizottság elnöke így fogalmazott: „meg vagyok győződve, hogy a vallás egyike Európa fundamentális értékeinek, és hogy Európa története és a kereszténység története elválaszthatatlan egymástól” (*European Consortium for Church and State Research, Year 4 – Issue 4, April 2004, p. 2*).

Mindazonáltal az Alkotmányszerződés „keresztény gyökerek nélküli” szövegének jóváhagyásával Prodi is elfogadta a kompromisszumot, hogy a preambulum „csak” az európai kulturális, vallási és humanista hagyományokról szóljon, abban a reményben, hogy a keresztény gyökereknek lesz majd jobb folytatása, és az Alkotmányszerződés megfogalmaz és véd számos olyan értéket, amelyek a keresztény hagyományokban gyökereznek.

Az európai identitás – kulturális és morális értékek – az Alkotmányszerződésben általában

A weiler-mű egy további nagy vonulata a fenti logikailag jól záró gondolatmenet után most már az, hogy *pragmatikusan miért is olyan jelentős a szerepe egy, a keresztény értékeket is magába foglaló preambulumnak*, és hogy hogyan lehetne látni-tételezni, segíteni (és nem befolyásolni, amit a szerző nem tekint se dolgának, se szándékának, hanem csak láttatni akarja) a keresztény értékek megvalósulási esélyeit a jövő Európájában és annak jogi architektúrájában, az európai integráció, a nemzetek Európájának kiteljesedésében.

Az alkotmányok preambulumának egyik szerepéről szólva Weiler, mint láttuk, világossá tette azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy egy közösség, egy nemzet morális, kulturális, történeti, nemzeti és politikai identitását az alkotmányok közvetlenül a preambulumban, illetve preambulum jellegű bevezető nyilatkozatokban fejezik ki. Ez történt az Európai Alkotmányszerződésben is.

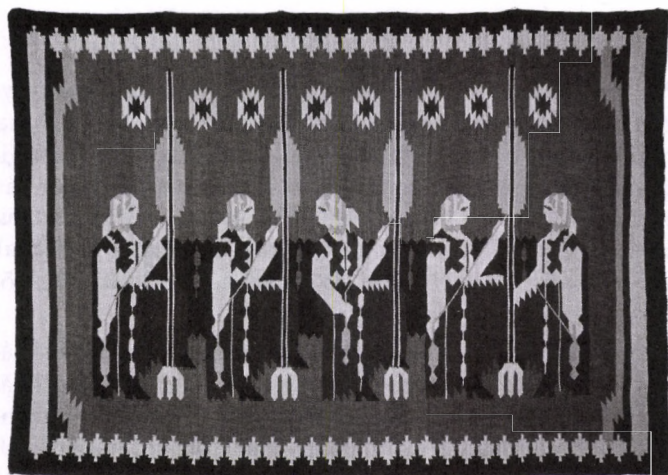
Az Európai Unió esetében a preambulumnak van egy további fontos szerepe. Az nevezetesen, hogy kiszabaddítsa az európai álmot a piac, a tőke, az áru, a kereskedelem, a technológia, a közlekedés, a kommunikáció konvergáló terrorja alól. Ezek persze mind fontos elemei az európai integrációnak. Az új Európát a jogi, gazdasági és

általános közbeszédben is sokáig csak Közös Piacnak hívtuk. A jogi architektúrában kultúráról és más morális értékekről alig esett szó.

Az évtizedek múlásával és a tényleges igények tudatosulásával az újabb nagy szerződésekben (Maastricht, Amsterdam, Nizza, Athén, az Alapjogok Chartája), az európai gondolkodásban és politikai állásfoglalásokban kibontakozott annak természetessége, hogy az Európai Unió nemcsak gazdasági, hanem kulturális közösség is, amely az európai nemzetek etikai-szellemi értékeinek kohéziója nélkül nem tud létezni.

Igy jutunk el oda, hogy *Európa etikai közösséggé akkor és azáltal lesz, ha akarja saját történetének értékeit*. Ez az „akarja” van most megírva az Alkotmányszerződés preambulumban, bár a keresztény gyökerekre való utalás nélkül, *a következő főbb értékek „nevesítésével”*:

- Európa évszázadok óta létrehozta a humanizmus sok értékét, az emberek egyenlőségét és szabadságát, az értelem érvényesülését;
- Európában élnek a kulturális, vallási és humanista hagyományok;
- az ember jogainak sérthetetlensége, elidegeníthetlensége;
- a jog elsőbbsége a társadalmi életben;
- a civilizáció, a haladás és a jólét útja Európa polgárai javára, beleértve a szegények és gyengébbek iránti szolidaritást;
- a kontinens nyitottságát a kultúra, a tudás és a szociális fejlődés területein;
- a demokrácia és a transzparencia a közéletben;
- a béke, az igazságosság és a szolidaritás előmozdítása a világban;
- a sokszínűségben az egység, a nemzeti identitás, a jövő közös építése;
- felelősség a jövő generációk sorsáért.

FONÓ LEÁNYOK, 1957

Mindezek meghatározó *elvi-politikai-etikai tartalmat* adnak az Alkotmányszerződés nagy intézményrendszerének, az új európai architektúrának, az általános célkitűzéseknek, az úgynevezett szabadságoknak, az intézmények (a parlament, az Európai Tanács, a Miniszterek Tanácsa, a Bizottság, a Központi Bank, az Európai Beruházási Bank stb.) feladatainak és jogosultságainak, a közösségi politikáknak, a közösség és a tagállamok kapcsolatrendszerének, a döntéshozatali mechanizmusnak, a jogforrások és az Európai Bíróság, a nemzetközi kapcsolatok minőségének az Unió és az Unió többi európai állam kapcsolatrendszerének, különösen pedig az „Unió Alapjogi Chartájának”.

Értékek az Unió Alapjogi Chartájában

Az Uniónak ez az új intézménye, melyet az Alkotmány-szerződés is rendelkezései közé emel, *a Charta az, amely az európai álmot* – az integráció jogi – politikai – gazdasági-társadalmi és szupranacionális szervezetek architektúráját és működését – az etikai, kulturális, szellemi és spirituális értékek, elvek és elvárások normatív megfogalmazásával az európai örökséget kiteljesítő gazdasági és kulturális közösséggé hivatott tenni.

A chartában az Alkotmányszerződés preambuluma-nak fent már megnevezett főbb érték- és identitás meghatározó általános deklarációi térnek vissza, de teljesebb technikai megjelenésben és normatív megvalósulási igénnyel.

A charta intézményeiről hosszú volna itt részletező képet felvázolni, hiszen az Alkotmányszerződés 61.-től a 114. cikkig tartó, terjedelmében is tekintélyes normaanyagáról van szó.

Arra, hogy ezek mennyire pozitívan tükrözik az európai örökség erkölcsi-vallási hagyományait Weiler argumentációjában, alább még érdemes lesz visszatérni.

Ebben a weileri argumentációban láthattuk, hogy van jogosultsága a zsidó-muzulmán kultúrával is gazdagodott keresztény Európáról beszélni, és a keresztény gyökereket az európai alkotmányos elvek között megnevezni.

Az európai és a keresztény látókör

Az argumentáció következő lényegesebb elemeit érdemes itt még számba venni. Hogy tudniillik annyi európai értékével a vázolt európai értékrendet valló irodalomnak, politikának, sajtónak, történetírásnak, fórumoknak és intézményeknek *ki kellene törniük, ahogy Weiler fogalmaz, abból a „keresztény gettóból”, amit visszahúzódsukkal, nem elég*

határozott társadalmi, politikai és kulturális jelenlétükkel maguk építettek. A Vatikán szava erős volt, de a tagállamok konventbeli képviselőjében a hazai politikai-kulturális elit ereje a keresztény gyökerekre utalás érdekében alig volt hallható. „A kereszténység nincs jelen az európai integráció látókörében – fogalmaz Weiler (I. rész, VI. fejezet) – és Európa, úgy tűnik, nem lép szignifikáns formában a keresztény látókörbe”.

Gondolatvilágának és kultúrájának forrásvidékére figyelemmel több mint érdekes, hogy Weiler felfedezőútjának jelentős szakaszain nemcsak meglátja a keresztény forrásokat, hanem azok eredetéig megy. Annak, hogy valójában mik is a forrásai és hogyan bontakoznak ki és jelennek meg a mondottak szerinti keresztény hagyományok az európai kultúrában és végül az Európai Alkotmány szerződés intézményeiben és az Európai Unió Alapjogi Chartájában.

Keresztény eszmetörténet – a gyökerektől, a Genézistől és a tízparancsolattól máig, Schumanig és az enciklikákig

Ezek a gyökerek és források ott vannak a kezdeteknél, ahol az Ige emberré lett, hogy a weileri gondolati folyamat részeként meg is nevezzük az üdvtörténet és az európai kultúra legősibb forrásait.

Az Úr a teremtés és a teljesebb emberré válás folyamatában beleírta az emberbe ember mivoltunk és sorsunk legáltalánosabb törvényeit. A Genézisben a tízparancsolatban, a két kőtáblán, az Ószövetségben és az Újszövetségben megírt törvényekben és erkölcsi parancsokban, az antikvitásnak már a Krisztus utáni első századokban kereszténnyé minősült tanaiban, Szent Ágostonnak *Az Isten városában*, majd a későbbi századok királyi törvényeiben, Szent István Intelmeiben, a Magna Chartában, az Aranybullában és a még

későbbi alapjogi alkotmányos forrásokban, amelyekben írásos formát is öltött az európai örökség etikai értékrendje.

Weiler kétszer kettő négy módjára néven nevezi a teremtésben az Úr művét, hogy az embernek, életének és jövőjének rendjéhez az isteni törvényeket is a lelkébe írta; hogy a maga képmására alkotta; hogy töltsse be a földet, de hogy vigyázza is ezt a földet; hogy szeresse Istenét és felebarátját; hogy személyiségének emberi méltóságával vigyázza utódait, családját; hogy éljen békében és együttműködésben közösségeivel; hogy védje az életet és házastársát, vagyont; tisztelje a törvényt, tisztelje a jót, a szabadságot, az igazat, az igazságosságot, a szépet, segítse a rászorulókat.

Ezek a legősibbek a törvények és parancsok között, amelyek a keresztény Európa etikai értékrendjét alakították és máig hatóan alakítani hivatottak.

Így – ilyen morális értékekkel és kibontakozásával – éltek Európa, az európai ember, közösségei, országai és nemzetállamai az eddigi századokban. A jogilag is kifejezett morális értékrend közben jelentős mértékben laicista nyelvezetet öltött. De azért az ősi keresztény gyökerek maradtak „minden gondolat alján”, ahogy a költő szól első szerelméhez.

Persze okkal írja a szerző, hogy az az imigyen majdnem keresztény erkölcsű *Európa borzalmas dolgokat is zúdított Európa népeire*: inkvizíciót, vallásháborúkat, világháborúkat, népiirtásokat, holokausztot, hogy csak a súlyosabbakat nevezzük meg. De ehhez az Európához tartozik az is, hogy kartikus bűnbánatokban és fogadkozásokban ezeket a bűnököt megvallotta és ezzel kivetette őket az európai örökséget mégiscsak meghatározó, általánosan az embert és jövőjét hordozó hajójából.

Korunk nagyfokú laicizmusa is toleráns, egyfajta teremtő dialógusban van a keresztény Európával.

Heisenberg a politikai kereszténységben látta a keresztény Európa mentségét, amikor azt mondta, hogy bár az em-

berek nagy része és a politikum nem kötődik a vallásos hit teológiai és hitéleti rítusaihoz és előírásaihoz, de az európai örökség erkölcsi értékeit (a jóságot, becsületet, igazságosságot, az emberi méltóság tiszteletét, a békét és így tovább) a társadalom élete és működése javára zsinórmértéknek tartja; ez olyan mágneses erő, amely ha egyszer kimerül, nem lesz merre mutasson a nyugati ember iránytűje, akkor iszonyatos dolog történik az emberiséggel, rosszabb az atombombánál, a koncentrációs tábornál is (W. Heisenberg: *A rész és az egész*, Budapest, 1975, 281–282. l.)

És ezzel ott vagyunk, amit Weiler úgy tételez, hogy *a második világháború után az alapító atyák az európai architektúrához, a keresztény értékekhez nyúltak vissza: a békéhez, a kiengesztelődéshez, a szolidaritáshoz, az együttműködéshez, a toleranciához, a szubszidiaritáshoz, a másság tiszteletéhez, a keresztény etikai értékekhez, hogy mi jó, mi a rossz, miért érdemes élni, a vallási elvárásokhoz, a kultúrák és hagyományok erejének vállalásához.*

Robert Schuman egyenesen úgy fogalmazott, hogy az integráció Európája a kereszténység elvei, a szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósulásában ölt majd testet, a demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz, de történetileg a megvalósulás esélyeit hordozza; a modern demokrácia, írja a schumani gondolatvilág jegyében, eszmeileg és időrendben szorosan kötődik a kereszténységhez; vele együtt formálódott korszakról korszakra, sok-sok próbálkozáson át, nemegyszer tévedések és a barbárságba való visszahullás árán. (R. Schuman: *Európáért*, Pécs 2004, 52–53., 61., 67. l.)

Schumannal szemben Weiler nem megy át egy fajta proaktív – keresztény Európát erősítő – szerepkörbe. Ahogy írja, ilyen Don Quijote-szerepre könyvével nem vállalkozott. Weiler arra vállalkozott, hogy keresse, mi is a keresztények véleménye az európai integrációról. Mint láttuk, erről elég sokat elmondott. Amiről még behatóan ír és

itt is szólni indokolt, az a keresztény egyházak, főleg a katolikus egyház társadalmi tanítása.

Ezt a legújabb európai emberi-társadalmi-politikai-kulturális folyamatokról és történésekről szóló *keresztény társadalmi tanítást* Weiler az *elmúlt évtizedekben kiadott pápai enciklikákban látja*.

XIII. Leo 1891-ben kelt enciklikája, a *Rerum novarum* főbb újdonságait is felidézve, II. János Pál két világszerte figyelmet keltett nagy alkotása, a *Redemptoris missio* (1990) és a *Centesimus annus* (1991) című enciklikája áll Weiler vizsgálódásainak, ha szabad ezt mondani, bemutatójának előterében. Kár, hogy II. János Pál *Ecclesia in Europa – Quelle der Hoffnung für Europa* című, 2003. június 28-án kelt apostoli körlevele sem Weiler könyvének megjelenése sem az Alkotmányszerződés konvent-vitájának lezárása (2003. július 10.) előtt nem válhatott az Európa jövőjéről szóló gondolkodás részévé. Ez a szerepe bizonytalannal beépül majd Európa jövő gondolati és eszmei világába. Annál inkább, mert nemcsak továbbviszi az egyház társadalmi tanításának az előbbi enciklikákban megjelenő értékeit és elveit, hanem általánosabb jövőképet, az ember és Európa megújulásának, hitbéli, erkölcsi, kulturális és politikai megerősödésének reményét is hirdeti.

Weiler bemutatja, hogy a pápai források milyen értékekben, milyen elvek jegyében-mentén látnák az európai architektúra keresztény, végül is az európai ember és közösségei számára általában is üdvös alakulását.

Itt csak a legfontosabbakat soroljuk:

– a magántulajdon és társadalmi kötelezettségei; a szükséges közösségi tulajdon felelős működtetése, béke és kiengesztelődés; együttműködés; szolidaritás; a munka és a munkás igazságossága, érdekvédelme, a participáció; az állam pozitív szerepe a gazdaság, a politikai-szociális célok alakításában a piac és a verseny erői között; a bérek és a család igényeinek harmóniája; az élet, az emberi személyiség

és az ember méltóságának, a szabadság, a vallás- és gondolatszabadság tisztelete és védelme; a demokráciadeficit feltöltése az ember és közösségeinek érdekeivel; a nemzetek arányos és méltó képvisellete; az emberi jogok tisztelete és védelme; az egészség védelme; a kultúra, a tanulás, a természeti és épített környezet harmóniája, ezek esélyeinek erősítése a fenntartható fejlődés jegyében.

Súlyos elvárások impozáns listája. Weiler hangsúlyozza, hogy ezek koncepciójával az egyház cselekvést nem erőltet Európára, az Európai Unió intézményeire; megáll a közösség és az emberek lelkiismeretének kapujánál; *az egyház felajánlja évezredes eszmetörténetének tanulságait*; nem foglal állást ilyen vagy olyan meghatározott kormányzati-politikai struktúra avagy állam mellett, miközben természetesen helyesli és tiszteli a demokrácia és szabadság jegyében működő országok szuverén rendjét.

Keresztény értékek és újkori európai eszmetörténet az Alkotmányszerződésben, különösen az unió Alapjogi Chartájában

Weiler ebben a szemléletben végül arra a következtetésre jut, hogy mindezekről az *Európai Unió architektúrája – nagy intézmény- és szabályrendszere nem lett dominánsan keresztény.*

Fentebb már láthattuk, hogy Weiler az európai eszmetörténet milyen sok más értékének (a humanizmus, a felvilágosodás, a laicizmus stb.) kibontakozását látja az európai architektúra konkrét intézmény- és szabályrendszerében, az Alkotmányszerződés preambulumban és egész jogi struktúrájában.

Amit mondani jogosnak tart, hogy mindezek „alján” a vázolt keresztény értékek és elvek megjelennek, így különösen az „unio Alapjogi Chartájá”-ban is. Hogy tényleg jól lássuk itt is a fáktól az erdőt, nevezzük meg a charta főbb intéz-

ményeit. Ki-ki így maga is láthatja, hogy az „erdőnek” mennyire keresztény a színezete, mennyire van egységben benne a laicista és keresztény értékvilág. Igazában ezt tekinthetjük Weiler *keresztény Európát felfedező útjai* egyik legfőbb tanulságának.

Íme a charta értékrendjének főbb „szereplői”:

Az emberi méltóság és személyiség sérthetetlensége; az élethez, szabadsághoz és biztonsághoz való jog; a magán- és családi élet tisztelete és védelme; a vallás- és szólás-szabadság; kulturális, vallási és nyelvi sokféleség tisztelete; diszkrimináció tilalma; idősek és gyermekek védelme; művészeti és tudományos szabadság; tulajdonhoz, foglalkozás megválasztásához, vállalkozásokhoz való jog; a szolidaritás kötelezettségei; munkavállalók érdekvédelme; tisztességes és igazságos munkafeltételek; egészségvédelem; oktatáshoz való jog; szociális biztonsághoz való jog és segítségnyújtás; környezetvédelem; demokrácia és választójoggal részt venni a közéletben; a mozgás és tartózkodás helyének megválasztása; bírói védelem a jogállamiság feltételeivel; ártatlanság védelme (due process).

A weileri eszmetörténeti felfedezőutak egyfajta végkövetkeztetése szólhatna arról, hogy az itt vázolt chartaértékrend egyes főszereplői történetileg és tartalmilag mennyire épülnek rá az előbb vázolt, kereszténynek alakult értékekre. *Anélkül, hogy részletes összehasonlító elemzésbe bocsátkoznánk, a két „értékfeltár” annyit prima facie is mutat, hogy a keresztény gyökerek vitathatatlanul részei az európai eszmetörténetnek, kulturális és erkölcsi értékrendszernek, az Alkotmányszerződésben alkotmányjogi szabályozásban is megfogalmazott Alapjogi Chartának, végül is függetlenül attól, hogy a „keresztény gyökerek” explicit módon nem, mert implicit módon vannak jelen az Alkotmányszerződésben.*

*„Európának lélekre is szüksége van”, idézi Jacques Delors-t Király Miklós *Európa keresztény gyökerei és az Alkotmány-szerződés* című tanulmányában (Budapest, 2005). A döntően*

anyagi célok – egységes piac, gazdasági fejlesztés és együttműködés, verseny, közös politikák és a többi fő cél – mellett Európának egyre inkább szüksége lett arra, hogy az integráció és jogi architektúrája kulturális és erkölcsi értékekkel is feltöltődjön. Hogy megtalálja a lelkét felfedező útjain, ezt kereste Weiler is. Sok mindent talált számunkra is. Megtalálta egy keresztény Európa részben égi, részben valós mását: az Alkotmány szerződésben is. Király Miklós szerényebben zárja írását: „Minden hiányossága ellenére az Alkotmány szerződés átfogó szabályozásával, az alapvető jogok kodifikálásával mégiscsak kísérletet jelent Európa lelkének keresésére”.

MÁDL FERENC

MUSSOLINI BUKÁSA III.

A szövetséges hatalmak és a Badoglio-kormány viszonya a fegyverszünet után

Az angol–amerikai közvélemény bizalmatlansággal viseltetett a Mussolinit leváltó király és az általa kormányfővé kinevezett Badoglio közeledési kísérletei iránt. Ez nem csak arra volt visszavezethető, hogy Badoglio első rádiószózatában – a németek gyanújának eloszlatása céljából – hangsúlyozta, hogy „a háború folytatódik”. Sokkal súlyosabb lélektani jelenségnek bizonyult az a szinte vad hadjárat, amelyet a túlnyomó részben baloldali, szovjetbarát, Amerikában „liberal”-nak nevezett sajtó folytatott a király és Badoglio tábornagy ellen. Már szinte érthetetlen, hogy az angol–amerikai sajtó és rádió nemhogy örült volna Mussolini bukásának, hanem erőteljesen támadta a „duce” helyébe lépő Badoglio-kormányt, a királyt és a Savoyai-házat. Nemcsak a fasizmussal való együttműködésüket vetették szemükre, de túlzott konzervativizmussal vádolták őket, sőt „reakciós”-nak minősítették a Mussolini helyébe lépő új rendszert, s még azt is kifogásolták, hogy Badoglio a fegyverletétel helyett arra törekedett, hogy Olaszországot átvigye a szövetségesek táborába és helyreállítsa a fasiszta rendszer által erősen korlátozott jogállapotot. A király, az udvar, a politikai és a katonai vezetés Rómából való elmenekülése csak fokozta ezt az ellenséges hangulatot. Megismétlődött az egy évvel előbbi, Darlan admirális elleni propagandahadjárat, csak azzal a különbséggel, hogy míg Darlan bizonyos mértékig az erő helyzetéből tárgyalt az angolszász hatalmakkal, és Tunézia kivételével egész Észak-Afrikát sikeresen átvitte a szövetsé-

gesek táborába, addig a király és kormánya, az olasz állam és hadsereg vezetői nem rendelkeztek semmilyen hatalommal, és ki voltak szolgáltatva a szövetséges hatalmak jó-akarátának.

Néhány nappal Brindisiben való letelepedésük után Murphy és MacMillan meglátogatta a királyt és Badogliót. MacFarlane véleményével ellentétben Murphyra és brit kollégájára jó benyomást tett a király, akit Murphy bizonyos mértékig csodált Mussolinival szembeni erőteljes fellépése miatt. Később Murphy privát beszélgetést folytatott Badoglióval, és rámutatott arra a körülményre, milyen nehéz helyzetben van a király és az olasz kormány az amerikai sajtó állandó támadásai miatt. E rövid udvariassági látogatás után a két diplomata megbeszélte Badoglióval, hogy szeptember végén Eisenhower tábornok – mint a mediterrán térségben állomásozó és harcoló angolszász csapatok parancsnoka – tárgyalni akar az olasz kormányfővel a végleges fegyverszüneti feltételekről.⁷⁴

Az Eisenhower–Badoglio találkozóra 1943. szeptember 29-én került sor Málta szigetén. Az olasz delegációt Eisenhower tábornokon kívül Bedell Smith tábornok, Eisenhower vezérkari főnöke, Lord Gort, Málta kormányzója és Alexander tábornok, az Olaszországban harcoló angol csapatok parancsnoka fogadta. A tárgyalások megkezdése után Eisenhower közölte Badoglióval, hogy szeptember 3-án Cassibilében aláírt fegyverszüneti feltételeken túlmenően Olaszországnak teljesítenie kell az úgynevezett „hosszú lejáratú” (long term) feltételeket is. Badoglio elképedt, amikor a szövetségesek szigorú feltételeit elolvasta. Míg a szeptember 3-i fegyverszünet csak a harcok megszüntetését tartalmazta, a „long term” feltételek – a casablancai nyilatkozat szellemében Olaszország területét, állami és politikai struktúráját teljesen kiszolgáltatták a szövetségeseknek. Badoglio élesen tiltakozott a szigorú és megalázó feltételek ellen, rámutatott arra, hogy szeptem-

ber 3-a után a Rómából menekülni kényszerült olasz kormány megfelelt a Cassibilében aláírt feltételeknek, minden rendelkezésre álló erővel támogatta a szövetséges hatalmak Németország elleni küzdelmét, de a Máltában átnyújtott okmány szöveg ellentétben áll a szeptember 3-i fegyverszüneti egyezmény rendelkezéseivel. Ezután az angol és amerikai katonai vezetők rövid tanácskozásra ültek össze, majd MacFarlane tábornok közölte Badoglióval: amennyiben nem írja alá az új okmányt, a szövetségesek Olaszországot ellenséges megszállt területnek tekintik. Ezután Eisenhower úgy nyilatkozott, hogy ő maga sem ért egyet ezekkel a szigorú feltételekkel, de a két angolszász kormány parancsát teljesítenie kell. Ünnepelesen megígérte, hogy a lehetőségek szerint mindent megtesz a feltételek enyhítése érdekében, de kérte az általa tisztelt és becsült Badoglio marsallt, Olaszország érdekében írja alá a „long term”-okmányt. Ezt Badoglio meg is tette. Ezután Eisenhower írásbeli nyilatkozatban elismerte, hogy a „long term”-feltételeket az ellenségeskedések megszűnte előtt dolgozták ki, részben túlhaladottnak tekinti azokat és az olasz kormány további magatartásától függően a feltételeket messzemenően enyhíteni fogják. Egyúttal azzal a kéréssel fordult Badoglióhoz, hogy az angolszász hatalmak kívánatosnak tartanák, ha Olaszország mielőbb hadat üzenne Németországnak, mert ebben az esetben a szövetségesek Olaszországot „cobelligerentnek” vagyis velük együtt harcoló országnak tekintik. A marsall azzal búcsúzott, hogy e lépést szívesen megteszi, amennyiben az angolok és amerikaiak megfelelő felszerelést adnak az olasz hadseregnek, de az ügyet meg kell beszélnie a királlyal és a kormánnyal.⁷⁵

Az olasz kormány 1943. október 12-én hadat üzent a Német Birodalomnak, ebből különböző diplomáciai bonyodalmak támadtak. Időközben ugyanis az észak-olaszországi Salóban Mussolini a németek gyámkodása mellett

proklamálta az „Olasz Szociális Köztársaság” megalakulását, és kormányt alakított. A németek és az általuk megszállt országok kormányai a Badoglio-kormány diplomatáit őrizetbe vették. A semleges országokban működő olasz követségek a Badoglio-kormány szolgálatában maradtak. Magyarországon, mivel a Kállay-kormány vonakodott megszakítani a diplomáciai kapcsolatokat a Badoglio-kormánnyal, két követség működött: a Badoglio vezette királyi kormányé, de német nyomásra a magyar kormány kénytelen volt fogadni a Mussolini által küldött követet is.⁷⁶

Bár Olaszország az október 12-i hadüzenettel nyíltan a szövetséges hatalmak oldalára állt, az angol és amerikai sajtóban nem szűntek meg a király és a Badoglio-kormány elleni támadások. E támadások által felbátorítva az olasz antifasiszta pártok (liberálisok, konzervatívok, kereszténydemokraták, szocialisták és az újra felszínre lépő kommunisták) a Badoglio-kormány „demokratizálását” követelték. Követeléseiket a 21 éves emigrációból hazatért Carlo Sforza gróf is támogatta, aki a Mussolini hatalomátvétele előtti kormányokban a külügyminiszeri tisztséget töltötte be. A fasiszták hatalomra jutása után azonnal külföldre távozott, és a nyugati – főleg az amerikai – közvélemény szemében ő volt a legintegerebb antifasiszta politikus, akit alkalmasnak tartottak arra, hogy a Badoglio-kormány előbb-utóbb esedékes lemondása után Olaszország vezető politikusa legyen. Sforza republikánus hírből állott, ezért Churchill, aki mindenképpen meg akarta menteni a Savoyai-házat és ellenezte a király lemondására irányuló törekvéseket, mint az egyik győztes hatalom kormányfője megvétózta Sforza jelentősebb politikai tisztségviselését az újjáalakuló demokratikus Olaszországban. Ugyanakkor Rooseveltnél és az amerikai kormány határozottan követelte Sforza nagyobb szerepvállalását az olasz közéletben. Egy londoni személyes találkozás során sem sikerült kiküszöbölni a Churchill és Sforza közötti

ellentéteket, de a gróf időközben hazatért Olaszországba. Viktor Emmanuel egyelőre nem volt hajlandó lemondani, s Sforza hazatérése után panaszkodott Murphy amerikai diplomatának, annak a félelmének adva kifejezést, hogy a király makacssága erősíteni fogja az egyébként is dinamikus gyorsasággal erősödő kommunista párt hatalomátvételi törekvéseit. Sforza rámutatott arra is, hogy bár a szovjet kormány elsőként ismerte el Viktor Emmanuel és Badoglio kormányát, földalatti tevékenységével, pénzzel és propagandával támogatja a kommunista pártot. A republikánus érzelműnek tartott Sforza kompromisszumos megoldást javasolt, hogy a Savoyai-ház – amelyik a 19. században egyesítette Olaszországot – uralma fennmaradjon. Azt javasolta, hogy a király és Umberto trónörökös mondjon le a király Svájcban nevelkedő tízéves unokája javára, és Badoglio marsall vezetésével alakuljon egy régenstanács, mely mindaddig gyakorolja a főhatalmat, amíg a király unokája nagykorú lesz.⁷⁷

Időközben maga Rooseveltnél is bekapcsolódott az ügybe, és utasította Murphyt, közölje a királlyal, hogy ő – az amerikai elnök – kívánja lemondását. Murphy MacMillan kíséretében felkereste Viktor Emmanuelt, aki határozottan kijelentette, hogy lemondani nem hajlandó, de mihelyt a szövetségesek felszabadítják Rómát, proklamációt bocsát ki, amelyben bejelenti, hogy visszavonul az ügyek vitelétől, és fiát, Umberto trónörökösöt, mint királyi helytartót, megbízza az államfői jogok gyakorlásával. Ebbe a kompromisszumba az angolszász diplomaták belementek, s Viktor Emmanuel közvetlenül Róma felszabadítása előtt átadta fiának az államfői hatalmat, amelyet Umberto egyelőre mint királyi helytartó gyakorolt.⁷⁸ Ezzel egyidejűleg Badoglio is kiszélesítette kormányát részint szakemberekkel, részint antifasiszta politikusokkal. Az új kormány – a háború által megkövetelt keretek között – garantálta a sajtószabadságot is. Az időközben megalakult

Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amelyben az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió képviselői ültek, ehhez hozzájárult azzal a feltétellel, hogy a négy nagyhatalmat nem szabad a sajtóban bírálni.⁷⁹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság székhelyéül a Nápoly melletti Casertát jelölték ki, a király és a Badoglio-kormány tagjai pedig 1944 elején áttették székhelyüket az ugyancsak a Nápolyi-öbölben lévő Ravallóba. A helyzet stabilizálódását nehezítette, hogy a szövetségesek előrenyomulása a fegyveres erők viszonylag csekély létszáma és a németek szívós védekezése miatt nem haladt a kívánt mértékben. Az 1943 őszen kivívott salernói győzelem és Nápoly elfoglalása után az előrenyomulás a Volturno folyó melletti Caetánál elakadt, és a Kesselring marsall parancsnoksága alatt álló Wehrmacht-alakulatok egy erős védelmi vonalat építettek ki a Tirrén-tengertől az Adriáig. 1944 januárjában angol, amerikai és Juin tábornok parancsnoksága alatt harcoló francia csapatok partra szálltak ugyan Anzio és Nettuno térségében, a szívós német ellenállás miatt azonban a szárazföld belseje irányában nem tudtak előrenyomulni. Igaz, a német ellentámadás is elakadt, és a szövetséges csapatok Anzio és Nettuno térségében ki tudtak alakítani egy védelmi háromszöget, amely az első világháború állóharcaira emlékeztető helyzetet teremtett. Clark tábornok úgy vélte, hogy a német védelmi vonalat a legeredményesebben Monte Cassino térségében tudja áttörni és a Róma felé vezető utat szabaddá tenni. Monte Cassino hegycsúcsán emelkedett a Szent Benedek által létesített ősi bencés apátság. Kesselring marsall utasítására a németek minden értékes műkincset a Vatikánba szállítottak, és XII. Pius pápa kérésére a marsall elrendelte, hogy az apátság körüli 300 méteres záróvonalon belül egyetlen német katonának sem szabad tartózkodnia. Clark tábornok el akarta kerülni az apátság bombázását, de e neki alá nem rendelt Freyberg újjélandi tábornok

Maitland Wilson brit tábornoktól nyert téves információk alapján a bombázás mellett döntött, és 1944. február 15-én egy 142 „repülő erődből” álló kötelék bombaszőnyeget zúdított az ősi apátságra. Az ősi épület teljesen elpusztult, Szent Benedek földi maradványai épségben maradtak, és a kolostorban maradt papok közül mindenki épségben maradt, a 80 évnél idősebb Gregorio apát is. A hadicélnak nem számító ősi apátság elpusztítása felháborította a világközvéleményt, és egy időre a német propaganda malmára hajtotta a vizet. A szerzetesek elhagyták a kolostort, és a németek a megmaradt romok között erős védelmi vonalat építettek ki.⁸⁰

A Monte Cassinó-i kolostor szétbombázásából katonai szempontból is egyelőre a németek profitáltak, mivel a kolostor romjait beépítették a Tirrhén-tengertől az Adriáig húzódó úgynevezett „Gustav-vonalba”, s ezáltal közel két és fél hónapig akadályozták a szövetséges csapatok Róma felé való előretörését.

Amíg ezek az egyelőre döntetlen eredménnyel járó harci cselekmények folytak, megélnékült az olasz belpolitikai élet. Sforza gróf és Benedetto Croce filozófus javaslatára 1944. január 28-án Bariban összeültek az antifasiszta pártok vezetői: a liberálisok, kereszténydemokraták, a demokrata párt, a szocialisták, a kommunisták és a radikális akciópárt. Megismételték Sforza javaslatát, amely szerint a király és a trónörökös lemondása után Viktor Emmanuel 10 éves fia nevében régenstanács vegye át az ország legfőbb vezetését. Ezt határozatba foglalták, de egyelőre nem érték el eredményt, mivel a király ragaszkodott fent ismertetett saját álláspontjához, amely szerint Róma elfoglalásával egyidejűleg átadja az államfői hatalmat fiának, Savoyai Umbertoónak, mint királyi helytartónak. A király megtartását erősítette Churchill alsóházi beszéde, amelyben kiemelte az olasz állam vezetőinek mind náciellenes tevékenységét, mind stabilitást célzó erőfeszítéseiket, s ha-

tározottan állást foglalt minden lényegesebb változás el-
len az olasz állam vezetésében. A Badoglio-kormány hely-
zetét az a körülmény is erősítette, hogy a Szövetséges
Ellenőrző Bizottság a déli tartományokat átadta az olasz ál-
lam szuverenitásába.⁸¹

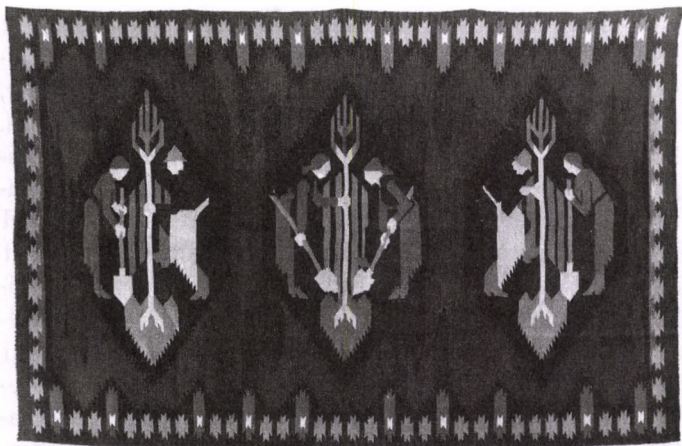
Amikor Badoglio 1943 őszén először találkozott Vi-
sinszki szovjet külügyminiszter-helyettessel, utóbbi me-
leg szavakkal üdvözölte a marsallt, és kifejezést adott
ama véleményének, hogy a jövőben élénkíteni szeretné
a szovjet–olasz kapcsolatokat, és a jövőben Olaszországra
jelentős szerep vár a mediterrán térségben. Visinszkit ez-
után hazarendelték Moszkvába, helyét a Szövetséges El-
lenőrző Bizottságban Bogomolov nagykövet foglalta el,
aki egyébként az Algériában De Gaulle vezetése alatt mű-
ködő francia komiténál is képviselte Oroszországot. Ba-
doglio megállapodott a szovjet diplomatával kölcsönös hi-
vatalos kapcsolatok létesítéséről. Bogomolov néhány nap
múlva újra felkereste Badogliót Kosztilev szovjet diplo-
mata társaságában, és közölte, hogy Kosztilev követi rang-
ban fogja képviselni a Szovjetuniót az olasz kormánynál.
Kérte egyúttal, hogy az olasz kormány is küldjön Moszk-
vába egy diplomatát, aki a szovjet fővárosban képviselné
Olaszországot. Amikor MacFarlane tábornok erről tudomást
szerzett, tiltakozott Badogliónál, amiért az ő tudta
nélkül kapcsolatba lépett a szovjet féllel. Badoglio arra
hivatkozott, hogy a Szovjetunió az Egyesült Nemzetek
egyik vezető hatalma, és Olaszország kapcsolatait a Szö-
vetséges Ellenőrző Bizottságon belül nem korlátozhat-
ja kizárólag a két angolszász hatalomra. Két nap múlva
MacFarlane szigorú hangú jegyzékben kétségbe vonta az
olasz kormányt, hogy a fegyverszünetet aláíró
két hatalom tudta és engedélye nélkül kapcsolatot léte-
sítsen akár egy másik szövetséges hatalommal, akár va-
lamilyen semleges állammal. Badoglio ezt az érvelést az-
zal utasította vissza, hogy ilyen kapcsolatok létesítéséhez

Olaszországnak, mint „co-belligerent” („együttesen hadviselő”) hatalomnak joga van. A brit diplomata, Sir Noel Charles hangsúlyozta, hogy ez a szerinte önkényes lépés fagyos viszonyt teremthet Olaszország és Nagy-Britannia között.⁸²

Ettől függetlenül az olasz–szovjet viszony is inkább hűvös maradt. Kosztilev szovjet követ a jugoszláv érdekeket is képviselte, és tolmácsolta Tito üzenetét, aki kifogásolta, hogy szlovén nemzetségű katonák is szolgálnak az olasz hadseregben. Badoglio e kifogást azzal hárította el, hogy a szlovén nemzetiségű katonák Isztriából származnak, amely tartomány 1919-es békerendezés értelmében olasz felségterület. (A második világháború után Trieszt kivételével Isztriát Jugoszláviához csatolták.)

Újabb nehézséget okozott a Reuter hírügynökség egy jelentése, amely szerint Rooseveltnak Teheránban megígérte az oroszoknak, hogy az olasz flotta egyharmadát Oroszországnak adják át. Badoglio magához kérte MacFarlane tábornokot és közölte vele, amennyiben e hír igaznak bizonyulna, ő lemond kormányfői tisztségéről. Az olasz miniszterelnök intervenciója következtében hivatalos amerikai kommuniké közölte, hogy a Reuter-jelentés pontatlan volt. Rooseveltnak nem az olasz flotta egyharmadát ígérte az oroszoknak, csak azt mondta, hogy Olaszországot kötelezik, hogy a flotta egyharmadával egyenértékű hadianyagot adjon át a Szovjetunióknak.⁸³

Mindezt azért tartottam szükségesnek megemlíteni, hogy érzékeltessem: Olaszország a fegyverszünet aláírása és „cobelligerent” félként való elismerése után is nagymértékben kiszolgáltatott helyzetbe került a szövetséges hatalmakkal szemben. Természetesen még így is nagyobb szabadságot és cselekvőképességet élvezett, mint a németek által Észak-Olaszország élére állított Mussolini és bábkormányának.

FAÜLTETŐK, 1957

Az alkotmányos válság megoldása és Róma felszabadítása

Sem a szövetségesek, sem az antifasiszta pártok nem szűntek meg a király lemondását követelni. Badoglio szerint a leghelyesebb megoldás az lett volna, ha a király lemond Umberto trónörökös javára. Mivel a király ezt a megoldást nem fogadta el, a kormányfő tanácsadóként bevonta a megbeszélésekbe De Nicola alkotmányjogászt. De Nicola előadta a király javaslatát, amely szerint Viktor Emmanuel visszavonul az ügyek vitelétől és az államfői jogokat ráruházza fiára, Savoyai Umbertoóra, mint királyi helytartóra, de csak azután, ha MacFarlane tábornok, a szövetségesek állandó megbízottja az olasz kormánynál, valamint Kirk és Sir Noel Charles diplomaták is elfogadták. Egy az olaszokkal való egyetértés nélkül kiadott angolszász sajtóközlemény e szándékot már mint befeje-

zett tényt közölte, s ez olasz körökben visszatetszést keltett. Érdekes módon – legalábbis Badoglio értelmezése szerint – a Szovjetunióból hazatért kommunista vezér, Palmiro Togliatti hajlott leginkább a kompromisszumra. Badoglioval folytatott megbeszélése során csak ahhoz ragaszkodott, hogy a közéletet meg kell szabadítani valamennyi fasiszta elemtől, de ezen túlmenően csak két cél követését tartotta szükségesnek: a) fokozott részvételt a németek elleni harcban és b) az államfői jogkör szabályozását majd Olaszország felszabadulása után egy alkotmányozó gyűlésen kell eldönteni. Ezt követően Togliatti Potenzában nagyobb tömeg előtt beszédet tartott, amelyben hangsúlyozta, hogy a kommunisták a vallás és a család tiszteletben tartása alapján állnak, s a kisemberek magántulajdonát sem kollektivizálni, sem állami tulajdonba venni nem akarják. Ez valószínűleg nem volt őszinte beszéd, hiszen hasonló ígéreteket tettek a későbbi kelet-európai diktátorok is: Rákosi, Bierut, Gottwald és a többiek. Pillanatnyilag azonban Togliatti látszólagos méréséklete kijózanítólag hatott a többi antifasiszta pártra. A pártokkal való egyeztetés után Badoglio kiegészítette kabinetjét, amely a „demokratikus egység kormánya” nevet kapta. A kormányba belépett tárcanélküli miniszterként Carlo Sforza gróf, Benedetto Croce és Palmiro Togliatti. Az államtitkárokkal kiegészített kormány 1944. április 24-én tette le az esküt Viktor Emmanuel előtt.⁸⁴

1944. május végén Alexander tábornok utasítására megindult a szövetséges fegyveres erők támadása a német Gustav-vonal ellen. Mivel Kesselring marsall már eddig is minden tartalékot bevetett a harcokba, a döntő fölényrel rendelkező szövetségesek rohamát a németek ezúttal nem tudták feltartóztatni. Május utolsó napjaiban a német ellenállás összeomlott, és a szövetségesek áttörték a Gustav-vonalat. A front nyugati szakaszán, Anziótól keletre az amerikaiak, az Adria partja mentén a britek nyo-

multak előre. Magát Cassinót a főleg marokkóiakból álló gaulle-ista francia csapatok és az Anders tábornok parancsnoksága alatt harcoló lengyel alakulatok vették be. Badoglio kérésére a harcokban részt vett a demokratikus olasz kormány által felállított olasz „Felszabadító Hadtest” is. Ezáltal Olaszország már nem csak szimbolikusan vett részt a németek kiűzését célzó harcokban. Az offenzíva eredményes volt, a németek az egész vonalon visszavonultak, és a szövetségesek alakulatai 1944. június 4-én bevonultak Rómába.

Róma felszabadítása súlyos csalódást jelentett Viktor Emmanuel számára. A szövetségesek döntése alapján a negyvennégy év óta uralkodó király nem térhetett vissza az olasz fővárosba. Az olasz kormány mellé beosztott brit MacFarlane tábornok a két angolszász kormány utasítására Badoglio kíséretében Ravellóban felkereste a királyt, és felszólította az azonnali lemondásra. A király rövid vonakodás után aláírta az uralkodói ügyek gyakorlásától való visszavonulást. Egyúttal megbízta fiát, Savoyai Umbertót az államfői jogkör gyakorlásával.

Badoglio kormánya az alkotmányos gyakorlatnak megfelelően benyújtotta Umberto trónörökös királyi helytartónak a kormány lemondását. Mivel az antifasiszta pártok ragaszkodtak ahhoz, hogy ne katona álljon az új kormány élén, Umberto Badoglio tanácsára Banomi liberális politikust bízta meg kormányalakítással. Az új kormány az antifasiszta pártok vezetőiből tevődött össze. Ruini képviselte a liberális, Casati a demokratikus munkapártot, De Gasperi a kerszténydemokratákat, Nenni a szocialistákat, Cianca az úgynevezett Akciópártot és végül Togliatti a kommunistákat. Róma népe örömmujongással fogadta mind Umberto királyi helytartót, mind az új, demokratikus kormányt. Az angolszász katonai vezetők, valamint MacMillan és Murphy diplomaták tisztelegő látogatást tettek XII. Pius pápánál, aki örömét fejezte ki, egyrészt amiért Róma felszabadult,

másrészt amiért az Örök Várost harc nélkül sikerült elfoglalni, és ezáltal megkímélték Rómát a háborús pusztulástól s lakóit a nagyobb szenvedésektől.⁸⁵

A Badoglio-kormány kilenc hónapos kormányzása során Dél-Olaszországban összeomlott a fasiszta rendszer. A német megszállta területeken működő fasiszta bábkormány jóformán semmilyen jogkörrel nem rendelkezett, de részt vett a német politikai szervek (Gestapo és Sicherheitsdienst) kegyetlenkedéseiben. Igaz, e téren a kommunisták által vezetett partizánok sem voltak sokkal kíméletesebbek. Az Olaszországot egységesítő Savoyai-ház eltávolítása – amely részben az amerikaiak erőszakos követeléseinek, részben a király makacsságának köszönhető – sajnálatosnak minősíthető, de az azóta eltelt öt évtized az Olasz Köztársaságot stabil és konstruktív tényezővé tette a háború utáni új Európában. Róma bevétele után a harcok Olaszországban még hónapokig eltartottak, szívós és véres küzdelmek után a német fegyveres erők Olaszországban csak 1945. április 29-én kapituláltak. E harcok lefolyása már a hadtörténelem lapjaira tartozik, s nem képezi e tanulmány tárgyát, amely lényegében az olasz fordulattal és annak diplomáciai és belpolitikai eseményeivel foglalkozott.

Az olasz átállási kísérlet értékelése

Az eddig elmondottak alapján egyértelműen megállapítható, hogy az olasz átállási kísérlet úgy, ahogyan azt a király, Badoglio és a fasiszta rendszer bukását előmozdító katonai és politikai körök elképzelték, sikertelennek bizonyult. Olaszország a Cassibile-ben 1943. szeptember 3-án aláírt fegyverszünet ellenére nem szabadult meg a háborútól, sőt ezután vált hadszínterré. Badoglio és kormánya ama reménye is, hogy egy viszonylag ép olasz hadsereggel a szövetség-

gesek oldalán folytassa az eddigi német szövetséges elleni harcot, szintén meghiúsult. Milyen okokra volt ez a lényegében sikertelennek bizonyult kísérlet visszavezethető?

Az angolszászok, elsősorban az amerikaiak Olaszországot és a Mediterráneumot másodrendű hadszíntérnek tekintették. A németek ezzel szemben attól félték, hogy éppen a Mediterráneum felől fenyegeti őket veszély. Az alpesi szorosokon keresztül korszerűen felszerelt, erős német alakulatok özönlöttek be 1943 augusztusában Olaszország területére, és a fegyverszünet proklamálása után szinte órák leforgása alatt hatalmukba kerítették Észak- és Közép-Olaszországot. Az angolszász légitámadások nem tudták a német hadműveleteket megakadályozni. Clark tábornok, az 5. amerikai hadsereg parancsnoka erről emlékiratában így ír:

„A földközi-tengeri hadjárat kezdetekor angol és amerikai katonai körökben uralkodóvá vált az a vélemény, hogy a német csapatok olasz területen nem tudnak eredményesen harcolni. Azt hittük, hogy erős fölényrel rendelkező légierőnk gyorsan használhatatlanná teszi az alpesi szorosokat és az olasz félszigetet átszelő utakat és vasútvonalakat. Azt reméltük, hogy a németek ennél fogva belátják reménytelen helyzetüket és feladják az olasz hadszínteret. Ez vágyálomnak bizonyult.” („This was wishful thinking”.)⁸⁶

Clark e véleménye ellenére a szövetségeseknek módjukban állt volna a német védelmi rendszer szétrombolása, ha az olasz kormánnyal kellő időben történő egyeztetés útján megfelelő segítséget nyújtanak a tizenkét olasz hadosztálynak, amellyel a Badoglio-kormány rendelkezett. Paul Kecskeméti szerint erre még a salernói partraszállás idején is lehetőség nyílt volna.⁸⁷

E koordinálás azonban csak akkor lett volna lehetséges, ha a szövetséges hatalmak az olasz belpolitikai fordulat után azonnal „cobelligerent”-nek, együtt harcoló ál-

lamnak ismerik el Olaszországot, amint ezt Castellano tábornok Lisszabonba való megérkezése után Badoglio megbízásából javasolta. Az angol és amerikai politikai és katonai vezetők kezét azonban e tekintetben megkötötte nemcsak a casablancai formula a feltétlen megadás elvét illetően, de a hatalmas angol és amerikai baloldali, „liberal” sajtó hamis moralizálása a fasizmussal kétségtelenül hosszú időn keresztül együttműködő, de azzal gyökerelesen és őszintén szakító államférfiakkal szemben. E tendencia már az 1942. novemberi „Darlan-alku” idejében is megmutatkozott, de akkor Eisenhower, Clark és Murphy reálpolitikai szemlélete erősebbnek bizonyult a „liberal” moralizálással szemben, mint az olasz fordulat idején. A moralizálás Darlannal szemben még valamivel reálisabbnak látszott, mert Darlannal, Giraudval és a Vichy-rendszer tábornokaival szemben erős gaulle-ista csoportok léptek fel, melyek hivatkozhattak arra, hogy kezdettől fogva a szövetségesek oldalán álltak. Olaszországban egészen más volt a helyzet. Az antifasiszta pártok támogatták Viktor Emmanuel és Badoglio arra irányuló igyekezetét, hogy az angolszászokkal együttműködjenek. Ha az angolszász katonai körök kellő információkkal rendelkeztek volna az olasz belső helyzetről, le tudták volna szerelni a baloldali körök moralizálását azzal az érveléssel, hogy mindent meg kell tenni Németország mielőbbi legyőzése és a háború minél gyorsabb befejezése érdekében.

Eltekintve attól a tényről, hogy a „renversement des alliances”, a szövetséges változtatása a közvélemény által is befolyásolt totális háborúk korában nehezebb feladat, mint az abszolút uralkodók úgynevezett „kabinetháború” korában, a felszínes szemlélet azt sugallta főleg az amerikai katonai vezetőknek, hogy a Badoglio vezette királyi kormány nem tud annyi előnyt nyújtani a szövetséges hatalmaknak a háború megnyerése, illetve meggyorsítása érdekében, mint Darlan, aki szuverén módon

rendelkezett az Észak-Afrikában parancsnoksága alatt álló francia haderővel.

A feltétel nélküli kapituláció elvéhez való merev ragaszkodás Olaszországban alkalmazott politikája abból a premisszából indult ki, hogy a szövetségesek megőrzik morális integritásukat anélkül, hogy feláldoznák a stratégiai célszerűséget. Az eredmény az lett, hogy mindkettőt feláldozták. A „liberal” körök amorálisnak vélték, hogy egyáltalán kapcsolat létesült a király és Badoglio rendszerével, a katonai célszerűséget viszont feláldozták a hosszas habozás és morális ingadozás által előmozdított német stratégiai pozíciók megerősítésével. Az olaszországi hadjárat sokkal hosszabbnak és nehezebbnek bizonyult, mint ha kezdetben megragadták volna az alkalmat és segítséget nyújtottak volna Badogliónak az 1943. augusztus elején még viszonylag gyenge német erők kiűzéséhez vagy leszereléséhez. S itt fel kell vetni a kérdést, mi a morálisabb egy háború folyamán? Harcolni homályos, gyakran álhumanista elvekért sok emberéletet feláldozva, vagy lehetővé tenni egy gyors katonai győzelmet kevés embervesztéssel azáltal, hogy kompromisszumot kötünk az eddigi ellenféllel, olyan személyiségekkel, akik az adott esetben Mussolini eltávolítása után semmiképpen nem akadályozták volna Olaszország demokratikus fejlődését, hiszen Badoglio szoros kapcsolatban állott olyan személyiségekkel, mint Bonomi vagy Orlando, akik Mussolini hatalomátvétele előtt jelentős szerepet játszottak a liberális olasz királyság történetében. Ezt a lehetőséget az angolszász vezetők 1943 nyarán elmulasztották, s ezért felelősség terheli őket a történelem előtt az olasz hadjárat elkerülhető elhúzódasáért s közvetve a mediterrán stratégia elvetésével az egész háború elhúzódasáért egy nehezen realizálható elméleti formula, a „feltétlen kapituláció” elvéhez való dogmatikus ragaszkodásukkal. Hat évtized távlatából visszatekintve igazat kell adjunk a kiváló brit hadtörténész-

nek, Liddell Hartnak, aki szerint casablancai dogma meghosszabbította a háborút, s amelyből főként Sztálin profitált, ugyanis Casablanca megnyitotta az utat a Közép-Európa fölötti kommunista uralom számára.⁸⁸ Egyébként a kommunista párt olaszországi megerősödése is e meghosszabbított háborúnak köszönhető. A téves feltételezéseken alapuló stratégiai döntések következtében a német Wehrmacht legyőzése több időt, energiát vett igénybe és több emberéletet követelt, mint ahogyan azt a katonai stratégiák tervezték, úgy hogy az angol és amerikai katonai vezetők mindenkinek segítséget nyújtottak, akikről feltételezték, hogy hozzájárul a németek legyőzéséhez. Így az angolszász hadvezetőség készségesen teljesítette Togliatti kérését és jelentős katonai segítséget nyújtott az Észak-Olaszországban a németek ellen harcoló kommunista partizánalakulatoknak. E tevékeny részvétel a németek elleni harcban jelentős hatalmi bázisokat adott a kommunistáknak, és a polgári pártoknak, elsősorban a De Gasperi vezetete kereszténydemokratáknak köszönhető, hogy Olaszország nem lett „népi demokrácia”, hanem megerősödött a háborút követő zavaros évek után a nyugati, keresztény alapokon nyugvó demokratikus rend.

Badogliónak és a fasiszták ellen fellépő katonai és politikai erőknak nem sikerült Olaszországot a háború okozta szenvedésektől megkímélni. Ennek ellenére tisztelettel és elismeréssel gondolunk rájuk, amiért megdöntötték a hazájukat oktanul és hazard módon egy céltalan és csak veszteségekkel járó háborúba sodró fasiszta diktátor, Mussolini uralmát.

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 74 Murphy, Robert: *Diplomat Among Warriors*. Collins, London. 1964. 240–274. l.
- 75 Badoglio, Pietro: *Italy in the Second World War*. Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut, 1976. 105–108. l.
- 76 Badoglio: 110. l., Czettler A.: *A mi kis élet-halál kérdéseink*. Magvető, Budapest, 2000. 306–309. l.
- 77 Murphy: 248–252. l., Badoglio: 109. l.
- 78 Murphy: 252–253. l.
- 79 Badoglio: 115. l.
- 80 Cartier, Raymond: *Der Zweite Weltkrieg*. Piper, München. 1977.
- 81 Badoglio: 125–127. l.
- 82 Uo. 125–127. l.
- 83 Uo. 134–135. l.
- 84 Uo. 143–150. l.
- 85 Badoglio: 161–167. l., Murphy: 252–255. l.
- 86 Clark, Mark, General: *Calculated Risk*. Harrap & Co. Ltd. London, 1951.
- 87 Kecskeméti, Paul: *Strategic Surrender*. The Politics of Victory and Defeat. A Rand Corporation Study. Atheneum. New York, 1964. 113–114. l.
- 88 Liddel Hart, Basil: *The History of the Second World War*. Cassel and Company, London. 1970. 415–417. l.

„PRODUKTÍV SZOCIÁLPOLITIKA” A VISSZACSATOLT ÉSZAKI ÉS KELETI TERÜLETEKEN I.

Paradigmaváltás a magyar szociálpolitikában 1938–1940-ben

1938-ban a Darányi miniszterelnök elmozdítása után a kormány élére álló Imrédy Béla és belügyminisztere, Keresztes-Fischer Ferenc radikális szociál-, sőt társadalompolitikai irányváltás előkészítését határozták el. Ennek érdekében a vármegyékhez, az alispán mellé szociálpolitikai tanácsadókat neveztek ki, akik a belügy alkalmazottai voltak. Feladatuk sem a helybeli tanácsadás volt. Sok alispán alighanem meg sem hallgatta volna véleményüket: a törvényhatósági bizottságok többsége – ha ugyan nem valamennyi – eleve elzárkózott minden nagyobb szabású társadalompolitikai reformtól. A szociálpolitikai előadók hatásköre éppen ezért más volt: adatokat kellett gyűjteniük a nép életviszonyairól, és azt bizalmas úton az őket kinevező belügyminiszter és miniszterelnök elé terjeszteniük.

A magyar állam vezetőinek addig példa nélkül álló szembesülési kísérlete az állampolgárok életkörülményeivel megrendítő hatással volt a kormányfőre. Imrédy, aki különben a népi írók és szociográfusok egy részével is kapcsolatot tartott, kénytelen volt hinni kiküldöttjei jelentéseinek, hiszen azok szakmailag többé-kevésbé (hazai szociológiai képzés híján inkább kevésbé) felkészült szakemberek voltak, akiknek az államigazgatásban, oktatásban, vagy akár a cserkészletben töltött múltja garantálta, hogy az álta-

luk megrajzolt kép „szociálisan elkötelezett”, de nem túlzó lesz. Ez pedig nem kevesebbet árult el, mint hogy a nép nyomora legalább akkora, ha ugyan nem nagyobb, mint amilyenről Illyés, Féja, Kovács Imre és társaik könyveiben olvasni lehetett, továbbá azok az általuk leírt lelki folyamatok, reménytelenség, csodavárás vagy éppen már csodára sem várás is általánosak. Az 1919 óta vissza-visszatérő fenyegetés, újabb forradalom lehetősége, melyre a politikai közbeszédben húsz éve soha nem felejtettek el utalni a megszólalók – akár oly módon, hogy emiatt kell minden „felforgató társadalmi kísérlettől” elzárkózni, akár oly módon, hogy éppen a fenyegetettség miatt kell a társadalom szövetében jelentős változtatásokat eszközölni –, a miniszterelnök szemében valós esélynek tűnhetett.

Az 1938-as év eseményei azonban nem csak fenyegetést jelentettek, hanem átmenetileg kitörési pontot is kínáltak Imrédy számára, méghozzá két területen is: egyszerre látszott keresztülvihetőnek a külső, területi, és a belső, társadalmi revízió. Ennek lehetősége valószínűleg elkápráztatta a miniszterelnököt, hiszen a harmincas évek végének legnagyobb vitái nagyrészt éppen a két revíziós cél sorrendiségéről szólt. A belső revízió Imrédy terveiben a földkérdésnek az 1920-as Nagyatádi-féle földreformnál és a gömbösi telepítési törvénynél sokkal radikálisabb megoldását, az agrárnépesség, különösen a legszegényebb rétegek életszínvonalának emelését, a gazdasági „őrségváltást” (azaz a zsidókérdés törvényi rendezését) és a magyar politikai intézményrendszernek, benne az érdekképviseleteknek és a politika alapstruktúrájának gyökeres megváltoztatását jelentette volna, a hagyományos demokrácia addigi – amúgy sem túl tág – kereteinek kiiktatását, és helyükbe korporatív szervezetek állítását. A kettős, külső és belső revízió együttes végrehajtása, összekapcsolása kérdésében Imrédy külföldi „biztatást” is kapott: a berlini külügyi adminisztráció többször utalt arra, hogy a radikális belpoliti-

kai változtatások előfeltételei annak, hogy Németország támogassa a magyar törekvéseket a Felvidék egészének vagy részének visszacsatolása kérdésében.

Az I. bécsi döntést megelőző tárgyalások során a magyar álláspont egy darabig a népszavazás felé hajlott. Ez kimondottan kedvezett Imrédy terveinek. A Felvidék általános szociális helyzetképe ugyan sokat romlott 1938-ban, de az életszínvonal érzékelhetően magasabb volt, mint Magyarországon. Fontos különbségnek számított az is, hogy a húszas évek eleji csehszlovák földreform bár szolgált hasonló nemzetpolitikai célokat, mint a romániai és jugoszláviai, azonban sokkal kevesebb kirívó igazságtalanság történt a magyar lakosság rovására, és különösen a parasztság legszegényebb rétegeiből talált a magyarok között is számos haszonélvezőre. Csehszlovákia emellett már 1918-ban jogrendjébe iktatta a munkanélküli-segély intézményét is, amit Magyarországon az ínségmunkák rendszere csak úgy-ahogy, alacsonyabb színvonalon és ami ennél is lényegesebb, gyakorta megalázó körülmények között volt képes pótolni. A különbségek okai egyfelől a két gazdaság Prága javára eltérő adottságaiból fakadtak, másfelől szemléletbeli okok is felfedezhetőek voltak a háttérben (a csehszlovák szociális jogalkotás sokkal inkább hajlamos volt jogosultságokat meghatározni, és eltérni a rászorultsági elvtől, nem csak a munkanélküli-ellátás kérdésében, hanem más területeken is). Mindezen körülmények, párosulva a magyar politikai elit meghatározó részének szívós ellenállásával a reformokkal szemben, vállalhatatlanná tette volna a népszavazást, hiszen Budapest számára megalázó vereséget jelentett volna, ha színmagyar vagy magyar többségű községekben, járásokban a visszacsatolást ellenzők jelentős számú szavazatot nyertek volna el. Erre pedig komoly esély látszott: a baloldali pártok, különösen a Magyarországon betiltott kommunista párt, továbbá néhány zsidó szervezet aktív propagandát fejtett ki a határ Ma-

gyarország javára történő módosítása ellen. Imrédy éppen ezért lényegében választás elé állította politikájának konzervatív-liberális ellenzőit: vagy elfogadják az általa felvázolt „menetrendet” (amelyben a kormánynak a reformokra adott lehető legszélesebb körű felhatalmazás és egyes intézkedések azonnali megtétele megelőzte volna a népszavazást) – vagy kiváltságaik őrzése érdekében szembeköpik húszéves politikai működésüket, amelyben rendre anatémát kiáltottak Trianonra, minden alkalommal hangoztatva, hogy bármilyen áldozatra hajlandóak a békediktátum eltörlése érdekében.

Mint közismert, végül nem népszavazásra került sor, hanem döntőbíráskodásra. Imrédy számára evvel elveszett a lehetőség politikai ellenfeleinek gyors legyőzésére. A miniszterelnök bukásáig, sőt azon is túl tartó politikai „ámokfutása” (ahogy azt több történész előszeretettel beállítja), vagy sokkal inkább keserű szembefordulása a politikai elittel és rendszerrel, amely elvezetett 1944-es szerepvállalásához és későbbi kivégzéséhez is, nézetünk szerint nagyrészt ezzel magyarázható. Tárgyunk szempontjából azonban fontosabb, hogy az 1938 novemberében visszanyert területeket Imrédy egyfajta kísérleti terepnek is tekintette, ahol az egész országban bevezethető szociálpolitikai modell kipróbálható.

Nagyjából a bel- és külpolitika itt vázolt eseménysora idején Pécsen a szociális tanácsadók konferenciát rendeztek, ahol az új magyar szociálpolitikával szembeni elvárásait, terveiket és javaslatukat összegezték. Szatmár vármegyében Streicher Andor alispán és Pécs törvényhatósági jogú városban Esztergár Lajos alpolgármester vezetésével pedig a gyakorlatban is kísérletet tettek ennek az új, elveiben lassan tisztázódó szociálpolitikának a bevezetésére. Az eleinte Szatmári Normának, később „produktív szociálpolitikának” nevezett szociális rendszer legfontosabb alapgondolata a hagyományos segélyezéssel való szakítás és

a szociálpedagógiának a szociálpolitikával való szerves összekapcsolása voltak. A segélyezés elleni kifogások legfontosabbika az volt, hogy a közteherviselő képességéből fakadóan szükségszerűen csekély összege miatt csak a segélyből élők újjátermelésére, a segélyigény állandósítására képes, és az átmenetileg nehéz helyzetbe került családok kivételével azonban alkalmatlan arra, hogy az érintettek során változtasson. Az új elgondolás éppen ezért két, addig nem, vagy nem így alkalmazott elemet emelt be a szociálpolitikai rendszerbe. A karitatív segélyeket kölcsönökkel váltották fel, de ennél fontosabb volt, hogy a ráutaltak (részben a kölcsön jogi következményei által kikényszerített) együttműködésével kapcsolták össze. Gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy a leszakadt – vagy eleve periférikus helyzetű – családok egy nagyobb összegű természetbeni juttatást nyertek el, azonban életvitelüket, mely magában foglalta a munkakészségüktől kezdve a főzési szokásokon és gyermeknevelésen át egészen a vallásosságukig, szomszédokhoz való viszonyukig, sőt akár gyermekvállalási hajlamukig tartó szokás- és mentalitásrendszerüket, alárendelik a juttatást nyújtó közt képviselő személyeknek. Másfelől azonban ez a nevelés nem csak az érintett, juttatásban részesült családokra szorítkozott: nevelni szándékoztak az érintett község vagy város egész lakosságát a juttatottak be- és elfogadására, továbbá a helyi elitet és főleg annak női hozzátartozóit a „szociális érzékenységre”, és arra, hogy a helyi Nép- és Családvédelmi Bizottságokon keresztül az említett nevelési folyamatnak aktív részeseivé (irányítóivá, mintadóivá) tegyék őket. Aligha tévedünk, ha mindebben a 19. század német konzervatív társadalomreformereinek és magyar követőiknek a szegény (és gyakorta periférikus) rétegek „el-alsó-középosztályosítására” tett kísérleteinek és annak elvi megalapozásának késői utözöngéjét fedezzük fel (a rendszernek végső soron egy új társadalmi réteget kellett volna „produkálnia” a proletariátus soraiból). Éppen a né-

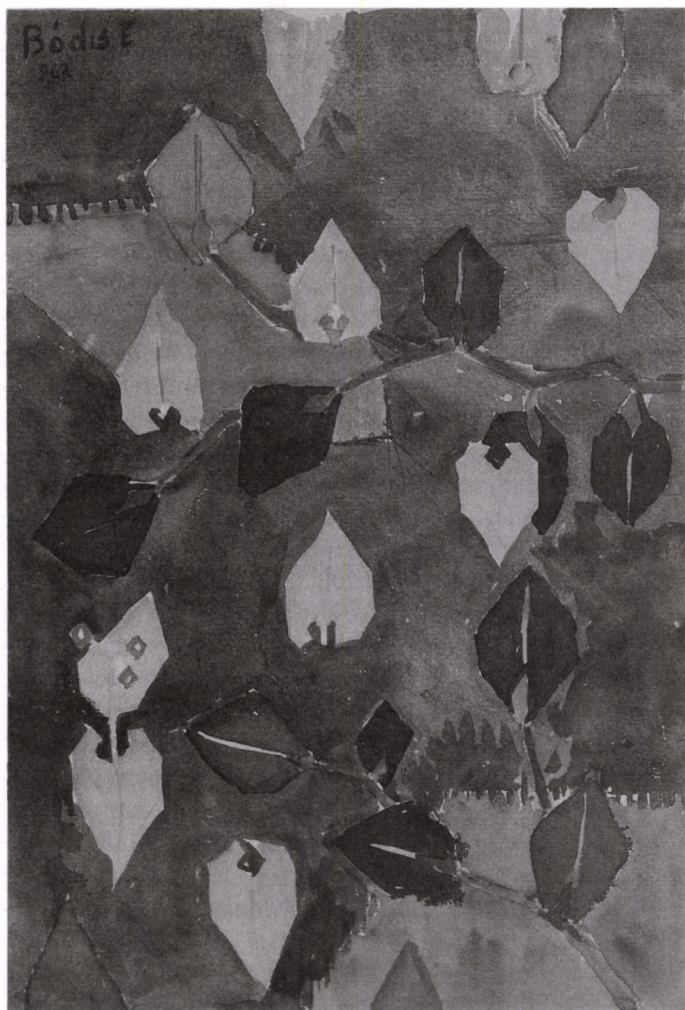
met és magyar előzmények miatt nem meglepő, hogy különösen a lakásügyet és a családi kertesotthon-juttatást helyezték a középpontba, bár gyakorlati és anyagi okok miatt Szatmárban ezt megelőzték a különféle állatakción. Ugyanakkor az egész elképzelés nagyjában-egészében egybevágott Imrédy és fő társadalompolitikai tanácsadója, Kovrig Béla professzor terveivel is: egy, legalábbis részeiben új életformájú és mentalitású magyarságot eredményező, nagyszabású társadalmi reformfolyamat szabályozott-fejlesztett, ráadásul az ösztársadalmi haszon mellett készpénzben is (részben) visszatérülő megoldását kínálta fel a rendszer, melyet csakhamar „produktív szociálpolitika” néven kezdtek emlegetni, és Szatmár, illetve Pécs után elsőnek a Felvidéken szándékoztak bevezetni.

A magyar szociálpolitika kezdetei a visszacsatolt Felvidéken

A magyar közigazgatás – eleinte katonai közigazgatás – berendezkedése a visszacsatolt vármegyékben az azonnali beavatkozást igénylő hiányok felmérésével kezdődött. A magyar–szlovák tárgyalások idején a határon átjutó hírek arról szóltak, hogy a felvidéki hatóságok és csapatok magyarányú kiürítésekbe kezdtek a számításaik szerint esetleg visszacsatolásra kerülő területen: közintézmények berendezését szerelték le, teljes bútortzatukat vonatra rakták, iskolákat, egészségügyi létesítményeket költöztettek el. A lakosság közellátása is komoly sérelmeket szenvedett. Az áruhiány mellett nagymértékű munkanélküliség is jelentkezett, mert a gyárak a bizonytalan helyzet miatt egymás után álltak le.

Budapesten a problémák kezelésére és a „produktív szociálpolitika” megkezdésére pénzalap létesítését határozta el a kormányzat. Fedezetül nem az államkassza, ha-

nem társadalmi gyűjtés szolgált. Úgy Imrédy, mint bizalmasa, Kovrig Béla professzor azt várták ettől, hogy az egyfelől az anyaország szolidaritását fejezi majd ki a Felvidék népe iránt, másfelől alkalmat ad az ország belső kohéziójának erősítésére is. A visszacsatolt területek megsegítésére alapított szervezet neve Magyar a Magyarért Mozgalom lett. Élére formailag Imrédy Béla felesége állott, azonban a tényleges szervezőmunkát Kovrig Béla vezette. A Magyar a Magyarért gyűjtése igyekezett az egész társadalmat átfogni. Ennek érdekében az országos hálózattal rendelkező szövetkezeteket, a Hangyát és a Futurát felkérték arra, hogy a kisebb-nagyobb természetbeni adományokat is gyűjtsék össze. A cserkészettel, egyházakkal és a Vöröskereszttel a ruha-, cipő- és élelemadományok összegyűjtésében működtek közre. Különösen számítottak a közalkalmazottakra: esetükben egyszeri megajánlás után – ahol a lelkesedésnek és a különféle, elsősorban informális presszióknak a vegyüléke érvényesült – az illetményhivatal havonta automatikusan vonta le a fizetésekből a felajánlott összeget. Részben a gyűjtés ürügyén elindított bel- és külföldi propaganda a további revíziós célok megvalósulását is szolgálta, ugyanakkor igyekeztek a várakozásokat a közeljövőre nézve lehűteni, elkerülendő egy háborús konfliktust akár Romániával, akár Jugoszláviával, vagy éppen Kárpátalja vissza nem csatolt területei miatt a maradék Csehszlovákiával. Ebben a propagandatevékenységben – különösen belföldre szánt változatában – különösen nagy szerep jutott a Kovrig Béla vezette miniszterelnökségi Társadalompolitikai Osztálynak (mely voltaképpen egy titkos propagandaminisztérium volt). Kovrig a Felvidék visszacsatolását és a gyűjtést Imrédy politikai bázisának, egy széles körű támogatottságnak a kiépítésére akarta felhasználni, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A gyűjtés zárómérlege ugyanakkor tekintélyes eredményt mutatott: 1938. december 31-ig 6 880 750 pengő 42 fillért adtak össze

TARKA LEVELEK, 1962
akvarell, papír

magánosok és közületek (az akció 1939-ben is folytatódott, de eredményeiről csak töredékes adataink vannak). Az összeg nagyságának érzékeltetésére érdemes megemlíteni, hogy az anyaország legnagyobb, évente visszatérően megszervezett szociálpolitikai akciójára, az ínségmunkákra 4 millió pengőt fordított a költségvetés.

A Magyar a Magyarért Mozgalom természetesen nem csak az anyaországban építette ki szervezetét. A visszacsatolt területeken, részben a szatmári és pécsi rendszer, részben Magyary Zoltán Tata környéki és bizonyos vonatkozásaiban Komárom vármegye egészére kiterjesztett közigazgatási kísérlete nyomán a szociális rendszer alapegységének nem a megyét és a községet, hanem a járást tekintették. A katonai járási parancsnokok mellé kiküldött 41 szociális megbízott kiválasztása alapvetően más elvek szerint történt, mint korábban az anyaországi szociális tanácsadók esetében: a Magyar a Magyarért Mozgalom igyekezett olyan munkaerőket foglalkoztatni, akik korábban a szegényügyben, a társadalomszervezésben gyakorlatot szereztek. Különösen feltűnő volt a nemi megoszlás alapvető eltérése: míg a szociális tanácsadók kivétel nélkül férfiak voltak, a felvidéki járási tanácsadók kizárólag a nők közül kerültek ki. Ezt csak részben indokolta az, hogy karitatív munkákkal a két világháború között Magyarországon zömmel nők foglalkoztak. A döntésben komoly szerepet játszott, hogy Kovrig Béla a helyi, a járási megbízottakat segítő községi bizottságok megalakulásakor a lelkeskedő papság mellett különösen a helyi elit tagjainak feleségeire számított, akiknek mozgósításában sokkal eredményesebbnek tűnt azonos neműek alkalmazása. Úgy vélték ugyanis, hogy ezek a vezető rétegek nőtagjai kellő szabadidővel rendelkeznek ahhoz, hogy a falu vagy város szegényeit ne csak számba vegyék, hanem folyamatos nyomonkövetéssel neveljék is azokat. Nem volt mellékes szempont az sem, hogy rajtuk keresztül férjeiket is el akarták érni, és megnyer-

ni az új társadalompolitika, továbbiakban pedig általában az Imrédy-kormány politikája számára.

A mozgalom vezetőinek várakozásaival ellentétben a katonák és a járási szociális tanácsadók közti összeütközések kezdettől napirenden voltak, különösen a nemzeti problémák kezelésében. A szociális közigazgatás női alkalmazottai elé ugyanis az irányítást végző Központi Iroda azt az irányelvet tűzte ki, hogy a szociális megsegítés esetében – a Szent István-i állameszme értelmében – semmiképpen sem szabad a nemzetiségeket háttérbe szorítani; egyesületeikkel és különösen papjaikkal pedig a legnagyobb előzékenységgel kell bánni. Ezen utasítás azonban sok esetben egyáltalán nem egyezett meg a felálló katonai közigazgatás parancsnokainak véleményével.

A Magyar a Magyarért Mozgalom gyűjtése mellett a kormányzat a közellátás megszervezése érdekében a Hangya Szövetkezetnek is széles körű felhatalmazásokat adott. A magyar szövetkezeti mozgalom a Trianonban elcsatolt északi területeken a húszas évek elején ugyan átmenetileg ellankadt, de az évtized végére Hanza néven újult erőre kelt. A budapesti elképzelések szerint a visszacsatolt területek szövetkezeteinek újra csatlakozni kellett a budapesti központhoz, és annak irányítása mellett a közellátás főszereplőjévé kellett válniuk. Ennek érdekében a Hangya vezetése hosszas tárgyalások után vállalta, hogy fél év alatt 2270 vagon (!) élelmet és közszükségleti cikket juttat el a visszacsatolt területek lakosságához. Ezzel a Hangya nem csak a közellátás legnagyobb tényezőjévé vált, de a „gazdasági őrségváltás” – azaz jelen esetben az áruellátás nélkül maradt zsidó szatócsok kiszorításának – feladatát is ellátta.

A rászorulókat ellátása azonban nem várt nehézségekbe is ütközött. A Magyar a Magyarért Mozgalom vezetése a bevonulás előtt kb. 7, legfeljebb 10%-ra becsülte a központilag ellátatlanok számát. A magyar közigazgatás megszervezése után azonban napok alatt kiderült, hogy ez az

arány minden szigor ellenére helyenként, különösen a városokban a 15–17%-ot is eléri. Az is világossá vált, hogy a munkanélküliek számát is alábecsülték.

Az első néhány hét folyamán az említett nehézségek miatt a mozgalom leginkább tűzoltó tevékenységre vállalkozhatott. Jellemző módon e tevékenység során az addig kialakult magyarországi elveket alkalmazták: a segélyek döntő többségét természetben utalták ki, a készpénzsegélyezést – szemben a csehszlovák gyakorlattal – amennyire lehet, igyekeztek elkerülni. Ebben csak részben játszott szerepet az áruhiány és a nyomába lépő drágaság. Sokkal inkább az munkált a háttérben, hogy a magyar szociális munkában a rászorulókat csaknem mindig úgy tekintették, mint akik többé-kevésbé felelősek sorsuk alakulásáért, s a köz segélyére szorulásukkal világosan bizonyítják, hogy nem alkalmasak ügyeik vitelére, különösen pedig fogyasztásuk összetételének meghatározására. Ennek az elképzelésnek a jogosultságát az anyaországi szegény rétegek viszonylatában lehet vitatni vagy igazolni – ám a Felvidéken a segélyezették jelentős hányadukban a főhatalom megváltozását kísérő gazdasági jelenségek, munkanélküliség, vagy éppen a családfő besorozása miatt veszítették el korábbi megélhetésüket. Ez a későbbi „produktív szociálpolitika” bevezetéséhez megkívánt igen részletes környezettanulmányok felvétele során általában világossá is vált. A katonai közigazgatás és a szociális megbízottak között ebben a kérdéskörben is sor került ellentétekre: a családokkal közvetlenül érintkező megbízottak ugyanis több ízben határozottan állást foglaltak a csehszlovák idők készpénzes munkanélküli-segélyének átmeneti fenntartása érdekében. Ezt részben a anyaországihoz hasonló ínségmunkák megszervezésének elhúzódásával indokolták, de a javaslatokban egyre gyakrabban jelent meg a felvidéki lakosság romló hangulatára, csalódottságára való utalás is. A budapesti hivatalos körök megrökönyödésére a kritikákhoz

nemcsak a *Népszava* csatlakozott, de néhány felvidéki magyar lap is határozottan bírálta a szociális ellátórendszer hiányosságait.

Imrédy a Felvidéken mutatkozó tagadhatatlan gazdasági, szociális, közellátási és közigazgatási nehézségeket igyekezett saját céljai érdekében kihasználni. 1938. november elején benyújtotta a képviselőházban a Felvidéki Törvény tervezetét, mely a visszacsatolt területeken szinte korlátlan felhatalmazást adott volna a kormánynak a polgári közigazgatás bevezetése után is. A magyar politikai életet alaposan felforgatta a terv, mely a Magyary-iskola által régóta sürgetett közigazgatási reformot, a vármegyei és városi tisztviselői kar állami kinevezési rendszerét is tartalmazta a Felvidék vonatkozásában. Sokan attól tartottak, hogy a miniszterelnök egy általános felhatalmazási törvény próbájának tekinti a javaslatot, ami hatalmas lépés lett volna egy diktatórikus államvezetés bevezetése felé. A törvényjavaslatból ugyan jogszabály lett, de csak a behívott felvidéki képviselők támogatásával. Mindez azt eredményezte, hogy a kormánypárt konzervatív-liberális része, mely határozottan szembefordult Imrédy politikájával, egyre inkább tehetetlennek érezte mindazt, ami a Felvidéken történik. A Magyar a Magyarért Mozgalom és a felvidéki szociális közigazgatást pedig Imrédy társadalomépítő és önnepszerűsítő tevékenységének letéteményeseként, egy drága, hatásaiiban inkább „fölsleges” jogokat ébresztő, emiatt veszélyes intézménynek kezdték tekinteni.

A Felvidéki Törvény megszületése után a Felvidéken érvényes csehszlovák jogszabályokat fokozott tempóban kezdték hozzáigazítani az anyaországban érvényes törvényekhez és rendeletekhez. Az egységesítési folyamat annak ellenére érintette a szociális rendelkezéseket is, hogy a járási szociális megbízottak több értekezletükön a leghatározottabban kérték: e területtel tegyenek kivételt, s legálább átmenetileg tartsák fenn a csehszlovák időszak ma-

gasabb nívójú rendelkezéseit. Az egységesítés azonban Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszternek a tiltakozása ellenére e kérdésekben is megtörtént. Mindez számos zavar forrása volt. A napszám-minimálbérek bevezetése elsősorban a földbirtokosok felzúdulását váltotta ki, mert munkaerőhiányt idézett elő egyes helyeken. Sokkal nagyobb gondok mutatkoztak az ínségmunkák terén. Erre az állam egymillió, a Magyar a Magyarért Mozgalom pedig 1 179 667,45 pengőt utalt át, de ez a pénz annak ellenére nagyon kevésnek bizonyult, hogy az anyaország teljes erre szánt költségkerete – ahogy már említettük – 4 millió pengőben volt megszabva. Az ínségmunkák napszámberét általában az anyaországihoz képest 20–25%-kal magasabban határozták meg, azonban még ez az összeg is jelentősen alacsonyabb volt a csehszlovák időkben folyósított munkanélküli-segéllyel. A nehézségekkel szemben komoly eredménynek számított, hogy – elsősorban a Hanga tevékenységének köszönhetően – 1939 elejére a közelítési nehézségek a legtöbb helyen megszűntek, az árak pedig a korábbinál valamivel magasabb szinten ugyan, de kb. ugyanerre az időre stabilizálódtak. Sikerült kiépíteni a magyar rendszerű, állami kézben lévő, *általános egészségvédelemmel* foglalkozó Zöldkereszt szervezetét. Helybeli gyűjtésből és részben a Magyar a Magyarért Mozgalom támogatásával rövid idő alatt 39 falusi egészségházat adtak át. A városokban mindenütt bevezették a magyar norma-rendszerű szegénygondozást, azonban szemben az azt kötelezővé tévő 172 000/1936. BM. rendelet előírásaival, javarészt nem a társadalom önkéntes megajánlásaiból, hanem a városi költségvetésből tartották fenn.

1939 folyamán a felvidéki járási és városi szociális megbízottak a legtöbb helyen összeállították a Szatmárban és Pécssett kidolgozott módszer alapján a megsegítésre szoruló és arra alkalmas családok listáit, konkrét javaslattal a kölcsön tárgyára nézve is. 1939 elején megkezdődtek

a juttatások, eleinte állat- és gépkölcsönök formájában (ezt a csehszlovák rekvirálások külön indokolták). A kölcsönök megítélésénél a szatmári modellt követve általában a gye-rekszámra, a családfő „nevelhetésére”, együttműködési és munkakészségére voltak tekintettel. Már ezeket a kölcsönöket is, de különösen az év közepén megkezdett házépítéseket igyekeztek járásonként lehetőleg viszonylag kisszámú faluban koncentrálni, ami az érintettek ellenőrzését, illetve egymás kölcsönös megsegítését tette lehetővé. A Magyar a Magyarért Mozgalom igyekezett kivenni a részét a földjuttatásokból is, de e téren a Földművelésügyi Minisztérium heves ellenállásába ütköztek. Tekintettel arra, hogy az újonnan létrehozott vármegyei Közjóléti Alapok csak csekély helyi bevétellel rendelkeztek, elsősorban a Magyar a Magyarért költségvetéséből eszközölték a juttatásokat. Csaknem minden községben megszervezték a Nép- és Családvédelmi Bizottságokat. E tekintetben nem voltak kivételek a szlovák lakosságú falvak sem. A bizottságok megszervezése és különösen komoly munkára való serkentésük sokkal könnyebben ment, mint később az anyaországban. A jelenség háttérében egyszerre szerepeltek a korábbi tapasztalatok (az államhatalom nemzetiségi nyomásával szembeni védekezés és nyomában a társadalmi „összezárkózás”), a visszacsatolást követő eufória és az, hogy a járási szociális megbízottak viszonylag kis területért voltak felelősek, amit a mozgalomtól elnyert útiátalány révén gyakorta be is tudtak jární.

Az 1939. március 15-én katonai erővel visszacsatolt Kárpátalján a szociális szervezet hasonló elvek alapján épült fel, mint a Felvidéken, feladatai azonban, ha lehet, még nagyobbak voltak. A hagyományosan szegény vidéken, melyet a prágai politika meglehetősen elhanyagolt, a járási megbízottaknak fokozottan kellett képviselni a Szent István-i állameszmét, és a kormányzat számára a szövetségesnek tekintett ruszinság hűségét biztosítani. A terü-

letfejlesztés érdekében a század eleji Egán-akcióhoz – más nevén Hegyvidéki Akcióhoz – hasonló, nagyszabású beruházási program és szövetkezeti mozgalom elindítását is tervezték, azonban ebből eleinte leginkább a Hangya gyors és sikeres terjeszkedése valósult meg. A szövetkezeti mozgalomnak Kárpátalján sajátos, másutt – legalábbis az 1930-as, negyvenes években – már nem jellemző társadalomszervező szerepet is szántak. Az itteni Hangya-fiókok nagyon sok esetben alkoholkimérési jogot is kaptak, amivel párhuzamosan a zsidó kocsmárosok hasonló jogosítványát bevonták. A Hangya-boltok és Hangya-borkimérések feladata korántsem merült ki a közellátás javításában: hálózatuknak azt a szerepet is szánta a miniszterelnök és a vele jó kapcsolatban lévő Wünscher Frigyes Hangya-igazgató, hogy egyfelől átformálják a hegyvidék parasztságának fogyasztási (különösen alkoholfogyasztási) szokásait, a helyben főzött pálinka helyett a magyar borra szoktatva őket, másfelől a magyar állam gondoskodását szemléltetve a ruszinságot megnyerik a Szent István-i állameszmének. Minderre nemcsak az tűnt kellő garanciának, hogy a három „vármegye-pótlék” (közigazgatási kirendeltség) tisztikarában és a tartományi közigazgatásban is jelentős szerepet vitt a ruszin értelmiség, ami páratlan volt az ismét soknemzetiségűvé váló Magyarországon, hanem az is, hogy a helyi szövetkezeti csoportok vezetői általában a falu elitjéből kerültek ki (bírók, jegyzők, de különösen a földbirtokosok), és ők többnyire a magyar állameszme iránt lojális személyek voltak. Éppen ezért a kárpátaljai szociálpolitikai tevékenység hordozója a Hangya Szövetkezet lett.

1940 közepére-végére a felvidéki és részben kárpátaljai szociálpolitikára a fokozatos ellaposodás volt a jellemző. 1939 nyarán a Magyar a Magyarért Mozgalom befejezte működését, maradék pénzkészletét átadta a Belügyminisztériumnak. A városok és vármegyék – talán Kassa kivételé-

vel, ahol az Újpestről odahelyezett Pohl Sándor igyekezett a munkanélküliség teljes felszámolása érdekében minél nagyobb szabású közmunkákat beindítani – lényegében teljesen igazodtak az anyaországi szociálpolitikai gyakorlat-hoz. Változást az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot létesítő 1940-es XXIII. törvénycikk és az annak nyomán megszervezett vármegyei Közjóléti Szövetkezetek jelentettek. Ezek az említett alapból folyósított állami folyószámlahitelek révén számos kölcsönt helyezhettek ki, és ellátták a gyermekvédelem feladatainak nagy részét is (nyári vagy egész éves napköziket, konyhákat létesítettek és tartottak föl). Felvidéki és részben kárpátaljai működésük megkezdése sokkal zökkenőmentesebb volt az anyaországinál, mert itt egy már meglévő társadalmi szervezetre és korábban begyakorlott eljárásokra támaszkodhattak.

A „megélhetésében veszélyeztetett” családok száma és az összlakossághoz viszonyított arányuk vegyes képet mutatott a visszacsatolt észak területén. Az országos sorrendet a beregi és máramarosi közigazgatási kirendeltség területe vezette: itt 10 000 lakosra számítva 548, illetve 542 ilyen, „juttatásra alkalmas” család élt. (A két közigazgatási kirendeltség területén összlétszámban is a legtöbb ilyen családot mutattak ki 1941-ben; az átlagos gyermekszámban is első és hatodik helyen szerepeltek, 5,13 és 4,98 kiskorú gyermekkel családonként.) Ugyanakkor a nyugatabbra lévő, az északi résszel kiegészült Esztergom vármegye „mindössze” 8227 családjával (ami 10 000 lakosra 188 családot jelentett) a sorrendben országosan a negyvenedik helyet foglalta el, Bars és Hont megyénél kevesebb szegény nagycsaládot pedig csak az egykéző Somogyban, Tolnában és Baranyában találtak. A vármegyei szociálpolitikai költségvetéseket áttanulmányozva azonban úgy tűnik, hogy az alapot irányító Országos Szociális Felügyelőség (OSZF) csak részben vette figyelembe a különbségeket: az egy rászoruló családra jutó állami költség-

vetési kiutalás többszörös eltéréseket mutatott vármegyéenként, s lényegében csak a három kárpátaljai közigazgatási kirendeltség esetén lehet arányosságot találni. Ennek oka részben az egyes vármegyék és városok eltérő érdekérvényesítő képességében volt kereshető, részben abban, hogy az OSZF nagyobb beruházást, különösen házépítést csak ott engedélyezett, ahol az előfeltételek maradéktalanul megvoltak, az építőanyaghiány és a kötött gazdálkodás nehézségei pedig már 1942 folyamán jelentkeztek. A szociális juttatásokban megfigyelhető volt a kampányszerűség is, aminek főleg rentabilitási okai voltak, de amely jelenség egyik előidézője volt a megyék közti jelentős különbségeknek is. Mindez az anyaország legtöbb vármegyéjében is tapasztalható volt, így a Felvidék e tekintetben nem számított kivételnek. Az ONCSA felvidéki működése során számottevő eltérést nem mutatott az anyaországi megyékéhez képest: a rászoruló, „megélhetésében veszélyeztetett”, négy vagy annál több gyermekkel bíró családoknak adott juttatások struktúrája (házépítésre, házvásárlásra, kis- és nagyállatra, munkaeszközre, kiskereskedelmi és kisipari tevékenységre, mezőgazdasági beruházásra folyósított kölcsönök) tekintetében az itteni vármegyék az átlagot képviselték. Kárpátalján ezzel szemben – a nagyobb nyomorból fakadóan – sokkal gyakoribbak voltak a tehén és kecske („szegény ember tehene”) juttatások.

(A következő számban folytatjuk.)

HÁMORI PÉTER

ERŐSEN GONDOLJ VALAMIRE!

Az Egyenlítő, mint valami gumicső, folyton a lépteim közé akad. Minden egyenlítő ilyen. Csak akkor ilyen, ha megközelítem. Különben a szokásos borotvaéles, kényes, láthatatlan vonal: egyik felén múlttal, másikon a jövővel. Mivel én a jelenben vagyok, még sosem léptem át, csak sétálok rajta. Élvezem, hogy duzzad, egyre duzzadtabb lesz a taposástól. Egyébként nyilvánvaló, hogy a sors helyezte ide. Modern felfogású történelemtanárunk szerette mondogatni, hogy a sors olyan, mint a tűzoltóság: ki kell hívni. Aki bár gondolatban átlép egy másik idődimenzióba, azzal a fontos idegenséggel találja magát szemben, ami a mítosz. Most éppen a múlt-mítosz és a 2000-mítosz között ténfereg egy elvadult kor emberisége. Az ég kék és tél van. Még soha nem képzeltem ki magam ebből a századból. Még nem értem rá kiérezni magam ebből a télből sem. Az ég kék és szél van. A filozófiától a folklórig a mítosztól soha senki nem tudott lemondani, de a mítoszzal mindenki mostohán bánik. Amióta az emberi elmét saját származásának kérdései foglalkoztatják, a felelethez két forrásra támaszkodhatott: a hagyományra, mely szájról szájra szivárog, még a rögzítési csúcstechnikák korában is, ellenállhatatlan hitellel, építő és butító hitellel: még egészen elhallgatott korok, kiirtott vagy beolvadt népek, holt nyelvek is feleselnek, fújják tovább a maguk akár meg is cáfolt igazát, új, különös vegyületekben rejtőzve munkálnak, hatnak tovább, a másik az írott emlékezet, mely olyan fölényt érez az elsővel szemben, mint az akadémikus az analfabéta iránt.

Pedig mindkettő klasszikus formája a mítosz, legyen az bármilyen hamvas-primitív vagy csiszolatlan domesztikált, végeredményben fikció, csak a lépték kulcsát kell megtalálni hozzá, tudományá tűnik a hit, hitté hitelesedik a tudomány. A cipőm orrát nézem: bizonyos cipőorr-madártávlatból előtte kavicsok a századok sírkövei, s szélnek érzem a múltó időt. Az emberiség igazi határai azok a korlátok, melyeket tulajdon intuíciója elé szab koronként; melyekkel tulajdon szellemi képességeit blokája, társadalmi formát keresvén eredendően természeti adottságának, az értelemnek. Gátak, melyet először csakis a kívánság, az álom, a képzelet tesz átjárhatóvá: Ezek az ideiglenes gátak nyilván vízgyűjtőmedencéket, tárolókat hoznak létre maguk mögött, melyek csordultig megtelvé azután vízesésszerűen zúdul hozamuk a következő időkhöz. *Mikor* kérdésre *utókor* felel, állította ugyanaz a kiábrándultan bölcsse öregedett vidéki történelemtanár, akitől először hallottam mint szakkifejezést azt a szót, hogy mítosz. Addig, ha meg kellett volna neveznem, én is legfennebb mesének mondtam volna. Mert akkor a meséről se tudhattam még, hogy például Hamupipőke története először az egyiptomi mitológiában fordul elő. S a többi hős se ott jánosvitézkedik először, ahol észrevesszük. Ilyen tekintetben Homérosz sem volt végállomás és Shakespeare is csak feldolgozó. A demitizálással pedig csinján: valamire akkor mindig az a legjobb képlet, valaki mindig kinő a korok arcán, lehet csak látomás, de fontos. Valahol várnak az önkívületre pazarolható indulatok. Örök lovak. Felkaphatok rájuk, s gyerünk körüllovagolni a díszlet előtt, mely végtelent játszva forog. Mindig valami dicsőbbre vágyunk, a csapatok élén, napbaránítottan, frissen vasalt zubbonyban, mögöttünk a diadal pozitív érdemével, felvonulni énekelve, bevonulni Trójába, Rómába, Nándorfehérvárra, Borogyinóba, megdobogatni az emberek szívét, megnyerni őket annak, hogy a lelkesedés még ügyünk igazához teszi azt is, hogy szépek,

fiatalok vagyunk, egyedül méltók a győzelemre. Az esetekre most nem szabad gondolni! Majd foglalkoznak velük a régészek... Vagy ez nem elég? Akkor fogj hozzá mélyeket lélegezni. A fegyelem az értelem igazi forradalma. Erősen gondolj valamire. Nem, nem valami egzotikus lelki gyakorlat, tornászó vallás vagy testgyakorló filozófia. Én is csak elkezdeni szeretném. Valami okos, hasznos, vagy csak szép felvállalásának becsületben megőszült mítosza az egész. Szél, mely átfúj a mesebeli erdőn, alig említik, észre se vehető mindig. De van. Nem is hiszem, hogy bele lehet kapcsolódni még. Tragédiákba vezet mindig ez a tévhit. De az is, hogy már késő bekapcsolódni, folytatni, megőrizni, továbbítani. Csak állandóan hallszik valahonnan: „... Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem s igaz ügyem felől a kétkedőket.” (Hamlet)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

MÓRICZ ZSIGMOND ÜZEN – A DÉL KERESZTJE ALÓL

1

Irdatlan messziről, a Föld harmadik legnagyobb, tizenhatmillió lakosú óriásvárosából, a tőlünk légvonalban tizenkétezer kilométernyire lévő, braziliai São Paulóból hozott jó két héten át levelet a légiposta. Feladója a második világháború, sőt: „a kis magyar októberi forradalom” (Petri György) után született Buenos Airesben, jelenleg Braziliában él, az amerikai misszionáriusok által a 19. század végén alapított São Pauló-i Mackenzie egyetemen tanít az építészeti tervezés tanszékvezetőjeként, egyik zsebében argentin, a másikban brazil útlevéllal, de mégis magyar, nekem pedig teljesen „életszerűtlen” módon, de hát az élet igen gyakran rejt életszerűtlen fordulatokat magába, szegrül-végrül a „földim”.

Nem a legvadabb szürrealista képzeletet is felülmúló bakugrása ez az élet valóságos fantasztikumának? Mert hogyan is lehetne fiatal barátom, *Szabó Laci*, a *földim*? A meghatározó jelző egyébként nem tőlem származik, hanem kedves volt kolléganőmtől, a hajdani Szépirodalmi Könyvkiadó egykori műszaki szerkesztőjétől, Pólya Erzsikétől, aki 1984 nyarán a következő szavakkal mutatott be nekem egy jókötésű, elegáns, szőke fiatalembert: – Hadd ismertesselek össze benneteket. Az ő édesanyja a Király Kati, akivel egy osztályba jártam Makón, néhány osztállyal fölötted. S biztosan emlékszel az öreg Királyra: Király János „tűzifa, kocsz, külföldi és hazai szénkereskedőre” – Laci nagypapjára. Ő, mármint Laci pedig most jár először Európában és az óhazában.

Újdonsült brazíliai magyar ismerősöm édesanyjára, akit családjával együtt a háború szélvihara sodort a tengerentúlra, nem emlékeztem. Annál inkább az öccsére, új ismerősöm nagybátyjára, aki viszont énalattam járt egy osztállyal a makai Csanád Vezér Gimnáziumban; mindig feltűnően elegánsan öltözködött kamaszként is. Király Jancsi ráadásul eminens tanuló volt, s egyszer megrótt engem, hogy „többre hivatott ifjúként” nem kellene annyi Nick Cartert olvasnom.

E nem mindennapi találkozás során, emlékezetem szerint, azt a meghökkentő ténytet közölte velem, hogy: életében most látott először havat, Európában, majd azt a hajszálgöyökér-szindrómát szemem láttára megelevenítő valamást tette, hogy nagy nosztalgiát érez Erdély iránt, s el is tökéltte, hogy néhány napra elutazik oda. „...akkor a bölcs Ceaușescu országa volt – írta ő, húsz esztendővel később, visszaemlékezve első találkozásunkra –, és pontosan emlékszem, hogy féltettél. »Ne menjél«, mondtad, »veszélyes«, és részben igazad volt: észrevettem, hogy már Kolozsvárott figyeltek, ott megbarátkoztam egy magyar szobrással, Venczel Árpáddal, aki ügyesen kikerülte a románokat – tapasztalt volt –, és elvitt a Székelyföldre, ott Tamási sírjához. Visszafelé a vonaton majdnem letartóztattak, géppisztolyos őörök vettek körül, és valaki azt mondta: »Vigyázzatok! Ez a brazil tud magyarul!« Boldog voltam, amikor a vonat magyar földre került, bár akkor már elhunyt apám »irredenta nacionalizmusa« azt mondaná, hogy Erdély is az.”

Valószínűleg „a makai háttér” tette, de megismerkedésünk első perceiben fel se tűnt nekem, hogy ez a dél-amerikai bennszülött milyen kifogástalan magyarsággal beszél. Később, levelezésünk során megtudtam, hogy Dél-Amerikában a család nyelve megmaradt magyarnak, s bár iskoláit brazil nyelven és környezetben végezte, de a São Paulóban tevékenykedő két magyar cserkészcsapat egyikének, az evangélikusok által támogatott „Zrínyi Miklósnak”

a kötelékébe került – a másikat, a „Szent Imrét” a bencések pártfogolták –, s a Zrínyiben őszierinte „komolyabban vették a magyar nyelv és irodalom tanítását, és ez megfogott”. – „Egyetemista koromban szerkesztője voltam az utolsó brazíliai magyar havilapnak, a *Szóvalnak*, tehát valamiképpen mindig közel voltam a magyar nyelvhez.” – De „teljesen »nemzetközi« vagyok... Két kultúrához ragaszkodom: az ittenihez és a magyarhoz; ami nagyon jó, mert két kultúrából meríthetek, s lehetőleg belőlük a legjobbat. Szeretem Magyarországot, de Brazília az otthonom... Most jutott eszembe, hogy erről beszélgettünk valamikor a nyolcvanas évek közepén, és azt mondtam, hogy nem is tudom, hogy magyar vagyok-e vagy sem; akkor azt mondtad, hogy ünnepelesen magyarnak nyilvánítasz...” – De hát ezzel talán mindannyian úgy vagyunk, világszerte, mint Szent Ágoston az Idővel: ha nem kérdik, mi az, akkor tudom, ha kérdik, akkor nem tudom. Illetőleg, ha tudom is, a válasz mindig csak részleges és sohasem teljes.

Barátsággá mélyülő kapcsolattal magyarázom, hogy 1989 nyarán, amikor ismét Budapesten járt, elhozta magával lakásunkra Amir Labaki arab származású brazil publicistát, a legnagyobb São Pauló-i újság, a *Folha de São Paulo* munkatársát, s arra kértek, hogy beszéljek nekik az élet 1945 utáni magyar útjáról, s arról a magyar történelemről, amely ezt az utat – vagy úttévesztést – meghatározta. s akkor én, bár tudatom alján ott lappangott „a vitéz, kis Gyulai Pál” időfölköttien érvényes rezignációja, hogy most is „észrevétlenül túléljük majd szívünk reményeit”, mert „ki sokáig él, sokat megér, mit nem remél”, de a rendszerváltozás előszelében még bíztam abban, hogy mégiscsak eljön a József Attila által remélt „emberebb világ”. Kora délutántól az éjszakába nyúlóan vagy három alkalommal beszéltem nekik a „létezett szocializmus” arculatáról és leplezhetetlen örvényeiről. Bőven hivatkozva közben mintegy végső érv gyanánt a klasszikus és a kortárs

magyar irodalom művészi látteleire, jóllehet, akkor se volt kétségem az iránt, hogy az irodalom igazsága politikailag sohasem volt és sohasem lesz kívánatos. – De nem új felismerés ez sem: már Goethe is lehetetlennek tartotta a hercegek és írók közös ügyért való munkálkodását.

2

Nunc venio ad fortissimum, azaz: most érkezem el a lényeghez, amiért mindezt előre kellett bocsátanom. – Az írásom legelején emlegetett, 2005. augusztus 10-i keltezésű, terjedelmes levél elején barátom beszámol arról, felváltva olvas egy magyar és egy portugál nyelvű könyvet, kialakult szokása szerint, s „ebben az esztendőben teljesen Móricznak szenteltem a »magyar részt«... Nekem mint egyetemi tanárnak egy hónapos szünetre volt most jogom júliusban... Teljesen Móricznak szenteltem szabad időmet.”

De közbevetőleg: miért olvas valaki, még ha magyar hajszályökerekkel rendelkezik is, nagyapja, az „öreg Király” óceánon átmentett könyvtárából 2005-ben Brazíliában Móricz Zsigmondot? Éppen azt a magyar író, akit Kosztolányi a *Hét krajcár* megjelenésekor „művésznek és keservesen igazán magyarnak” mondott, „aki úgy megírja a népünket és földünket, mint ahogy megírták az orosz kispolgárt, a francia világfit és a norvég magányosokat, hogy jobban a miénk legyen, művészi kincsünké váljék, nekünk és az egész világnak”. Nos, ezt az író, aki „nem magyarázza, hanem varázslatosan megláttatja, érzékelteti az életet”, manapság az óhazában nemigen olvassák, életművét a szakma részéről mély csend és síri hallgatás veszi körül.

Fiatal barátomat azonban 2005-ben is meg tudta szólítani varázslatával Móricz. „A *Rokonok* talán Móricz egyik legjobb regénye. Hogy lehet valakinek ilyen mély pszichológiai meglátása? »Hirtelen oly reménytelennek látta az életet: mit

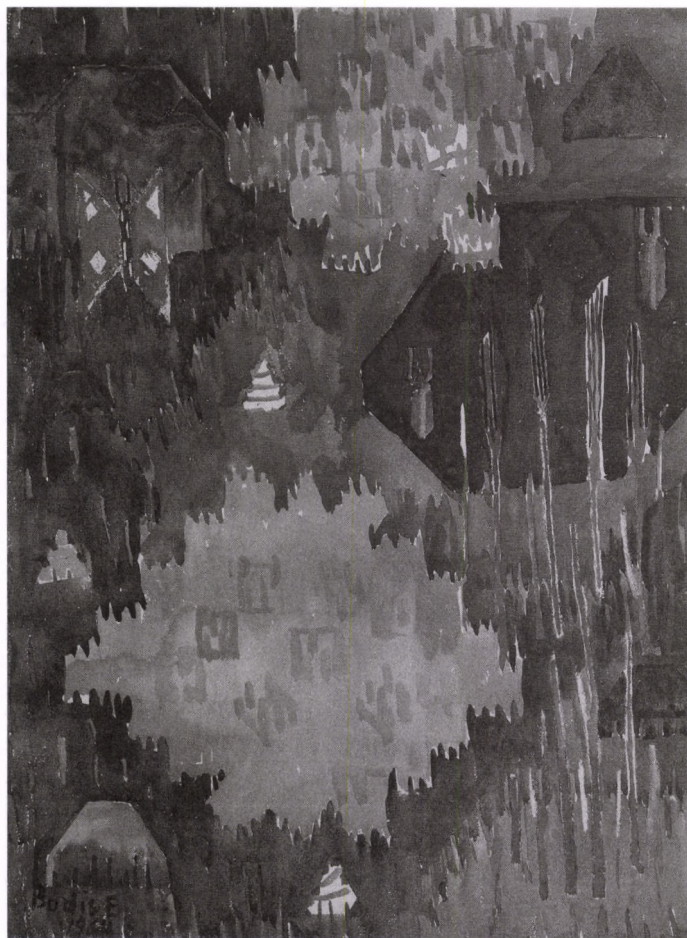
ér az egész élet, ha az ember magában áll, s nem tud azoknak az eszményeknek élni, amelyek eltöltik, s amelyekért érdemes élni»: hányszor nem éreztük így saját magunkat?... Móriczban nemcsak társadalomkritika van, de »lélekkutatás« is: egy-egy mondatban bevilágít a szereplő lelki világába, s hányszor ismertem saját magamra, amikor a *Rokonokat* olvastam!... (ez a regény) mint forma: kitűnő. Nekem úgy tűnt, hogy ebben a regényben Móricz (szinte Hemingway módra) csak a lényegét írja (a *Forr a borban* bőbeszédűbb), tégláról téglára felépít egy elkerülhetetlen drámát, és a vége: nyitott! Mint a hatvanas években a francia filmekben.”

A São Pauló-i elragadtatott Móricz-olvasó személyes, mondhatnám: katartikus érintettségének azonban mélyebb – családja személyes életébe vágó – motívumai is vannak. S nemcsak az, hogy építész létére világirodalmi tájékozottság (Joyce, Hemingway, Borges, Musil, Umberto Eco stb. ismerete) birtokában csodálkozik: „Abszurdum, hogy valaki ilyen jól írt, egy lemaradt, szerencsétlen országban.” – Hanem a következők miatt.

S most egy hosszabb idézet következik abból a levélből, amely ennek az írásnak a voltaképpeni indítéka.

3

„Ahogy haladtam lapról lapra, apám története jutott eszembe; ő sokkal idősebb volt nálam, 1908-ban született, tehát igen közel ahhoz az időhöz, melyet Móricz olyan jól leír. Apám nagyon elégedetlen volt az akkori magyar társadalmi viszonyokkal, emlékszem, hogyan mesélte el nekem, hogy mennyit éhezett mint diák: állandóan korgott a gyomra, vizet ivott, hogy tompítsa az éhséget. Egy kép maradt az emlékezetemben: hogy egy kis pénzhez juthasson, többször vállalta, hogy havat lapátozzon gazdag emberek háza előtt, amikor ezek fogadást tartottak, s ő és

SZIMBIÓZIS, 1964
akvarell, papír

éhez diáktársai látták a gazdag arisztokratákat és zsidó polgárokat elegáns bundákban felvonulni, miközben ők dideregtek és éheztek. Állást szerezni szinte lehetetlen volt. Erre írja Móricz: »az ország, ahol minden a társaság kezében van, s mindenki azt az állást és pozíciót nyeri el, amit társaságbeli értékeivel el tud nyerni, meg tud fogni...« Vagy ahogy leírja a diákokthont: »valami végtelen sivárság s szomorúság volt ebben a kamarában. Szegénység és elhagyatottság, elhanyagoltság. Innen kellett kinőni annak a generációnak, amelyik a jövő század első harmadában az országot kiemelte a nehéz sorsából. (...) Most visszagondolva rá, nem is lehetett más ebből a világból, csak ami lett. (...) pár éve elvittem oda a feleségemet, hogy megmutassam neki diákkori életem tanyáját (...). Megdöbbenem, hogy ugyanazokat a vaságyakat találtam, s ugyanazokat a telefaragott, alacsony asztalokat (...), s megütődtem a szegénységnek szörnyű szomorúságán. (...) ez volt az alapja az utolsó huszonöt év nemzeti bajainak... «

Apám jobboldali érzésű volt, egy erős kormányban látta az ország társadalmi kérdéseinek a megoldását, de nem a Horthy-rendszerben – ő nagyon jól tudta utánózni Horthy németes kiejtésű magyar beszédét, s szerette a kormányzót gúnyosan utánózni... Lehet, ha nem lett volna a véres Kun Béla-féle szerencsétlen baloldali próbálkozás, apám talán szocialista lett volna, de a Szamuely-tettek emlékei olyan erősek voltak apám generációjában, hogy csak a jobboldalban láttak lehetőséget, pláne ahogy látták Németország és Olaszország felvirágzását.

Lehet, hogy kemény nevelésük miatt hittek az erős kezű kormányokban? Erről a nevelésről írja Móricz: mi az iskola értelme? »Hogy előiskolát kapjanak az élet e legsúlyosabb törvényéből: hogy minden ember az állam foglya. (...) Ezt kellett beleiktatni az ifjúság lelkébe is. Hogy ha majd felnőttek lesznek nemsokára, tudják, s ott égjen a lelkükben a törvény, hogy mi a szabad, és mi nem. (...) Ben-

ne volt a levegőben, hogy a gyermeket már csecsemőkora óta megfékezzék. A gyermeket még ebben a korban verték. A jó szülőnek kötelessége volt megfenyíteni a gyermekét. Vesszővel, pofonnal, hátbavágásokkal, hogy a lépe majd leszakadt. A gyermek testét úgy tekintették, mintha gumiból volna, s nem okozna neki kárt (...) a levegőben volt a megfegyelmezettség. Politikailag volt már megfegyelmézve a nép. Kivált az intelligencia. (...) A kormánynak alázas szolgája, s a szülő legelső szava az volt a fiához, hogy megérezte vele, hogy senkinek semmi téren nincs szabad akarata. (...) A nemzet közszelleme volt béklyóban. S ez olyan destruáló hatással volt az egész világra, hogy az új generációk már úgy nőttek, hogy akarat nélküli engedelmes szolgálói legyenek a hatalomnak.« Ismeretlen nagyapám, apám apja szinte szadista módon fegyelmézte gyerekeit, levette a nadrágszíját, és véresre verte gyerekeit... Miért voltak ilyenek az akkori magyar apák? Vagy nemcsak a magyarok voltak ilyenek?

Ahogy írtam neked, a *Forr a bor* előtt elolvastam a *Bettyárt* és az *Úri muri*t. Ezekben a könyvekben Móricz olyan társadalmi helyzetet mutat be, hogy teljesen megértem apám társadalmi felháborodását:

»...a magyar jövő. Ennek a kis magyarságnak a titokzatos élete itt Európa közepén. Mily különös és mily reménytelen. Az ember él s él, s leél egy fél életet, s eszik és iszik és mulat és búsul, de az ország sorsa eszébe sem jut, pedig ez a mindennapja. Mintha nem is volna az ország határán kívül világ, mintha óriási falak vennének körül bennünket. « (*Úri muri*)

»...hát bizony elég komikus is, ahogy ebben az országban a paraszt be van állítva – mondta az. – Mintha ez volna az igazi ellenségünk. Meg tudunk bocsátani az orosz vezető grófoknak s a janicsár báróknak, mert utóvégre, ők az uraink, de a parasztnak nem tudunk megbocsátani, mert ők az alattvalóink. « (*Úri muri*) – emlékszem, milyen

büszkén mesélte itt egy huszártiszt, hogy egyszer falun tisztársaival bement egy kocsmába, ahol egy paraszt egyedül ült, röhögve kidobták a szerencsétlent az ablakon, mert nem volt való az »úri társasághoz«...

»Lehetetlen a mai berendezkedés mellett. Nézze, Szakhmáry úr, mi a mai berendezkedés. Az, hogy egy korcs feudális alapon nyugszik az élet. A föld egy aránylag kis töredék kezében van, amely így is megél... Ünnepeljük a millenniumot. Itt vagyunk ezer esztendő óta. De mit jelent ez az itt vagyunk?... Azt jelenti, hogy a földbirtokosé a föld s a munkásé a munka. Itt az elébb azt kiáltották, hogy 'egyenlőség, testvériség, szabadság'. Hát ez mit jelent? Az Magyarországon azt jelenti, hogy egyenlő testvéri, szabad érzéssel nyugodjon bele mindenki abba, hogy minden maradjon a régiben. A nincstelen nyugodjon bele, hogy neki semmije sincs, a gazdag nyugodjon bele, hogy neki mindene van. « (*Úri muri*). Hát tagadhatatlan, hogy ezt a kommunizmus megváltoztatta; szegény anyám, ki nem volt éppen egy szocialista gondolkozású lény, mondta, hogy a kommunisták nagy erénye, hogy véget vetettek az »Alázatos urambátyám« világának, bár én ezt a világot alaposan megismertem itt, Brazíliában: a magyar arisztokraták gyerekei nem keveredtek velünk, halandókkal, s a grófok, bárók viselkedésükben mindig megpróbálták mutatni, hogy ők mások... Nagyon remélem, hogy ezek véglegesen eltűntek a magyar történelem színpadáról!"

4

Álmomban sem gondolhattam volna, hogy a mai magyar világtól fényévekre távolodott Móricz-regények éppen Brazíliában eszméltetnek rá személyes sorsának, helyzetének és családjá történetének katartikus erejű felismerésére azáltal, hogy a művészet erejével döbentik rá barátomat az eltor-

zult magyar társadalomfejlődés emberi következményeire, ami végső soron szerepet játszott abban, hogy ő már minderről mit sem tudva, Dél-Amerikában látta meg a napvilágot – „apám történetének” kései megértése révén.

Nem akárkinek a történetéről van szó: „apám” ugyanis – Szilassy László, a harmincas-egyvenes években a Belvárosi, majd a Pesti és a Vígszínház színésze, a korabeli filmek hódító férfisztárja, aki 1972-ben bekövetkezett haláláig hol Argentínában, hol Brazíliában élt, s az ötvenes években az Argentínai Magyar Színjász Társaság tagja volt, amelyet Páger Antal vezetett.

Móricz Zsigmond igazságának, „rettentő ítéletének” (Illyés Gyula) kései felismerése a Dél Keresztje alatt olyan általánosítható tanulságokkal szolgálhat a „zsákutcás magyar történelem” egyéni sorsokat formáló – és deformáló – útjait (és tévútjait) illetően, amelyeket indulatok és elfogultságok nélküli elemzéssel, érzésem szerint mind a mai napig nem tisztázott kellő alapossággal a hazai szociológiai és történelmi kutatás. A „magyar Ugarnak” ezen az elaknásított bozótosán a tudomány tűzszerészei helyett jobbra csak a folyton változó napi politikai érdek *hat. eng.* címkézői tevékenykednek.

De a politikai hamisjátékosok ügyködésétől függetlenül, amelynek a problémamegoldó képessége a lízingelt politológusok közreműködésével a teljesen hiteltelen címkézésekben merül ki, az igazság az, hogy barátom édesapja, Szilassy László nyilvánvalóan jobboldali mentalitású volt: a sorsát átítató jogos keserűség tragikus és korjellemző módon a bajok orvoslásának a módját illetően éppen azt az éleslátást oltotta ki benne, amellyel kora magyar társadalmi és emberi viszonyainak a tarthatatlanságát ismerte fel. Ennek a tévedésnek az árát később sorsával fizette meg: a kommunista orwelli „újnyelv” viszont ezeknek az illúzióknak a rabjait és részben áldozatait politikai szükség szerint hol megátalkodott fasisztáknak, hol pedig néphez

hű kisnyilasoknak nevezte, amennyiben hajlandóak voltak a változatos fenyegetések és kényszerítések hatására engedelmesen szolgálni azt a gépezetet, amelynek történelmi, vagy pláne: erkölcsi legitimációjában a cinikus uraik és parancsolóik se hittek. (Egy végletes példa: így váltak az ÁVH verőlegényeivé azok a csendőrtisztek, akik 1944 nyarán tűzharcban lelőtték Ságvári Endrét...) – Politikai széljárásoktól függő ideológiai képletek helyett, megfogadva Bocskai István intését, hogy „csak az dolgot magát nézzük”, volna itt még bőven vizsgálódnivaló a tudomány számára. Így például barátom levelében szerepel egy mondat, amit szükségesnek vélek megismételni: „Lehet, ha nem lett volna a véres Kun Béla-féle szerencsétlen próbálkozás, apám talán szocialista lett volna, de a Szamuely-tettek emlékei olyan erősek voltak apám generációjában, hogy csak a jobboldalban láttak lehetőséget.” – Nemigen tudok olyan elemzésekről, amelyek pontosan és szépen, vagyis a valódi történelmi igazsághoz híven elemeznék azt a tragikus következményekkel járó diffrakciót társadalmunkban, amit a Tanácsköztársaság dilettáns, de annál véresebb diktatúrája váltott ki éppen a jobbra törekvő, szociális érzékenységgel rendelkező és „emberebb világot” áhító kortársak körében. (Illetőleg Bibó István foglalkozott ezzel a fájdalmas problémával, korábban Németh László is, majd az öreg Illyés, de hát ők ma jobbra a felejtés purgatóriumába kerültek...)

Nem furcsa, hogy a *Föld, föld...* című írásának tanúsága szerint Márai Sándor (akit csak a marxista gondolatrendőrség exponensei minősítettek jobboldalinak) budapesti élete egyik utolsó estéjén, barátjával vacsorázva arról beszélt, hogy „néhány év előtt a társadalom vezető rétegeinek rögeszméje volt, hogy a bolsevizmussal szemben nincsen más védekezés, csak a fasiszmus, úgy hirdették most a kommunista társadalom vezető személyiségei, hogy a – szerintük – újraéledő »imperialista-fasiszta« veszéllyel szemben nincs más védekezés, csak a bolsevizmus.” (E ve-

lejég hamis alternatíva kiagyaloí és örökösei azóta lementek – no, nem kutyába, csak – nagyfőkésbe és bankárba, s most az új pozíció nézőpontjából orwellizálják a múltat.)

Márai ebben a vacsora közbeni beszélgetésben annak a rétegnek a lelkiismeret-furdalását is megfogalmazza, amely nem esett áldozatul az idézett rögeszme jobboldali részének: „Sokan voltunk, akik úgy vélekedtünk a múltban, hogy Magyarország társadalmi és gazdasági berendezkedése, szellemi világképe megérett a gyökeres változásra. Mi, »polgári humanisták« nem tudtuk ezt a meggyőződésünket megfelelő hangsúllyal világgá kiáltani, mert az ember, aki egy szenvedélyesen meghasonlott korszakban az »emberi mértéket« hirdeti, mindig elégedetlenséget vált ki: a »közép« – még az arisztotelészi »közép« embere is – a jobboldaliak számára mindig baloldali, a baloldaliak számára gyanús jobboldali marad...” (Mint például Bibó István, aki liberális szemmel szocialistának, szocialista szemmel liberálisnak lát-szik, ahogyan Szabó Zoltán jellemezte beskatulyázhatatlan „lelki független” attitűdjét – D. M.)

„... sok mindent akartunk – folytatódik Márai vallomása –, egy méltányos és értelmes földreformot, amely megszünteti a magyar társadalom mélyében erjedő úr–cseléd helyzetet; akartuk a munkásvédő szocializmusnak azokat a változatait, amelyek Nyugaton már megvalósultak; akartunk a hierarchikus »úri Magyarország« helyébe egy emberi Magyarországot. Mindezt akartuk, de nem voltunk elég erősek és következetesek, hogy szándékainkat megvalósítsuk. És egy napon megjelent az országban a vörös hadsereg, s a nyomukban felsorakozott kommunisták nekikezdték gyarmatosítani az országot. Közben azt ígérték, hogy megvalósítják mindazt, amiben hittünk, de aminek megvalósításához mi – liberálisok, humanisták, demokraták – nem voltunk elég erősek, sem eléggé bátrak. Nem teremtettük meg az »emberi Magyarországot.«” – Azt hiszem, ezt a programot és kritikát Móricz Zsigmond is aláírná.

5

A São Paulóból jött levélnek, akárcsak a töprengésre kész-tető gondolatoknak, ezzel még nincs vége.

„Valahol a *Forr a bor* vége felé a mondat: »furcsa nép ez a magyar«. Majd pár oldallal előbbre: »nehéz magyar-nak lenni«. Talán könnyebb itt Brazíliában: itt Móriczot olvashatok. Magyarországon élni kell a mindennapok valóságában, ahol (olvasom az MTI-ben) egy történész szerint Trianon ma már a történelem része, lezárt ügy, amelyet már meghaladott az idő, éppen ezért veszélyes és nemkívánatos, ha a közterületeken a trianoni csonkolásra emlékeztető emlékműveket állítanak vagy ha korábban szétrombolt emlékműveket állítanak fel újra (pl. a Szabadság téri ereklyés országzászlót). Értelmetlennek, feleslegesnek és egyúttal veszélyesnek nevezte, ha ma valakik tüntetnek és tiltakoznak Trianon ellen, mindez szerinte sovinizmus és irredentizmus. Más helyen olvasom, hogy egy Kiss nevű miniszter vagy államtitkár »magyarul beszélő állampolgároknak« nevezte a határontúliakat. Szegény Magyarország: tehát nem csoda, hogy tudósok azt jósolják hogy »200 év múlva születik meg az utolsó magyar« (ez most volt, júliusban, az MTI közlésében).

Talán azért volt apám olyan fájdalmasan/szenvedé-lyesen magyar, mert látta a magyar tragédiát, arisztokra-táktól kezdve Trianonon át a kommunistákig? Nemcsak ő, de egy egész generáció, kinek talán legnagyobb képviselője Németh László volt? Éppen amikor a záró sorokat akartam írni, egy cikk került a kezembe: *Az új sovinizmus*, a *The Guardian* című angol újságból, melyben egy bizonyos Mr. Monbiot tiltakozik a jobboldal ellen, mivel ez lojális, hűséges hazafiakat kér a terror támadásai ellen; szerinte a hazafiaság a sovinizmushoz vezet, kifejezi utálatát a jobboldali értékek ellen (Angliában a királyság, a család, a tulajdon, a történelem, a nyelv). Szerinte ilyen értékek vitték

a németeket a második világháborúba, így az országok boldogabbak lesznek ilyen értékek nélkül. Attól tartok, én részben egyetértek ezekkel az értékekkel – bár nem a királysággal és a piacgazdaság és magántulajdon nagyszerűségével, sem Irak megszállásával –, ezek szerint jobboldali vagyok? Sőt, talán Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és Németh László is? Vagy talán Mr. Monbiot egy kicsit kifordítja a dolgokat, könnyű neki, gazdag országban él, neki nem volt Trianonja. Egy itteni baloldali történésszel beszélgettem erről, ki humorosan megemlítette, hogy a franciák lehetnek hazafiak, de mi nem, nekünk, braziloknak bűn – de ahogy olvasom a liberális magyar értelmiség kijelentéseit, nálatok is... Mert ha sikerül valakit »jobboldalinak« peccsételni, akkor reakciós, nem halad a korrrel stb., tehát ki lehet szorítani az értelmiségi körökből.”

Hát igen... De csakugyan könnyebb Brazíliában magyarnak lenni? Ott ugyanis szabadon vállalhatja magyarságát, mert a rendkívül tarka emberi világban magyarságának a vállalása nem ébreszt senkiben olyan zsigeri előítéleteket, mint a Duna mentén, a „Fél-emberek, fél-nemzetecskék / számára készült szégyen-kalodában”. (Ády Endre: *A Duna vallomása*). De mit ér a magyar, ha brazil – a mi szemünkben? „Egy itteni magyar elkeresztelte kolóniánkat *Ábel a rengetegben* és *Ábel a városban* után »Ábel a holt-ágban«: messze vagyunk Magyarországtól, kiesünk a kulturális forgalomból... még vagyunk, akik érdeklődnek a magyar kultúra iránt, de a magyarok nem nagyon érdeklődnek irántunk. Amikor rendszerváltás volt, azt hittem, másképp lesz, de megértettem, hogy ez van. Az én magyar kultúrámm »be lett fagyasztva« valahol a negyvenes években, talán azért tudok hangot találni az idősebb generációval; a fiatalabbal nehezen. Furcsállom azt az abszolút, szinte üres kozmopolitizmust, amely, azt hiszem, igen jellemző a magyar társadalomra; furcsállom, hogy ez a baloldalról jön, mely Kossuthot mondja eszményének, de sem-

miben sem »bal«. Az itteni baloldal nem ilyen, sőt erősen nemzeti irányzatú; de hát ez nem rám tartozik.”

Lám, Karinthy Frigyes nem ok nélkül szövögette a szavak új enciklopédiája megírásának szép utópiáját, ami, sajnos, megmaradt utópiának, és a fogalmak tisztázása, intellektuális tisztességének a helyreállítása helyett a magyar köztudatban is végbement a szavak és fogalmak eredeti értelmének célszerű és tudatos elhomályosítása az ideológiai terroristák régi és új képviselőinek köszönhetően. Baloldaliság és nemzeti érzés természetes összetartozását megtagadva a bolsevikok végezték el, máig ható következményekkel ezt a lélekmérgező hamisítást, akiket Karl Popper „a szocializmus jezsuitáinak” nevezett, „akik ártatlan embereket, még a saját elvtársaikat is készek feláldozni, mondván, hogy a nagy célok mindent szentesítenek”. A második világháború befejezése óta emberek százmilliói a saját bőrükön szenvedték el a keserves történelmi leckét, hogy ezek a „nagy célok” csupán és kizárólag a hatalom mindenáron való megragadásával és minden eszközzel való megtartásával egyértelműek. Ma már napnál világosabb kellene hogy legyen, hogy ez a bolsevik Wille zur Macht (und Geld), amely a szocializmus utópiáját Marxszal takarózva felcserélte történelmi gyakorlatában a hajdani orosz „nyecsajevisták” hataloméhes terrorizmusával, amely egyetlenegy „morális imperatívuszt” ismer el; azt, amit Bertholt Brecht ilyenformán verselt meg: Wer für den Kommunismus kämpft / hat for allen Tugenden von eine: / dass er für den Kommunismus kämpft. „Mert jobb a párttal együtt tévednünk, erkölcsösebb, mint ha igazunk van a párton kívül!” (Ahogyan ezt egy mintaszerű elvtárs vágta Jorge Semprun fejéhez, amikor a *Nagy utazás* szerzőjét kizárták a spanyol kommunista pártból.) Ennek a Dosztojevszkij tollára kívánczó, ördögi romlottságnak a jellemzésére akár Szolzsenyicint is idézhetném: „olyan emberek, akik a hataloméért vívott küzdelmükben mindent eladtak – a hazájuktól kezdve a kommunizmusig.”

Vajon Ady Endrének a jobboldalon volna a helye Karinthy enciklopédiájában, mert nem rejtette véka alá mindennél keserűbb magyarságát? Lehet-e kétségbe vonni a zenében és írásaiban „a népek testvériségének” a felmutatásán munkálkodó Bartók Béla – vagy a *Felszállott a páva* és a *Psalmus Hungaricus* szerzőjének, a két háború közt a hivatalos jobboldal részéről folyton támadott Kodály Zoltánnak a magyarságát? Vagy a Horthy-ellenforradalom kezdetén toloncházba került és állásvesztésre ítélt Babits Mihály liberalizmusát? És Móricz, akit 1919 őszén megbilincselve vittek végig feltűzött szuronyú csendőrök Leányfalun; ő nem volt önérzetes magyar? Vagy hova sorolandó Juhász Gyula, aki verset írt „A munkásotthon homlokára”, de *Testamentum*ában megkérdezte, hogy „van-e még magyar dal Váradon?” Baloldali? Irredenta? S József Attila, a *Hazám* költője és Illyés Gyula, a *Puszták népe* írója – nevük együtt szerepel a csendőrség nyomozó osztályának fekete könyvében – magyar volt-e vagy baloldali? De hová skatulyázná be ez a címkéző téboly Vas Istvánt, aki sose tagadta, hogy „énnekem a Rákóczi-féle szabadságharc és az októberi forradalom valahogy egy érzelmi rovatba tartozott”? S megkérdőjelezhető-e barátjának, Radnóti Miklósnak a baloldali magyarsága? – A sort végeláthatatlanul lehetne folytatni azoknak a művészeknek a neveivel, akik kétségbevonhatatlanul baloldaliak voltak és magyarok, miközben mélyen megvetették a magyarkodókat: hazafiak voltak és nem hazaffyaskodók.

Sokáig azt lehetett hinni, hogy ezek csupán szóbeli kérdések, de különös módon éppen a rendszerváltás kísérlete óta a baloldaliság és magyarság hagyományosan magától értetődő szimbiózisát kétségessé tették. Milyen különös, hogy ennek a fogalmi szemfényvesztésnek a ragálya a „létezett szocializmus” négy évtizedes történelmi sokkterápiája után is mind tömegesebben szedi áldozatait a jóhiszemű emberek körében is, pedig a mögöttünk lévő évtizedek ta-

pasztalatai – emberi szenvedései – csak megerősíthetnék minden túlélőben Márai Sándor kategorikus ítéletét, hogy tudniillik „a kommunizmust nem fogadhatjuk el társadalmi megoldásnak, mert a kísérlet nem emberszabású, és végső céljaiban nem a magyar társadalom, hanem a szovjet imperializmus gyarmatosító céljait szolgálja”. Magyarán: sem az ember szociális problémájának, sem a nemzet sorskérdéseinek a megoldására nem alkalmas. Ezért jelenthette ki evidenciaként önmagáról szólva. „Baloldali érzelmű és gondolkodású ember vagyok, tehát nem lehetek kommunista.” – De a történelem menete hiába igazolta Márait, hiába bizonyosodott be, hogy nem lehetséges „az igazságig keresztülhazudni magunkat”, s hogy nem szabad egyetlen ártatlan kisgyerek halála árán sem megváltani a világot – az ember telenség újmódi, 20. századi alakváltó vírusa ellen, úgy tűnik, nincs orvosság a földön. Eszerint mégis igaz a cinikus angol mondás, hogy a szocializmusban a legrosszabb, ami utána következik...

6

Levele elején barátom megemlíti, hogy elolvasta Umberto Eco legújabb, érdekes regényét, amelynek főszereplője, egy irodalmár elveszíti emlékeit, s csak idézetek maradtak az agyában, s ezek révén próbálja feltérképezni az életét. „Olvasás közben nagyon sokszor rád gondoltam; mi lenne egy magyar irodalmár »idézet-élete«?”

A leveled nyomán támadt kérdéseket illetően az enyém – *ilyen*.

DOMOKOS MÁTYÁS

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A gazdag ember reggel felkelt, és a papírjait rendezgette. Hatezer részvényt átírt, levágott kétezer szelvényt. Eleinte úgy vágta a szelvényeket, hogy nem nagyon szélesre nyitotta az ollót, egy centiméternyire csak, úgyhogy kétszer kellett kinyitni, míg egy szelvényt levágott. Később rájött, hogy szélesebbre nyitja, két centiméternyire, akkor egy vágással képes levágni a szelvényt. Ennek mérsékelten megörült, de egy félóra múlva elfelejtette.

Ebéd után lapokat olvasott a gazdag ember. Az egyik rovatban azt olvasta, hogy mostanában nagyon szép műlábakat tudnak csinálni, olyan kitűnő gépeket, amik jobban járnak, mint az eredeti lábak: a lábfejek végén kerekék is vannak, a lábszárban egy kis motor, és az hajtja a kerekeket, úgyhogy az embernek alig kell mozogni. Rögtön elhatározta, hogy levágatja a lábait, és rendel egy ilyent.

Újságolvasás után egy kicsit kocsikázott a gazdag ember. A kocsiból az embereket nézegette, férfiakat és nőket, és a végén megállapította, hogy *a férfiakban van valami nőies, ellenben a nőkben sokkal több nőies van, mint amennyi férfias van más nőkben.* „Ennek az oka – gondolta a gazdag ember – nyilván abban keresendő, hogy nincs rendes munkafelosztás: a férfiakat is a nők szülik, meg a nőket is a nők szülik, ami rossz beosztás, mert így a nők rossz tulajdonságait a férfiak átveszik, a nők pedig hatványozzák. Úgy kellene csinálni, hogy a nőket a nők szüljék, a férfiakat ellenben a férfiak.

Este két színházba ment a gazdag ember, és végignézte egy tragédia két első és egy vígjáték harmadik felvo-

nását. Némely jelenet tetszett neki, és elhatározta, hogy építtet magának egy nagy színházat, aminek az egész nézőterén ő ül majd egyedül, a színpadon pedig rengeteg fellépti díjak ellenében a világ legnagyobb művészei és művésznői játszanak, de úgy, hogy abban a percben, amikor ő megunja, azonnal elhallgat a művész és művésznő, és kimegy a színpadról. Például Duse elkezd szavalni a *Nórá*t, és amikor a jelenet legmagasabb pontján tart, és felhevülve éppen egy nagyszerű mondatba kezd, akkor a mondat közepén a gazdag ember udvariasan felszól a színpadra: „Köszönöm, kisasszony, elég”, a kisasszony kimegy, és erre valami bohóc jön be, aki artistamutatványokat produkál, felmászik egy nagy létrára, és éppen le akar ugrani, mire a gazdag ember közbeszól, hogy elég, menjen le.

Éjszaka tizenkettőkor ért haza a gazdag ember.

Leült egy bőr karszékbe, és unatkozva felbontotta az asztalon heverő táviratot. A táviratban szokatlan hírt közöltek vele: egész vagyonát elvesztette, de mindent, még azt a házat is, amiben ült most.

A gazdag ember két óráig megmerevedve ült a karoszékben. Másfél óráig gondolkodott a szegénységen, és elképzelte, hogy milyen lehet. Becsöngette az inasát, hogy hozzon vizet. De az inas véletlenül nem jött, és ekkor maga állt fel, a fürdőszobába ment, és hozott magának.

Mikor visszaült a székbe, egyszerre valami furcsa érzése volt. Eleinte azt hitte, hogy a torka fáj. De aztán rájött, hogy a tüdeje hullámzik. Nagyon csodálkozott, és megmerevedve kezdte figyelni magát. Valami ismeretlen, de nagyon jó lüktetés volt ez, mámorzerű, ami valami ismeretlen, nagyszerű és csodálatos kielégülés reményét viselte magában, borzongó várakozással. Ez a kielégülés közeledett: mintha a szemeiben és a torkában összpontosult volna ez a jó, új mámor. A szemeihez nyúlt, és csodálkozva érezte, hogy a szemei vizesek. Várt.

Visszadőlt a karosszékbe, de ekkor csöngettek. Bejött az inasa, és egy új táviratot hozott. A táviratban az volt, hogy az előbbi távirat tévedés: a gazdag ember nem vesztette el a vagyonát, és minden úgy van, mint volt.

A gazdag ember jó egy percig nézte a táviratot. Aztán még gondolkodva, de már határozottan az íróasztalához ment, papírt vett elő, és egész vagyonát az Ellenőrző Statisztikai Sóhivatal alaptőkéjének emelésére adományozta.

Aztán visszaült a karszékbe, rettenetes szegénységére gondolt, és életében először sírva fakadt.

***Karinthy Frigyes: A lélek arca
(A gazdag ember sír)***

INNOVÁCIÓ

A Magyar Szemle szimpozionának tanulmányai

KUTATÁS ÉS VERSENY MAGYARORSZÁGON

Folyamatosan frusztrálódok, ha az elmúlt tizenöt év magyar tudományára gondolok, mert miközben magam is kutatással foglalkozom, mások eredményeit csodálattal, esetleg kissé gunyorosan szemlélem, úgy érzem, hogy a tudomány nincs a helyén, nincs tisztességes verseny, és számos egyéb baja mellett nem kielégítő a kapcsolata a gazdasággal. Ennek következtében nem azt produkáljuk, amire képesek lennénk. Alább kifejtett véleményem meglehetősen egyedi, nem tükrözi a tudósok közfelfogását, ami érthető, hiszen a legtöbben nem tudnak elvonatkoztatni anyagi, erkölcsi és egzisztenciális érdekeiktől. Lehet, hogy én is ilyen vagyok, a különbség csak az, hogy érdekeimet nem a konformizmusban, hanem forradalmi javaslatok megfogalmazásában és propagálásában látom megtestesülni.

Úgy gondolom, hogy a magyar tudomány tizenöt éve nem talál magára, mert a rendszerváltozást követően nem foglalmaztunk meg egy alapvető kérdést: *mit vár el a magyar adófizető a tudománytól?* Ahhoz, hogy erre a kérdésre tudjunk válaszolni, föl kell tenni egy másik kérdést is: *mit vár el az amerikai adófizető a tudománytól?* Azért éppen ő, mert az USA a világ közepe, oda áramlik a tőke, a tudás, a hatalom. Tehát ha a nagyvilágról akarunk megtudni valamit, érdemes szemügyre vennünk az amerikai állapotokat. Az amerikaiak valójában két dolgot várnak el a tudománytól: mindenekelőtt az életminőségük javulását, ezenfelül pedig kíváncsiságuk kielégítését. Azt most már mindenki megtanulta, hogy mire használhatók Maxwell elektromosságtani egyenletei, ezeket az egyenleteket néhány évtizeddel felírásuk után meg lehetett adóztatni, mert villanymotor, elektromos hálózat és izzólámpa lett belőlük. Néhány évtizeddel azután, hogy Mengyelejev elszórazott periódusos rendszerével, egyetlen táblázatban foglalva össze az elemek legfőbb tulajdonságait, nagyon sok munkával és

türelemmel új anyagokat állítottak elő, melyeket mindenütt használunk. A DNS kettős csavarvonal szenzáció volt a maga idejében, de elvont érdektelenségnek tűnt az utca embere számára, amíg rá nem jött, hogy ha a szerkezetét földerítik, akkor új gyógyszereket lehet kikísérletezni, melyek segítségével hosszabb ideig, egészségesebben és jobban fog élni. Amellett, hogy jobban akar élni, az adófizető kíváncsi is. Tudni akarja, honnan jött, hová tart, mit rejt a múlt, mi van a Marson, milyen természetű a mikrovilág.

A magyar adófizető mást vár a tudománytól, mint az amerikai. Ő nem kívánja mások jólétét növelni az adójából, ő a saját házájára akarja áldozni forintjait. Mielőtt megpróbálnám a magyar adófizető várakozásait megfogalmazni, szeretném hangsúlyozni, hogy a tudomány, különösen a természettudomány az utóbbi évtizedekben száz százalékban globalizálódott. (Ez nem áll az ún. nemzeti tudományokra, mint a magyar néprajz vagy a magyar irodalom, melyek döntő mértékben csak a magyarokat érdeklik.) A globalizáció azt jelenti, hogy amit mások valahol, valamikor már fölaltáltak, azt nem érdemes itthon újra feltalálni, következésképpen a tudományos versenyben csak az első helynek van igazi értéke. Más volt a helyzet, amikor el voltunk zárva a világ akkor boldogabbnak tekintett felétől, és újra föl kellett találni a dolgokat, amiket aztán itthon el lehetett adni akár alapkuatásként, akár szabadalom formájában.

Mit vár tehát a magyar adófizető a tudománytól? Az első és a legfontosabb *a magas színvonalú felsőoktatás*. Számomra evidencia, hogy magas színvonalú kutatás nélkül nincs magas színvonalú felsőoktatás, bár ezt egyesek megpróbálják relativizálni. Azt sulykolják, hogy az egyetem fő feladata az oktatás. Ez azonban fél-igazság, mert ahhoz, hogy magas színvonalon tudjunk oktatni, naprakésznek kell lennünk az általunk művelt tudományterületen, márpedig ezt csak úgy tudjuk elérni, ha magunk is aktívan részt veszünk annak folyamatos megújításában. A gazdaság szempontjából azért fontos a magas színvonalú felsőoktatás, mert ha sok a jól képzett szakember, akkor Magyarországra jön a minőségi külföldi tőke. Ha van itthon száz kiváló gyógyszerkutató, azok tudástőkéjére már érdemes egy vagy több kutató-fejlesztő vállalatot alapozni, és ez jó mindenkinek, mert a vállalatok itt fizetnek adót, itt ruháznak be, itt teremtenek munkahelyeket. A magyar tudománytól azt is elvárjuk, hogy *erősítse a tudás alapú gazdaságot*.

Így próbáltam megfogalmazni azt, hogy a sikeres innováció révén Magyarország gazdasága nagyobb eséllyel virágzik fel, amint enélkül. Hiába publikálják azonban a magyarok világraszóló felfedezéseiket a vezető tudományos folyóiratokban, abból nem lesz automatikusan bevétel Magyarországon, sokkal inkább valamilyen tőkeerős multinacionális nagyvállalatnál, amely azokat közvetlenül vagy közvetve alkalmazni fogja, és piacra viszi a belőle levezethető termékeket. A harmadik elvárás, ami ugyan nagyon fontos, de sorrendben mégiscsak a harmadik: az *országpropaganda*. Ha nekünk van két Bolyaink, Szentágothai Jánosunk, Lovász Lászlónk, vannak hazai és idegenbe szakadt Nobel-díjasaink, akkor az ő nevükkel hitelesen lehet azt hirdetni Magyarországról, hogy itt valóban okos emberek élnek, ezért érdemes ide jönni a befektetőknak.

Orbán Viktor 2001 májusában az Akadémia közgyűlésén udvariassan megfogalmazta: el kellene végre dönteni a tudósoknak, mit akarnak tenni annak érdekében, hogy a kormányzat és a gazdaság ne csak ímmel-ámmal, hanem saját jól felfogott érdekeit követve teljes súlyával mögéjük állhasson. Azt már én jegyzem meg, hogy egymagunkban ilyen döntésre nem vagyunk képesek, mert számtalan anyagi érdek köt minket a tiszteletdíjaktól kezdve a pályázatokig, emellett szellemi érdekeink is vannak, amelyek az általunk olyannyira kedvelt tudományágat teszik az első sorba. Mi, tudósok egyedül nem vagyunk alkalmasak a tudomány irányítására. Elsősorban azért, mert szakterületünk képviselőiként legtöbbször csak a saját szemüvegünkön keresztül látjuk a világot, és figyelmen kívül hagyunk minden más szempontot. Magfizika, szerkezeti biológia vagy matematikai nyelvészet nélkül a nemzet félkarú óriás, tehát az összes pénzt tessék nekem adni... Kell egy olyan csapat, melynek a tagjai felül tudnak emelkedni saját szűken vett érdekeiken, és a magyar adófizető szempontjait mérlegelve igyekeznek elérni a maximális eredményt.

Szeretnék néhány betegséget felsorolni, amelyekből mindmáig nem tudunk kigyógyulni. Szinte természetes egy olyan kis országban, amelynek a nyelve gyökeresen különbözik a többi európai nyelvektől és amely egészen más kultúrát képvisel, hogy a „verseny” itt csak idézőjelben lehet emlegetni, mert belterjes. Az szerzi meg a pénzt magának, tanítványának vagy barátjának, aki ott ül az asztalnál, ahol a döntéseket hozzák. Így van ez bizony

VADSZEGFŰ, 1964
akvarell, papír

külföldön is, de ott nagyobb a tér, a szubjektív vélemények magasabb szinten kiátlagolódnak, és nagyobb az esély, hogy a legtöbbet valóban a legjobb kapja. A magyar viszonyokat egyetlen példán próbálom meg érzékeltetni. Valaki megpályázott egy vezetői állást, amit nem nyert el, mert túl nagyképűnek találták. Az kétségtelen, hogy egy vezetőnek meg kell találni a hangot a beosztottjaival, de ha egy kinevezésnél a nagyképűség kizáró ok, akkor csukjuk be a boltot, akkor egy fillért sem érdemes költeni a magyar tudományra.

A tudomány és a gazdaság kapcsolata Magyarországon nem kielégítő. Hiányzik a nagyobb teljesítményre serkentő, ugyanakkor a kutatási szabadságot is figyelembe vevő innovációs politika, ennek hiányában az alapkutatók nem hajlandók elmozdulni a gazdaság felé. Hiába próbál erőszakot alkalmazni a hatalom, kudarc, legfeljebb nyögvenyelős félsiker jut neki osztályrészül. Az alapkutatók ellenállásának egyik oka az lehet, hogy hosszú távon is sikeres tudományos karriert Magyarországon leginkább alapkutatással lehet befutni. Nem meri senki kockáztatni a házát élete nagy találmányának finanszírozására, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar feltalálók körében a siker kivételnek számít. Sokkal nagyobb esélyük van az áltudósoknak, akik nagy csinnadrattával propagálják szélhámoságaikat és ügyes marketinggel hatalmas piacokat hódítanak meg a hiszékeny lakosság köreiben. Talán az a legnagyobb baj, hogy a magyar gazdaság nem függ eléggé a tudománytól. Nem hallottam még olyan vállalatvezetőről, pénzügyi szakemberről, kereskedelmi igazgatóról, aki komolyan aggódott volna amiatt, hogy rosszul áll a cégnél az innováció.

Nagy probléma a pénzhiány, ami egyrészt arra vezethető vissza, hogy hazánkban nem jutottunk konszenzusra a tudománnyal kapcsolatban, másrészt arra, hogy a hazai tudásalapú gazdaság általában nem igényli az itthoni eredményeket, hanem a már jól bevált – vagy éppen az anyavállalat külföldi központja által erőltetett – megoldásokat szorgalmazza. Konszenzus hiányában a politika sem képes elkötelezni magát egy-két kiemelt projekt mellett, holott ez minden sikeres országban így van. Ehelyett nálunk mindenki körömszakadtáig ragaszkodik a saját, nemegyszer marginális jelentőségű témájához, és a döntéshozók a nyomás alatt kénytelenek engedni.

A minőség iránti elkötelezettség hiánya is felelős az agyelszívásért, amiről korábban még azt tartottam, hogy nem is olyan veszedelemes, mert jó, ha a fiatal kutatók kimennek néhány évre külföldre, majd visszajönnek és gazdagítják a magyar tudományt. Megteremtik külföldi kapcsolatrendszerüket, amire itthon is építhetnek. Ma már úgy vélem, hogy az agyelszívás veszedelemes, mert a legkiválóbb külföldön dolgozó magyar kutatók nem tudnak vagy nem akarnak visszajönni. Nem tudnak visszatérni, mert nincs állás, nem kapnak ambiciózus terveik megvalósításához elegendő kutatási támogatást, pedig a természettudományt harminc és negyven éves kor között lehet a legjobban művelni. A természettudományi területen Nobel-díjjal jutalmazott tudósok döntő hányada harmincas éveikben érték el azokat az eredményeket, amelyekért később megkapták az elismerést. Ha tehát a magyarországi természettudományos kutatók korfájában nem a harmincasoknál alakul ki a csúcspont, akkor nem fogjuk sokra vinni.

A korábban felsorolt célok elérésének érdekében mindenekelőtt a felsőoktatás és az MTA intézeteinek a közelítését tartom fontosnak. Ezt nagyon sokszor hangsúlyozzák különböző fórumokon, de konkrét lépéseket kevés kormányzat tett a cél érdekében. Ehhez kapcsolódóan fontos azt tudni, hogy a célt erőszakkal nem lehet megvalósítani. Nem lehet tudományos intézeteket erőszakkal összevonni felsőoktatási intézményekkel, ehelyett pénzt kell adni a működésükre. Ésszerűen megvalósítható célokat kell kijelölni, amelyeket együttműködéssel lehet csak elérni, s ha ez sikerül, akkor boldogan fognak egymásra találni az akadémiai és az egyetemi kutatók. Az MTA intézeteiben nyilvánvalóan magasabb a tudományos színvonal, mert ott csak a kutatásra összpontosítanak a munkatársak. Közös érdek, hogy az ottani kutatók is oktassák az ifjúságot az egyetemeken, és ezáltal egyrészt versenyhelyeztet teremtsenek, ami a minőség javulásához vezethet, másrészt levegyék a teher egy részét az egyetemi oktatók válláról.

Néhány nemzetközi szinten is versenyképes kutatásnak kiemelt támogatást kell kapni, amit nem könnyű keresztülvinni. Vannak ugyan biztató lépések, mert most már koncentrált pénzeket is meg lehet pályázni, de kérdés, hogy pártatlan-e az elbírálás és mennyire kéri számon az elért eredményeket. Szerintem Magyarországon az alap kutatásban nincs tizenöt-nél több olyan mű-

hely, amelyik ezt a koncentrált támogatást megérdemelné, és hadd tegyem hozzá, hogy a sajátomat nem tartom ide tartozónak. A pályázatok odaítélésekor keményen kell szelektálni, ami csak akkor lehetséges, ha a verseny tisztességes: ha nemzetközi zsűriket hozunk létre, amelyek függetlenek, és számonkérés is létezik, de ez jelenleg még mindig formális.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a fiatalok foglalkoztatása alapvető jelentőségű. Mi már nem fogunk újat kitalálni, csak ők. Ahhoz, hogy mindezt, amit fent leírtam, meg lehessen valósítani, erős kormányzati pozícióra van szükség, ezért nagy szükség lenne rá, hogy a választások után megalakuló új kormányban helyet kapjon egy tudományos minisztérium is.

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR

NANOTECHNIKA, TUDOMÁNY ÉS TERMÉSZET

Bevezetés

Az anyag egyszeri és megismételhetetlen kialakulását a tizenöt-milliárd évvel ezelőtti ősrobbanástól a mai atomok és molekulák kialakulásáig izgalmas és lenyűgöző történetben vázolja fel a kozmológia. A kilencvenes évek óta a Föld körüli pályán keringő Hubble teleszkóp bepillantást enged az utóbbi tizenkétmilliárd év históriájába, és sokoldalúan igazolja a felvázolt történetet. A közel két évtizede épített pásztázó alagútmikroszkópok (STM) és az atomerő-mikroszkópok (AFM) láthatóvá teszik magukat az atomokat és molekulákat is. Az a tény, hogy megfigyelhetjük a parányi molekulákat, hallatlanul felgyorsította mind a fizika, mind a kémia, de a biológia fejlődését is. A molekulák és atomok mérete a milliméter milliommód része, a nanométer nagyságrendjébe esik. Tudományos ismereteink e parányi világról rohamosan nőnek, ezért napjainkban a „nano” jelző a közbeszédben is gyakran felbukkan. A szó görögül törpét jelent. Mai szóhasználata a mértékegységek világszabványában „nanométer” összetételben jelenik meg, és távolságegységet jelöl, a méter egymilliárdadnyi (10^{-9} -ed) részét.

Miközben a fizika, a kémia és a biológia egyre több ismeretet gyűjt az atomok és molekulák világáról, a nanotechnika, azaz képességünk a nanovilág alakítására is kibontakozik. A technikát radikálisan megújító nanotechnika néhány nanométer méretű „tégglácskából”, egyes esetekben molekulákból építkezik. Nem új diszciplína, hanem a diszciplínák egész sorában a nanométerek mérettartományában működő, azaz a növényi és állati sejtek-nél, a baktériumoknál és vírusoknál is kisebb méretű tégglákból mesterséges objektumokat alkotó tevékenység. A nanotechnikát megelőzően a mikroelektronika az elmúlt évtizedekben lépésről lépésre hódította meg a mikrométerek, majd a szubmikronok mérettartományát. A mikrotechnikával előállított integrált áramkörök (IC) és mikroelektromechanikai chippek (MEMS) mérete a növényi és állati sejtekkel egyezik (néhányszor 10 mikron). Az INTEL tranzisztorai már kisebbek, mint a baktériumok, akkorák, mint egy vírus (50–80 nm). Egyes elektronikus eszközök szerkezeti méretei már 10 nanométernél is kisebbek, így a fehérjékkel, illetve a DNS-sel mérhetőek össze, és a heteroátmenetek gyártása során rutinszerűen növeszthetők néhány atomnyi vastagságú (1–2 nm) rétegek. Az elektronika mai technológiája átfogja a mikronok és a nanométerek mérettartományát, felülről lefelé haladva („top-down”) 10 mikrontól az 0,1 nanométerig, azaz az atomok méretéig. Az anyagformálás műveleti lépéseit mikroszkópjaink segítségével megfigyelhetjük, nyomon követhetjük.

Az élő anyag fordított utat jár. A növények a talajból nyert szervetlen atomokból, a napenergia felhasználásával szintetizálják a nagymolekulákat, majd sejtjeiket, leveleiket, virágaikat. A mérettartományokat tekintve alulról felfelé („bottom-up”) haladnak. Az 0,1 nanométer méretű atomokból néhány nanométeres molekulákat, azokból néhány mikron méretű sejtet „szerelnek össze”. A kémiát segítségül hívó nanotechnikák ezt az utat „másolják le”, persze nem élő, hanem annál sokkal egyszerűbb, mégis atomokból szintetizált molekulákból szerelnek össze gépeket. A nanotechnika mindkét irányzata, a „top-down” és a „bottom-up” is, kibontakozóban van.

Sokan a 21. század első évtizedeinek új ipari forradalmáról beszélnek, amely radikálisan átalakítja majd az ipari és agrártermelést, az energiaellátást, valamint az ember és a természet viszo-

nyát¹. Reményt látnak arra, hogy a nanotechnika a 21. század globális problémáinak megoldásában fontos eszköz lehet².

Előadásomban nem csupán a kibontakozóban lévő nanotechnikát kívánom megismertetni, utalok az új technika által felvetett kérdésekre és kihívásokra, a természettudományokkal, a mikro-technikákkal való kölcsönhatásokra, valamint a szakemberképzésre és a vállalkozásokra gyakorolt következményekre.

A nanovilágban az élő és az élettelen között kétirányú kapcsolat hozható létre, élő-élettelen, állat-gép hibridek építhetők a technológia használatával. Ez a tény új kérdéseket vet fel, mert megváltoztatja a „mesterséges”, a „természetes”, a „gép” és az „élőlény” eddig jól elhatárolható fogalmait. Ezeket a területeken a nanotechnika nem csak az ember érdekében használható fel. Veszélyeket is rejt, fontos etikai kérdéseket vet fel, amit szintén érintek előadásomban.

A címben azért utalok a tudományra és a természetre, mert a technika történetében talán éppen a nanotechnika művelése nélkülözheti legkevésbé a tudomány mindennapi közreműködését, és talán a nanotechnika hozza legközelebb egymáshoz a mesterségest és a természetest, új egységet hozva létre az embercsalád és a rábizott Földanya között. Unokáink számára nem közömbös, hogy ez a kapcsolat, ez az új egység milyen lesz. Áldás lesz-e vagy átok?

Bepillantás a mikro- és nanotechnika világába

Apáczai Csere János „csinálmányoknak” nevezi az ember alkotott tárgyakat, szemben mindazzal, ami a természetben az embertől függetlenül létezik. A mikro- és nanotechnika csinálmányai már ma is itt vannak körülöttünk. A 20. század második felében a főszereplő a kartonpapír vastagságú, postabélyeg nagyságú szilíciumlapka, a „chip” volt³. Asztali számítógépeink lelke, az INTEL Pentium processzor már nanotechnikai termék. A chip 90 nanométeres technológiával készül, és közel 100 millió tranzisztor 3 GHz-es órafrekvenciával végzi műveleteit. A memórialapján már több mint egymilliárd tranzisztor tárolja az információkat. A digitális technika diadala annak köszönhető, hogy ez a chip megközelítőleg ugyanannyiba kerül, mint egy harminc

évvel ezelőtti, de csak néhány ezer tranzisztort tartalmazó, kétszázszor lassabb processzor. A miniatürizálás ugyanis úgy javítja a sebességet és az eszköz minőségét, hogy közben az előállítás költségei nem nőnek. A többet tudó és jobb minőségű eszköz egyben olcsóbb is. Hasonló áttörésnek lehettünk tanúi az információk továbbítása területén is. A mikrohullámú, majd optikai távközlés olcsóbbá tette a fénysebességgel száguldó információcsomagok továbbítását. A tárolás és processzálás egy rendszerbe integrálása következtében indult fejlődésnek a világháló. A 20. század végén valamennyien tanúi vagyunk a mikro- és nanotechnika első diadalának.

Az utóbbi két évtizedben a tárolás-processzálás-távközlés hármas forradalmához egy negyedik megújulási folyamat is csatlakozott. Kibontakozóban van a nanotechnikával előállított érzékelők, szenzorok forradalma is. Alig vesszük észre, de manapság már nem lehet eladni olyan gépkocsit, amelyikbe nem szereltek gyorsulásmérő mikroelektromechanikai (MicroElectroMechanicalSystem = MEMS) chipeket. Megjelentek a giroszkóp MEMS-ek, és nehezen található olyan mérési-érzékelési feladat, amelynek ne volna chipre integrált kivitele is. Az integrálás lehetővé teszi a mobil rádiócsatornákon elérhető világhálóba történő bekapcsolódást – ami azt jelenti: az érzékelő számítógépek hálózatai már itt vannak közöttünk.

Mivel az élő sejtek, szövetek és szervek működése során elektromos töltéssel rendelkező ionok mozognak, biokémiai reakciók zajlanak, illetve az élő anyag fotonokat nyel el illetve bocsát ki, az életet mindig gyenge elektromágneses kölcsönhatások kísérik. E hatások nanoszenzorokkal érzékelhetők, ezért „bioszenzorok” építhetők. A mikroelektronikai chipre épített nanoszenzorok érzékennyé tehető számunkra fontos anyagok nagyon kis mennyiségére. De a biochip nanoszenzorai maguk is lehetnek az élő anyagból preparált molekulák, esetleg genetikai egységek, sejtek, ha sikerül kialakítani az élő-élettelen kapcsolatot. Működnek már genetikai egységeket, illetve neuronokat integráltan tartalmazó biochipek. A biochipet fejlesztő mérnöknek nemcsak fizikai-kémiai, de megfelelő biológiai ismeretekkel kell rendelkeznie. A mikro- és nanotechnika, illetve a biotechnológia határterületén dolgozik például a vérképet elemző „Chip-Laboratórium”, a „Lab on a Chip” fejlesztője is.

Arany nanorészecskéiben gerjeszthető felületi plazmonrezgések például úgy használhatók bioszenzorként, hogy a nanorészecskékre olyan DNS-t kötünk, amely magához köti azt a vírust, vagy érzékelendő mérget (pl. antraxot), amelyre a szenzort érzékennyé kívánjuk tenni. Az antrax megjelenése esetén a megfelelően megvilágított nanorészecskék fénytörése vagy csillapítása megváltozik, amit könnyen érzékelhetünk. Plasmon-rezonancia elven működő bioszenzorok már kaphatók a kereskedelemben. E szenzorok fontos szerepet játszhatnak az élelmiszer-biztonság, a környezetvédelem és a toxikológia területén.

A bioszenzorok mellett fontos szerep juthat a jövőben a mikroelektronikai chipen kialakított szerves cellastruktúráknak, a nanorészecske-DNS és nanorészecske-peptid rendszereknek, a gyógyszeradagolóknak, és a különböző molekuláris gépeknek is⁴.

A nanotechnika új anyagait, eszközeit oldalakon keresztül sorolhatnám. A Harold Kroto és Richard Smalley által felfedezett C₆₀ molekula, a fullerén, majd az ehhez hasonlóan felépülő szén-nanocső mutatja, hogy az ismert elemek eddig ismeretlen molekulái is új és váratlan lehetőségeket nyithatnak meg. A nanocső például ballisztikus vezető, amelyen már szobahőmérsékleten – elvileg – veszteség nélkül továbbíthatjuk az elektromos energiát. De szakítószilárdsága is meglepően nagy, százszor erősebb az acélnál, miközben súlya csupán hatodrésze. Nem lehetne nanocsővekből golyóbiztos ruhát szőni?

A kémikusok – akik magukról némi joggal állítják, hogy kétszáz éve, amióta a kémia molekulákkal foglalkozik, nanotechnikával is foglalkoznak – új anyagokon dolgoznak, nagyszabású terveket szőnek⁵, de az agrárágazatok több területén is jelentős fejlődést ígér az új nanotechnikák alkalmazása⁶.

Ha megnevezhető az a terület, amelyen a legtöbbet várhatjuk a nanotechnika elterjedésétől, akkor csak az orvoslásra gondolhatunk. Napjainkban ugyanis az információs technológia és az orvostudomány kapcsolata új szakaszba lép. Egyrészt a technika történetében első ízben vált lehetővé a molekulák műszeres megfigyelése és molekula méretű alkatrészekből gépek építése, másrészt a számítástechnika sokoldalú felhasználási módot kínál. A mikrotechnika kibontakozásával és elterjedésével, majd a nanotechnológia megjelenésével megragadhatóvá és alakíthatóvá váltak a molekulák dinamikáját meghatározó elektromágneses kölcsönhatások. Így olyan

gépek hozhatók létre, amik az élő anyag mozgásait kísérő fizikai jelenségeket már molekuláris szinten is érzékelik és megjelenítik, illetve az élő anyaggal kölcsönhatásba lépő programozott gépeket építhetnek be az élő szervezetbe. Új molekuláris képzőanyagok rendszerek egész sora van születőben (Molecular Imaging). Új lehetőségek nyílnak az élő és élettelen interfészek kialakítására, intelligens „protézisek” és gyógyszerek kidolgozására.

Az információs technológiák és az orvostudomány határterületein új mérnöki szakmák születnek, melyeken újszerű együttműködésre van szükség az elektromágneses kölcsönhatáshoz és az információs technológiákhoz értő mérnökök és az orvostudomány képviselői között.

A nano-bio-info-cogno (NBIC) konvergencia

A nanométerek világában a dolgok atomi és molekuláris szerkezete szembeűnő. Atomok és molekulák kölcsönhatását és dinamikáját a kvantumfizika törvényeinek engedelmessző elektromágneses erők határozzák meg, az elektromágneses kölcsönhatásnak kitűntett szerepe van. Amikor egy fizikus vagy kémikus nanorészecskére tekint elektronhullámok és fotonok kölcsönhatását, atommagok rezgéseit, molekulaszervezetek dinamikáját látja. A biológus ugyanazon molekuláknak az életfunkcióira figyel, genetikai kódokat lát, anyagcserét, sejteket, neuronokat elemesz. Az informatikus mind ezekből biteket olvas ki, arra figyel, hogy a nanorendszer milyen bitsorozattal válaszol a bitsorozat formájában feltett kérdéseire. A nano (fizika és kémia), az info (bitek, kódok), a bio (gének, sejtek) és a cogno (neuronhálózatok) egy és ugyanazon rendszer különböző modelljei.

A nano-info-bio-cogno (NBIC) rendszerek konvergenciájának vagyunk tanúi⁷. A molekulákból hasznos gépeket építő mérnöknek értenie kellene az elektromágneses kölcsönhatásokhoz, a kvantumfizikához, ismernie kellene a molekulaszintézis kémiáját, de ez sem elég, jártasságra van szüksége az információ kódolásában és programozásában, s ez még mindig nem elég. Figyelnie kell a természet alkotta élő rendszerek működésére, hogy elshesse titkait. *Natura artis magistra*. Az alkotó ember tanítómestere a természet. Megvalósítani csak olyan gépet lehet, amely a természet

törvényeit követve működik. Olyan csinálmányt nem építhetünk, amelyik nem törődik a kvantumfizika, az elektromágnesség törvényeivel, olyat, amelyet a természet maga nem alkothatna meg. A természet jobban ismeri saját törvényeit, mint mi. Még nagyon sokat tanulhatunk tőle, van mit ellesnünk.

A 21. századi technika történetében a multidiszciplináris konvergencia minden bizonnyal meghatározó szerepet játszik. A nanotechnika igazi küldetése nem a 20. századi mikroelektronika történetének folytatása, nem a további miniaturizálás, nem az egy chipre még több tranzisztor rázsúfolása, a még nagyobb komplexitás megvalósítása, még ha ebbe az irányba is zajlanak kutatások. A nanotechnika nem a mezoszkopikus fizika múltjának folytatása, bár ez irányban is vannak tennivalók, nem csak az egyre nagyobb molekulák kémiai szintézise a legfontosabb tennivaló.

Nagy feladat áll a nanotechnika művelői előtt. Az igazi szinergia, amely e kihívásokra megfelelő választ adhat, a diszciplínák konvergenciájában rejlik, a NBIC multidiszciplináris alkalmazásaiban.

A nanotechnika új kultúra

A 20. század szinte valamennyi jelentős innovációját globális szabványok kialakulása és a tömeggyártás uralma jellemezte. Ez igaz az információs technikára, a közlekedésre, az energiaellátásra, az élelmiszer-gazdaságra is. A 20. század az „óriásgép”, a „megatechnika” mítosza jegyében telt⁸. Az egyén a megatechnika foglyaként szabványosított, ugyan nagyon hatékony, de sokszorosított, mechanikus sémákba kényszerítve élt. A természet és a társadalom finom szöveteinek hálózata nem működik, az egyéniségek és kis közösségek alkotó erői szunnyadnak. Az információtechnika, később a világháló ugyan felcsillantotta a reményt, de a sokszínű alkotással kísérletezők újra a megatechnika fogságába estek.

A kibontakozó nanotechnika nemcsak megatechnika. Multidiszciplináris ismereteket igényel, sokféle egyedi és egyelőre tömegben nem gyártható terméket is előállít, és ezek nehezen szabványosíthatók. Kutatólaboratóriumhoz hasonlítható kisüzemekben is sikeresen művelik. Az óriásgépként működő megatechnikával szemben a kisüzemek kooperációkba szerveződnek,

egymást kiegészítve fejlődnek. A legtöbb kisüzemhálózat egyetem körül alakult ki és szorosan együttdolgozik az alma materrel, szakembereit is a közeli egyetemről verbuválja.

Michael Rocco szerint – aki a National Science Foundation (NSF) munkatársaként az Egyesült Államok National Nanotechnology Initiative (NNI) elnevezésű programját irányítja – a nanotechnika új technikai kultúra. Elterjesztését az NNI a középiskolai természettudományos oktatás, a főiskolai-egyetemi képzés megújításának ösztönzésével és kisvállalkozások támogatásával segíti. Munkacsoport készíti elő a középiskolai képzést. Elgondolásuk szerint a fizika, a kémia és a biológia együttes óraszámát jelentősen megnövelve, a három tárgyat egyetlen természettudományos tárgyban kellene tanítani, hangsúlyozva a három területen közös, molekuláris szintű ismereteket⁹. Egy esettanulmányt is javasolnak, amelynek keretében a napenergiát egy falevélből kipreparált klorofill fotoszintézisével több lépésben mechanikai energiává alakítják.

A főiskolai és egyetemi oktatásban az alapfokú és a mesterképzést is támogatják, s szinte minden fontosabb egyetemen finanszírozzák a doktori képzést. Célul tűzték ki, hogy tíz év alatt nyolcszáz-ezer felsőfokú végzettségű szakember szerezzen nanotechnikai képesítést. Az NSF a doktori iskolák iránti érdeklődést úgy támogatja, hogy az alapfokú képzésből pályázó fiatalok számára tízhetes nyári kutatói ösztöndíjat biztosít. Azok a fiatalok, akik elnyerik a nyári ösztöndíjat, tíz héten át egy kutatócsoportba kerülnek, majd neves tudósok irányításával dolgoznak választott témájukon. Az első héten a hatékony könyvtár- és internethasználatot sajátítják el, az utolsó héten munkájuk eredményéről írnak dolgozatot, és konferencia-előadást tartanak. A hallgatók tíz hétre teljes ellátást, és 3000 dollár költséget kapnak. Az NSF célja a programmal, hogy felkeltse a fiatalokban a kutatói pálya iránti érdeklődést. Az eredményesség mércéje az, hogy a támogatott hallgatókból mennyien válasszák élethivatásul a természettudományos kutatást.

Miben segíthet a nanotechnika?

A nanotechnika elterjedésének várható gazdasági és társadalmi hatásait sokoldalúan elemezték^{10, 11}. Áttörést várnak 15–20 éves távlatban az információs technológiák, az energiaellátás, a tiszta

ivóvízellátás, az egészségügyi szűrés és diagnózis, a gyógyszer-adagolás, az élelmiszer-feldolgozás és tárolás, a levegőtisztítás, az agrártermelékenységre, az egészségügyi ellátás és a biztonsági rendszerek területén. Ha e felsorolást összevetjük az emberiség közvetkező ötven esztendejére jóslott tíz kritikus globális probléma jegyzékével (energia, ivóvíz, élelmiszer, környezet, szegénység, terrorizmus, háborúk, betegségek, oktatás, demokrácia és népesezés), akkor láthatjuk, hogy a nanotechnika hozzájárulása a jövő generációk életéhez milyen jelentős lehet.

Ez magyarázza az egymást követő kormányzatok bőkezűségét. Az NNI keretében 2000 óta évente egymilliárd dollárt meghaladó a szövetségi kormány támogatása. Az Európai Unió 2005 júniusában fogadta el a 2005–2009 közötti akciótervét „Nanosciences and nanotechnologies – European Action Plan 2005–2009” címmel, amelynek keretében évenként egymilliárd eurót terveznek nanotechnikai kutatásokra. Ugyancsak állami forrásokból az ázsiai országokban is intenzív kutatás folyik. De az Egyesült Államokban, Európában és Ázsiában is aktív a magántőke – az állami támogatások többszörösét fordítják nanotechnikai kutatásokra.

Vannak kockázatok és veszélyek is

A nanotechnika elterjedése veszélyeket is rejt. Ahogy a vegyszerek egy része mérgező, úgy a nanorészecskék egy része is ártalmas az egészségre, károsíthatja a sejteket, az agyat stb. Lehetnek olyan kockázatok, amelyeket ma még – elegendő információ hiányában – nem ismerünk. A nanotechnika természetesen nemcsak az ember szolgálatában, hanem ellene is felhasználható. Ezért biztonságosan, nemzetközi ellenőrzés alatt kell folytatni a kutatást és fejlesztést, és napirenden kell tartani a társadalmi és etikai kérdéseket.

A nanotechnika „természetes” és „mesterséges” elemekből építkezik. Csinálmányainak egy része előkészített élő és életelen összeszerelésével készül. Ezek bio-nano illetve nano-bio hibridek. Állatok idegrendszerébe, ha úgy döntünk, mikroprocesszor vezérlést építhetünk. Manapság a szívbeteg pacemaker kapnak, de az idegrendszeri betegségek tünetei is megszün-

tethetők elektródák beépítésével és programozott vezérlésével. A protézisek sok ember életminőségét javíthatják meg.

De e hibridek bioetikai kérdéseket is felvetnek – ezekkel is vissza lehet élni. Nem arról van szó, amit némely science fiction írás sugall, hogy mesterséges életet teremtünk, nanorészecskékből sejtet építünk. Erre, ha akarjuk sem vagyunk és valószínű, hogy sohasem leszünk képesek. De arra igen, hogy egy állat idegrendszerébe integrált mikroprocesszort építsünk, s ezúton vezéreljük, programozzuk a viselkedését. Beavatkozhatunk az állati életbe, esetleg még ember-állat-gép hibridekkel is kísérletezhetünk. Korunk jelentős filozófusait foglalkoztatja a mesterséges csinálmány és a természetes, az élő megváltozóban lévő viszonya^{12, 13}.

A technika birtoklása kitágítja emberi képességeink határát. A lehetőséget a jóra, de a rosszra is. A nanotechnikát birtokló embercsalád számára minden eddiginél fontosabbá válik az etika, elsősorban a bioetika. A cselekvés felelőssége átfel az emberi életen, mert felelőségünk van a bennünket követő generációkkal szemben. A nanotechnika is arra figyelmeztet, hogy etikus vagy amorális tetteink következményei szinte örökké tarthatnak, mert az embercsalád vándorútja e Földön egyszeri és megismételhetetlen.

Vita dulcedo spes¹⁴

Az embercsalád több évezredes vándorútján globális krízisek sorát szenvedte el. Tízezer évvel ezelőtt csak hatmillió ember élt a Földön, ma hatmilliárdan vagyunk. A bolygó eltartóképessége együtt nőtt a lélekszámával, mintha különleges képességgel lennénk megáldottak ahhoz, hogy az embercsaládot eltartsuk. Évezredek át gyűjtöttük a természetről és önmagunkról szerzett tapasztalatainkat, és anyagba vésett jelek útján generációról generációra örökítettük át tudásunkat.

A globális kríziseket túlélve új tudásokra tettünk szert, a kultúrát, technikáinkat megújítva lettünk úrrá a nehéz helyzeteken. Közben a család nőtt, és a globális problémák egyre magasabb szintű, de egyben egyre veszélyesebb technikákkal voltak kezelhetők. A veszélytelen technika ugyanis haszontalan.

Aquinói Szent Tamás írja, hogy az ember alkotóképessége, azaz technikája és értelme, azaz tudása révén él „Genus humanum arte et ratione vivit”¹⁵.

A nanotechnika, korunk tudományával karöltve középtávon, vagyis az előttünk lévő 15–20 évben megoldást ígér a legsúlyosabb globális krízisekre. Hosszabb távon talán még többet ígér, mert ha sikerül kiváltani a meg nem újítható energiaforrások nagy részét, és ha sikerül a csinálmányokat ciklikusan megújíthatóvá tenni, akkor az is elképzelhető, hogy visszaáll az embercsalád és a természet kapcsolatában az ipari forradalom előtti ciklus élet.

A nanotechnika ma reményt ígér. Vita dulcedo spes.

Arra a kérdésre, hogy be is váltja-e a hozzá fűzött várakozásokat, csak a bennünket követők adhatnak majd választ.

CSURGAY ÁRPÁD

Jegyzetek

- 1 The National Nanotechnology Initiative: Strategic Plan, Washington DC, National Sciences and Technology Council, 2004
US Congress Public Law 108–153, 2003, 21st Century Nanotechnology Research and Development Act, 15 USC 7501 108, 3 December v2003,
- 2 EU Press Release: Creating new knowledge in nanotechnology and turning it into better quality of life, competitiveness and jobs, Brussels, 12 Mat 2004
Towards a European Strategy for Nanotechnology, Communication from the Commission, Commission of the European Communities, Brussels, 2004
- 3 On the Fundamental Limits of Nanotechnology: How Far is the Bottom? *Frontiers of Engineering*, The National Academies Press, Washington DC, 2004
- 4 P. Stroeve, Nanotechnology in the Life Sciences, Biosensing, Microarrays, Nanoparticle complexes of DNA and peptides, Drug encapsulation and delivery, *Molecular Machines and Devices*, Workshop, Wageningen UR, February 2004,
- 5 Chemical Industry R&D Roadmap for Nanomaterials by Design, From Fundamentals to Function,
- 6 Nanoscale Science and Engineering for Agriculture and Food Systems, U. S. Dept. of Agriculture, September 2003

- 7 J. Spohrer, Nano-Bio-Cogno-Socio-Techno Convergence for Enhancing Human Performance, NBIC Workshop, UCLA, Los Angeles, 2003
- 8 Lewis Mumford, A gép mítosza, Szerkesztette Kodolányi Gyula, Modern Könyvtár, 1986
- 9 K. Bowles, Nanotechnology in the High School Curriculum: From Energy Conversion to Science Ethics, NSF Nanopac REU, July, 2004,
- 10 Nanotechnology and the Developing World, Joint Center for Bioethics, University of Toronto, 2005
- 11 M. M. Crow, Nanotechnology and Societal Transformation, NSF-NSTC, September 2000
- 12 Schiemann, G, Natur, Technik, Geist. Kontexte der Natur nach Aristoteles und Descartes in lebensweltlicher und subjektiver Erfahrung, de Gruyter, Berlin/New York, 2005
- 13 Schmidt, G.; Decker, M.; Ernst, H.; Fuchs, H.; Grünwald, W.; Grunwald, A.; Hofmann, H.; Mayor, M.; Rathgeber, W.; Simon, U. & Wyrwa, D., Small Dimensions and Material Properties.
A Definition of Nanotechnology, Europäische Akademie zur Erforschung von Folgen wissenschaftlich-technischer Entwicklungen, Bad Neuenahr-Ahrweiler, 2003
- 14 Vita dulcedo spes (Az életet a remény édesíti meg). A University of Notre Dame, Notre Dame, IN, USA, amerikai katolikus egyetem jelmondata
- 15 Aquinói Szent Tamás, Post. Analyt. No. 1

KULTÚRA, INNOVÁCIÓ ÉS TRADÍCIÓ

A kultúra kutatóját elsősorban a tradíció érdekli, vagyis a nemzedékek között folyamatosan átadásra kerülő hagyomány (latin *tradare* vagyis az átadni igéből származik a *traditio* szó). Nemrégiben Finnországban jártam, és ott egy igen érdekes könyvet kaptam az egyik kollégától, melynek címe *Tradition through Modernity*. A kötet sokféle gondolatot provokál, és elmélkedésre ösztönzi az olvasót az, hogy a modernitás mai fogalmának megértéséhez elengedhetetlenül hozzá tartozónak tartja a tradíció kérdését.

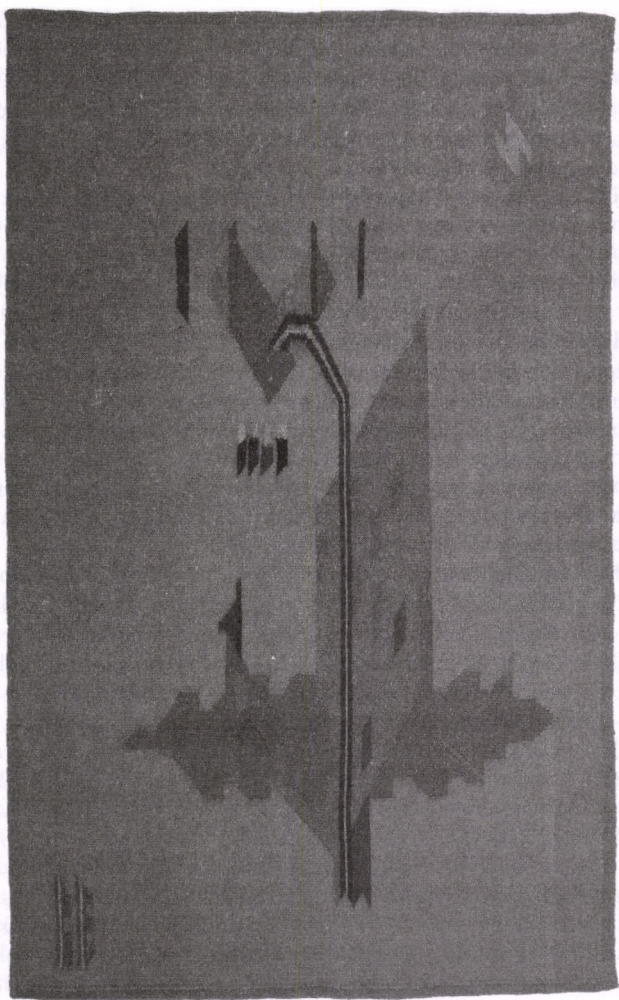
A modernség fogalma és az innováció az egész 20. század egyik legtöbbször ismételt kulcsszava, s ezért szinte mágikus erővel bír. Pozitív tartalommal telítődött, részben azért, mert a fejlődéssel – elsősorban a technikai fejlődéssel – hozták kapcsolatba, másrészt azért,

mert a korábbi idők hagyományainak tagadását jelentette. Egyáltalán mindenféle tradíció elvetését, tagadását, lerombolását.

A 20. századot többszörösen is a revolúciók, a forradalmi változások korának nevezték. Ez a címke, a forradalom címkéje elta-
karta a folyamatok egyik jellemző vonását, nevezetesen, hogy a modernizmus mindig rombolással járt együtt. Az átalakulás a korábbi struktúrák megsemmisítését jelentette a legtöbb esetben. A technikai fejlődéssel párhuzamosan a társadalmi struktúrák megváltoztak, különösen ahol az átalakítást politikai-ideológiai erők szorgalmazták, vagy éppenséggel irányították. Ezek a változások éppen a régi kultúrát, a népi kultúrát érintették talán a legerősebben. A kulturális hagyományok jelentették a modernség harcosainak szemében a leggyűlöletesebb ellenséget. Különösen így volt ez ott, ahol a kis népek, egy-egy etnikus kisebbség identitástudatát az ősi hitvilág és mitológia, a hősi epika és a narratív hagyomány őrizte meg.

Röviden, a modernség és az úgynevezett fejlődés nevében lezajlott átalakulás a *hagyomány* ellen irányult. Bármennyire is sikeresnek tűnt hosszú évtizedekig ez a modernség-ideológia, a hetvenes évek végére, de különösen a nyolcvanas és kilencvenes években nyilvánvalóvá váltak hibái, csődje és elkerülhetetlen revíziója. Kiderült, hogy a túlhajtott ipari fejlődés nemcsak vitathatatlan eredményeket és bizonyos jólétet teremtett, de rettenetes méretű környezetszennyezést is magával hozott. A hagyományos lokális közösségek szétzilálása és a kulturális hagyományok (vallások és rítusok) tagadása erkölcsi elbizonytalanodást (és bűnözést) eredményezett. Így aztán egy posztmodern korban egyértelműen megfigyelhető egyfajta visszafordulás a hagyományok felé.

Még a nyolcvanas években az amerikai magyarok körében végeztem kutatást. A kutatásaim tárgya mi is lehetett volna más, mint hogy az amerikai magyarok hogyan tartják meg és őrzik a hagyományaikat. Érdekes korszak volt a nyolcvanas évek eleje, nem volt könnyű közöttük ezt a kutatást elvégezni. Ehhez kapcsolódik a címben szereplő két fogalom is: hogyan működik együtt, hogyan kapcsolható össze az innováció és a hagyomány. Erre részben az amerikai tanulságok adtak választ, és természetesen a hazai és más területeken végzett kutatómunkám is meggyőzött arról, hogy hagyományok nélkül nem működik semmi, így az innováció sem. Nem működik például az, amit kultúrának neve-

KAKASMANDIKÓ, 1965-1966

zünk, és ezért örülök különösen, hogy Csurgay Árpád előadásának egyik utolsó kulcsmondata az volt, hogy a nanotechnika valójában nem technika-technológia, hanem egyfajta új kultúra. Amikor tehát innovációról és tradícióról beszélünk, akkor valójában a kultúrából kell kiinduljunk, egy olyan fogalomból, amit a néprajztudomány kutat.

Hadd idézzem Weöres Sándort: „a kultúra statikus, nyugodt, nem intézményesíthető, az izgó-mozgó mai ember minél többet körülötte, annál jobban széttagozta”. Weöresnek sokszor igaza volt. S ha már Weörest említjük, be kell valljam, hogy annak idején – az ember ifjú korában sok bolondságot elkövet – többek között elvállaltam egy barátom felkérésére a költő Psyché című művéből készített filmben egy szerepet. Azt is bevallom, hogy miért. Azért, mert volt egy kulcsmondat a forgatókönyvben – a filmben egyébként egy antropológus professzort játszottam, és azt kellett mondanom az egyik jelenetben, hogy „... és a politikának el kell fogadnia a tudomány eredményeit”. Ezzel egyetértettem, bár végre ma eljuthatnánk oda, hogy a politika meghallgassa a tudósok szavait, és ne a tudósok figyeljék a politikusok fecsegését.

Minden alkalommal egy kis szomorúság éri a néprajzost, hogy hátra kerül az előadások sorában, holott éppen a kultúrából kellene kiindulni. Abból, hogy mi is az, amiből mindenfajta technológiai újítás és gazdasági fejlődés a világban elindul. Ebből a szempontból természetesen boldognak érzem magam, mert a néprajz a kultúra tudománya, és tudom, hogy hagyományok nélkül egész egyszerűen nem működik semmi, nincs kultúra. Miért? Azért, mert a kultúrának vannak bizonyos elemei, amiket hasonlóan a nyelvhez, egyfajta grammatikával összerakunk, ez kialakít egy sajátos gondolkodási rendszert, kialakít egy etikai rendszert és a csodálatos költői megfogalmazásokat: Weöres Sándor nagyszerű verseit, vagy Vörösmarty megállapításait és életre szóló tanulságos üzeneteit („itt élned, s halnod kell...”) számunkra. A kultúra az a dolog, ami minket, magyar kutatókat, tudósokat képessé tesz arra, hogy egészen újfajta felfedezéseket tegyünk. A kultúrának ez a belső ereje, mozgása, az a kis belső motor, ami a gondolkodásunkat működteti. Pontosan ebből a grammatikából táplálkozunk, nemcsak az elemekből, mert az elemek többnyire hasonlóak, hanem pontosan abból a gondolkodásmódból, ahogy megközelítjük a dolgokat, ahogyan összerakjuk a dolgokat.

A nyelvben ott vannak azok a bizonyos belső mozgató erők, amelyek lehetővé teszik a gondolkodás újdonságainak az átvételét és továbbfejlesztését. A nyelvi/nemzeti hagyomány, amit mi, magyarok gyermekkorunktól tanulunk és használunk. De ma azt is érzékeljük, hogy pontosan ennek a belső rendszernek és gondolkodásmódnak a szétzilálása folyik, és néha úgy érzem – kigondolt terv része! Lebutítani a kitűnő magyar középiskolai rendszert, amelyről tudjuk, hogy mennyi Nobel-díjast adott a világnak. Mint egykori sárospataki diák pontosan érzem és érzékelem, hogy ezt nem lenne szabad megengedni. Minket a hagyományok szeretetére neveltek és arra, hogy legyünk büszkéek arra, hogy ott járt kollégiumba Kossuth Lajos, Móricz Zsigmond, ott áll a Rákócziak vára, és hogy ezeket a dolgokat komolyan kell venni.

Voltam Koreában, ahol rengeteg pénzt fordítottak arra, hogy a népi hagyományokat és ezáltal a dél-koreaiak nemzeti identitását erősítsék. A finnek az ötvenes évektől kezdve sokat fordítottak a középiskolai és az egyetemi oktatásra, ettől olyan sikeresek ma. Abban a pillanatban, amikor a magyar oktatást a bolognai folyamat részeként megpróbálják az amerikai és az európai középiskola szintjére süllyeszteni, mert Amerikában az egyetemek körülbelül ott vannak – az első ötöt kivéve –, akkor ez egy nemzet elleni bűntett. Amikor az Akadémián elhangzik az, hogy a nemzeti tudományokra tulajdonképpen nincs szükség, mert nem termelnek profitot, akkor az ember egyszerűen nem tud mire gondolni! Tudniillik pontosan ezt a hagyományos gondolkodásmódot, a rejtett grammatikát, a kultúra belső mozgatóerőit és törvényszerűségeit kell felmérni, mert hiszen ebből tanulhatjuk meg, melyek azok a belső törvények, amelyekkel az innovációhoz viszonyulunk. Azt gondolom, nem véletlen, hogy Afrikában egyszerűen nem működtek a nagyszerű segélyprogramok, hiába érkeztek oda milliárdok. Éppen azért nem, mert nem vizsgálták meg, hogy hogyan működnek a helyi társadalmak, miben hisznek, milyen a munkaerőlcős, mi az elosztás alapja és mechanizmusa a helyi közösségekben. Ha szétziláljuk a családi közösségeket, a kis közösségeket, semmibe vesszük a lokális hagyományokat, akkor sehova nem vezet még a legnagyobb befektetés sem. Egy másik hasonló példa az ünnepekről szól. Az ünnepekre azért van szükség, mert az tartja egyensúlyban a társadalom működését a család és a nagyközösség szintjén is. A közösségi

együttlét kis rítusai, amelyekről pontosan mi tudunk a legtöbbet mondani, a néprajzos vagy az antropológus. Mert az idegen kultúrákban való jártassághoz elsősorban meg kell ismerni a gyarmatosítandó népek hiedelmeit, etikáját, csalárendszerét, ünnepeit, isteneit. A kultúrákat, a hagyományokat érteni kell, és akkor lehet szétzilálni őket, csak így lehet zseniális húzásokkal gyarmatosítani és nagyszerű dolgokat bevetni. Ez fordítva is igaz: a saját kultúrát a helyi hagyományok megismerésével érhetjük meg.

A helyi kultúrák életmódmintái mintegy a választható paradigmák sorát tárják nemcsak az egyén, de a felelősségtől áthatott társadalmi tervezés számára is. A lokális hagyományok ily módon válhatnak a kulturális pluralizmus építőköveivé.

Az értékek, az életmódok, a mítoszok, a hiedelmek, a hitek és a nyelvek, egyszóval a hagyományok különbözőségének elismerése adja a kulturális pluralizmusnak az alapját, s egyben a lokális hagyományok létének elismerése biztosíthatja a kulturális folyamatosságot. A helyi közösségek évszázados létükkel bizonyították képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak környezetükhöz mind ökológiai, mind pedig társadalmi értelemben, vagyis hogy a szomszédos népcsoportok képesek egymás mellett élni, megőrizve sajátos kulturális arculatukat. Szükség van a régi értékek, hitek és erkölcsök megbecsülésére, mert ezek nélkül úgy tűnik, nem lehet újat sem felépíteni. A hagyományok adta beidegződések erősebbek az új kulturális elemek elfogadásánál, többek között erre mutatnak rá a néprajzi és az antropológiai kutatások a világ egymástól igen távol eső vidékein.

Arra is tanítanak ezek a kutatások, hogy a lokális kultúrák, hagyományok gazdag tudáshagyományt halmoztak fel a történelem folyamán, amely tudás mindig a közösség túlélését szolgálta az adott társadalmi és természeti környezetben. Vétek volna ezt a tudásanyagot nem felhasználni. A lokális életmódminták a nemzeti kultúra egészén belül mint kulturális paradigmák, mint választási lehetőségek szerepelhetnek, s jelentőségük éppen abban áll, hogy kipróbált megoldásként jöhetnek szóba. Egy rugalmas kulturális rendszer csak akkor képes sikerrel szembenézni a gazdasági-társadalmi-politikai kihívásokkal, ha támaszkodni kíván a helyi vagy perifériális hagyományokra, mert ebből a sokféleségből táplálkozik ereje, rugalmassága.

A helyi hagyományokhoz mindig erős identitásérzés társul, és az egyén öntudatlanul létrehozza önazonosításának hagyományok diktálta jelképeit.

Külön köszönöm a figyelmességet, hogy egy sámándobot tettek a háttérbe. Ez azért érdekes, mert most jelent meg legújabb könyvem a sámánságról. Abban egy kis fejezet pontosan erről szól, hogy miért van nagyon sok sámándob közepén kereszt. Azért, mert a körben lévő kereszt általában a világ közepét jelenti, azt a pontot, amelyik szakrális, amelyiket kijelöltünk, ahonnan indítani lehet a szent felajánlást és a szertartásokat. A sámán a társadalmaknak az a figurája, aki az egyensúly megteremtésén és karbantartásán dolgozik, ami azért érdekes, mert az ember számára fontos, hogy azt érezze: valahol jól, biztosan áll a lábán. Ehhez pedig az kell, hogy érezzük, a közösség tagjai vagyunk, egy olyan közösségé, amelynek van identitása. Ez az egyik legfontosabb dolog!

Azon kell dolgozni, hogy az embereknek, a kis vagy nagy csoportnak legyen biztos öntudata, identitása, mert akkor tudnak igazán odafordulni egymáshoz, akkor tudnak együtt dolgozni, létrehozni új és nagyszerű dolgokat. Ezért a néprajzosnak az az egyik kulcsmondata, hogy semmi más nem fontos, csak a hagyomány, mert a hagyományból lehet építkezni.

Nagyszerű dolog, amit az Akadémia elnöke is annyiszor elmond, hogy tudásalapú társadalmat kell építeni. Valóban fontos és persze természetes, csak egy baj van a tudással: a tudás nem egyformán elosztható. Ezzel szemben viszont hogyha egy hagyomány alapú társadalmat építenénk, a hagyománynak az a természete, hogy egyformán elosztható. Sőt, gondoljunk bele, minél többet merítünk a közösségi rítusokból, a közösség etikájából és értékrendjéből, az annál jobban erősödik. Minél tisztességesebben megüljük ünnepeinket, vagy a családunk ünnepeit, annál összetartóbb lesz a közösség, a család, annál jobban erősödik az egyén öntudata. Egy erős identitással rendelkező emberrel nem lehet mindent elfogadtatni. A „tudások” jönnek-mennek, újabb és újabb, kisebb-nagyobb technikák alakulnak és fejlődnek ki, de magyar hagyomány csak egy van, ez tesz minket erőssé. Azt gondolom, ha a hagyományok átadását sikerül elérnünk egy jó alap-és középfokú, majd pedig megerősített egyetemi oktatással a jövőben, akkor ezáltal a nemzet erősödik. Eppen ezért érdemes itt idézni az UNESCO cselekvési tervének néhány pontját, melyet

a szellemi kulturális örökség megóvásával kapcsolatban fogalmaztak meg:

– Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a közösségek jóléte és az általuk gyakorolt hagyományok a nemzeti és nemzetközi kultúrpolitika középpontjába kerüljön, és ne legyenek fenyegetve olyan tényezők által, mint háborúk, kényszerköltözés, elvakult ideológiák és filozófiák, környezeti pusztulás, társadalmi-gazdasági marginalizálódás és a globális, elüzletiesedett kultúra.

– Figyelembe kell vennünk, hogy a hagyományos kultúra és a folklór állandó mozgásban van.

– Észre kell vennünk, hogy a hagyományos kultúra és a folklór megőrzése és a kulturális önrendelkezés joga a helyi közösségekben összhangban kell hogy álljon az emberi jogok jelenlegi nemzetközi szabályaival.

– Meg kell figyelnünk, hogy a kormányok és a kormányoktól független szervezetek milyen fontos szerepet játszhatnak a hagyományörzőkkel karöltve a hagyományos kultúra és a folklór megőrzésében, és cselekvésre kell biztatnunk őket, amilyen gyorsan csak lehet.

HOPPÁL MIHÁLY

Irodalom

Anttonen, Perti J.: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: Finnish Literature Society, 2005.

Hoppál Mihály: *Folklór és hagyomány*. (Válogatott tanulmányok) Budapest: Gondolat – Európai Folklór Intézet, 2004.

Voigt Vilmos: Kérdések a „néphagyományok” felhasználásáról oktatásügyünk nemzeti jellegéről szólván. In *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában* (Szerk.: Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Mária). Budapest, 1998. 212–215.

UNESCO 1999. Cselekvési terv szellemi-kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére. Budapest: Európai Folklór Intézet (*EFI Communications* No. 9.)

A BOLYAI MŰHELY

Úgy gondolom, hogy Magyarországon sok lehetőség adott az innováció támogatásához. Jó hat év óta néhány társammal együtt próbálunk gondolkodni 17 és 23 év közötti diákokkal, akik a Bolyai Műhelybe úgy kerülnek, hogy előtte jelentős teljesítményeket értek el különböző szakterületeken. A bolyais fiatalok többsége biztos családi közösségekből érkezik, s amennyire megismertem személyes hátterüket, körülményeiket és prioritásaikat, többségük belső értékrendjében a család szerepel az első helyen. Ugyanakkor diákjaink elidegenedtek attól az oktatási rendszertől, amelyben tanulnak. A mai oktatási intézményrendszernek talán az az egyik legnagyobb bűne, hogy alig vannak autonóm közösségei. Holott ahhoz, hogy a fiatalok biztos és önálló személyiséget építhessenek fel, garanciákra van szükségük. Három ilyen garanciát említek most meg. Az első a családi közösségé, a második – ha van és lehetséges – a hivatásbeli szakmai autonóm közösségé, amellyel azonban a tudományos élet és a szociológia sem foglalkozik fontosságuknak megfelelően. (Ezt azzal is magyarázhatnánk, hogy azért van olyan csekély ismeretünk ezekről a társulásokról, mert kevés létezik, mégis, tanulmányozásukra és támogatásukra szükség van.) A harmadik ilyen garancia az interdiszciplináris közösség megléte.

Amikor a fiatalok bekerülnek a Bolyai Műhelybe, fél éven keresztül még ugratják ugyan egymást, hiszen a diák hagyományból tovább élnek a 'cikizések', aztán ez a jelenség később alig fordul elő. Felismerik, hogy korábbi életükből hiányzott az interdiszciplináris közösség összetartó ereje, ahol a jogász, a mérnök, az orvos és a festőművész is a csoport tagja, egymás számára támogatást adnak, mert barátokká válnak, s így segítik egymást az élet más területein is.

Az egyik ilyen interdiszciplináris bolyais diákközösséggel néhány éve pár napot Székelyföldön töltöttünk, s ennek során ellátogattunk Székelykeresztúrra, a Gyárfás-kúriához. Beszélgettünk az ott élőkkel, akik Petőfi utolsó éjszakájának legendájáról meséltek. A történet végén az egyik diákunk megkérdezte: „Ezen az éjszakán hol volt Bolyai János?”. A kérdés indokolt volt, hiszen a 26 éves költő élete utolsó estéjét Székelykeresztúron töltötte, ahonnan nem messze a 47 éves Bolyai János aludt. S bár Bo-

lyai tudott Petőfiről, a költő nem ismerte a tudóst. E két fontos személy csupán néhány kilométerre volt egymástól, de a következő nap megszűnt annak a lehetőség, hogy valaha találkozzanak.

A Bolyai Műhely egyik legfontosabb célkitűzése, hogy a diákok három év alatt megismerjék egymást, közösségeket hozzanak létre. Ma már elmondható, hogy kapcsolatuk a harmadik év után sem szakad meg, nem szóródnak szét, mert önszerveződő módon létrehozták a Bolyai Alkotóműhely Egyesületet, s így együtt maradnak a nálunk eltöltött időszak után is.

A Műhely és a hasonló csoportok azért fontosak, mert az a fiatal kutató, aki biztos családi közösségben nő fel, és összetartó csoportok tagja, olyan társulásoknak, amelyekben valódi kapcsolatokat tud kialakítani, nem fogja elhagyni a hazáját. Diákjaink esetében jól látszik, hogy bár sorra nyerik el a külföldi ösztöndíjakat – Hawaiiin, Párizsban, Edinburghben, Heidelbergben tanulnak –, mégis rendkívül erősen kötődnek Magyarországhoz. Ezért is jóval nagyobb figyelmet kellene fordítanunk a Bolyai Műhelyre és az ehhez hasonló alkotó közösségekre. Ezekből a társulásokból olyan kutatók kerülnek ki, akik nem a saját hírnevük dicsőítésével foglalkoznak, hanem fontos értékeket sajátítanak el: a tudomány, a művészet hagyományait ismerik meg, így továbbvizik azt a kulturális örökséget, amely hozzásegítette őket ahhoz, hogy valóban egy nagyobb közösség tagjává váljanak. A magyar innováció sorsa mindenekelőtt attól függ, hogy létrejönnek-e a tehetségek közösségei, amihez persze több autonóm pedagógus összefogására is szükség volna.

Az a varázslatos kép, amit Csurgay Árpád ma délután elénk rajzolt a nanovilágról, pontosan megvilágítja számunkra, hogy a modern természettudományok az elmúlt 25 évben olyan hihetetlen fejlődésen mentek keresztül, amely újfajta kultúrát követel. Most bármilyen nehéz, meg kellene próbálnunk elfelejteni azokat a régi reflexeket, amelyek még meghatározzák hétköznapjainkat. Segítenünk kell a következő nemzedéket, hogy a legjobb hagyományainkhoz és az új kultúrának megfelelő közösségi viszonyulásokat alakítsanak ki, és ha ezt teszik, akkor nagy erővel vigyáznak majd hazájukra.

INNOVÁCIÓ ÉS TEHETSÉGGONDOZÁS

Tíz éve indítottam el a kutató diák mozgalmat, amely ma már évente ötezer hazai és határon túli tehetséges és motivált középiskolás diákot von be a legmagasabb szintű magyarországi kutatásokba. Két éve adtam biokémikus professzorként a fejem a hálózatkutatásra. Írásomban e két terület összefüggéseit szeretném bemutatni. Milyen társadalomszerkezet, milyen társadalmi hálózatok segítik a tehetségek új gondolatainak megszületését és hasznosulását, az innovációt? Milyen a jó tehetséggondozás? Hogyan találhatjuk meg, és hogyan segíthetjük a jövő kiválóságait ma? Ezekre a kérdésekre kívánok válaszokat keresni a következőkben.

A társadalmi hálózatok hatása az innovációra

Sokat szoktunk elmélkedni az innovatív gondolat hasznosulásának nehézségeiről Magyarországon. Ostorozzuk a mechanizmusokat, és ha igazán elszántak vagyunk, jogszabályokat és ösztönzőket kreálunk az innovációs folyamat meggyorsítására. Kevesebb szó esik arról, hogy hogyan is születik meg az innovatív gondolat. Van-e mit gyorsítani? Milyen környezet, milyen kapcsolatrendszer kedvez az alapvetően új gondolatok megszületésének?

Korunk terméke, az egyéniségétől megfosztott, fogyasztásba egyformásított „konzumidióta” igen ritkán érlel innovatív gondolatokat. A felelősséggel párosuló önállóság megkövetelése, az egyéniség, a vélemény tisztelete a későbbi innovátor gyermekkori alapélménye kell hogy legyen. Egyik volt diákom mesélte, hogy gyermeke sírva jött haza az amerikai óvodából az első napon. „Anyá! Nem hagytak békén egész nap! Az óvónéni tudta, hogy nem tudok jól angolul, mégis mindig kérdezgetett. És azt mondta, lehet, hogy nem teljesen érhető, ahogy beszélsz, mégis fontos nekünk. Mert ez a Te gondolatod, és itt mindenkinek fontos a véleménye.” Nagyon sok magyar oktatási intézményben a diákok szocializációjának a könnyebbik útját választják: nem az egyéniség tiszteletére és elfogadására tanítanak, hanem a tehetségre utaló vonásokat nyirbálják meg és tüntetik el tevékenységükkel.

Tételezzük fel, hogy a tehetség túljutott az első akadályon, és nem sikerült megfélemlíteni, aki így képes volt egyszerre megőrizni a játékos gyermeket, és kifejleszteni magában a szigorú felnőttet, aki a többiek felfogásával ütközteti, kritizálja, és folyamatosan ellenőrzi a gyermek csapongó gondolatait. Ráadásul – mint az igazi tehetségek általában – ezt szakaszosan teszi, azaz megajándékozta magát a szabad próbálgatás játékos örömeivel, majd a szakma szabályainak ismeretében teret enged a benne fejlődő mester értéktiszteletének és minőségigényének, s az igényes válogatás szigorával csak a legjobb megoldást tartja meg. Itt azonban a tehetség nem áll meg. Érez elegendő önbizalmat és bátorságot magában arra, hogy a hosszú munkával kikínlódott „legjobb” megoldást a sutba dobja, és – most már ezen, a korábbi optimum ismeretében – újra a szabad próbálgatás játékos örömeinek adja át magát. A próbálgatás előrehaladtával azonban a tehetség megint fel tudja cserélni a gyermeket a felnőttel, hogy a másodszori igényes válogatás során egy új, a korábbinál is jobb optimumot érjen el. Majd folytatja e szakaszokat addig, amíg a gondolat el nem éri a pillanatnyi globális optimumot, és tovább már nem javítható.

A fenti folyamat meglepően általános. 2005 februárjában a Nature-ben számoltak be arról, hogy a kismadarak is pontosan ilyen séma alapján tanulják meg a legszebb éneket.¹ A megfigyelések szerint a madár meglehetősen bugyuta trillákkal kezdte a napot. A nap végére a hím a nőtényekért versengő konkurenciától egészen sokat tanult, és az éneke sokkal szebb lett. Itt jött azonban a meglepetés: reggelre a madár „elhülyült”, és szinte ugyanolyan primitív trillákkal kezdte másnap, mint az előző napon. Hosszabb távon, hónapok alatt a reggeli, kezdő trillák is lassan, fokozatosan egyre jobbak lettek, de a másnapi visszaesés állandó vonás maradt. Lehetne-e gyorsabban és hatékonyabban tanulni? Ez volt a kutatók kérdése. És itt jött a következő meglepetés: ha az álom megzavarásával a visszaesést meggátolták, a kismadár soha nem érte el a legszebb éneket. Kicsit szabad általánosítással: ha nem tudjuk lerontani és otthagyni azt a nagyszerű megoldást, amit nem kevés munkával kikínlódunk, akkor soha nem jutunk el egy annál is jobb és hatékonyabb megoldáshoz, a „végső optimumhoz”.

Tételezzük fel, hogy a kismadár elért a legszebb énekhez, vagy a példabeli innovátorunk a legjobb megoldáshoz. Feladja-e vajon

a gondolkodást? Nyugdíjba vonul? Nem. Az igazi alkotó tehetség meghalna, ha ezt kellene tennie. Más utat választ tehát: áttérrel a fejlesztő folyamatot egy teljesen más síkra, ahol új feladaton kezdheti meg ismét a játék és a szelekció váltogatását.

Honnan jön ez a „más sík”? Honnan érkezik az új feladat? Az új ötlet igen gyakran egymástól addig elzárt információhalmazok összekötésével keletkezik. Mi kell ahhoz, hogy az addig elzárt információk összekötődhessenek? Szokatlan találkozás. Olyan embereknek kell találkozniuk, akik természetes körülmények között nagyon kis valószínűséggel futnak össze. Az innovatív társadalom tehát nemcsak az innovációs folyamatot segíti, hanem az innováció megszületésének is teret ad. A sikeres társadalom engedi, sőt szervezi a váratlan találkozásokat. A találkozás azonban nem elég. A különböző nézeteket valló, különböző hátterű, különböző világból érkezett embereknek beszélgetniük is kell. Fontos kérdésekről kell gondolatokat cserélniük. Meg kell nyílniuk egymás előtt. Bízniuk kell a másokban, hogy az eltérő megközelítések elől nem zárkózik el, nem neveti ki őket, nem szégyeníti meg őket, esetleg nem lopja el az új ötleteket. Bizalom nélküli társadalomban^{2,3} nincs innováció. Különböző nézeteket valló emberek párbeszéde, kölcsönös toleranciája nélkül, bizalom hiányában nincs társadalmi stabilitás sem,^{4,5} ahogyan azt a nemrég megjelent, *Rejtett hálózatok ereje* című könyvemben⁶ részletesen elemeztem. A bizalom és az egymástól távoli embereket néha-néha összekötő gyenge kapcsolatok kiemelten fontos részei a társadalmi tőkének. Fontosnak tartom, hogy e gondolatmenet egyik tanulságát talán irritálóan konkrétan is megfogalmazzam, hiszen mind történelmi, mind a közelmúltból eredő konkrét okok miatt a magyarországi társadalmi hálózat rendkívül szétszakadozott. Aki ma Magyarországon nem a társadalmi bizalmat építi, hanem tovább csökkenti, egyszerre ássa alá a társadalmi stabilitást, és teszi lehetetlenné a holnap fejlődését adó innovatív gondolatok megszületését. Választások előtt különösen érdemes ezen elgondolodni.

Az innovációt és a társadalmi hálózatokat összekötő gondolatmenet végén hadd figyelmeztessenek arra, hogy a fenti szemléletmód nyilvánvalóan elfogult, és a frissen megtért hálózatkutató neofita buzgalmát tükrözi. Természetesen egy remetének is lehetnek nagyszerű, innovatív gondolatai. Sőt, sokszor épphogy remete-lét szükséges az innovatív gondolatok kiérleléséhez, aho-

gyan azt a mindennapi gondoktól elzárt inkubátorházak, vagy az alkotói magány más helyei, a művésztelepek, alkotóházak példái is mutatják. Mégis, ha nincs min elmélkedni, új gondolat sem születik. A kiskorától remeteségben tartott egyén nem az alkotó magány örömét, hanem az élményszegénység nyomorát éli át. És ne feledjük azt sem, hogy a remete a kegyelmi állapotban éppen hogy nincs egyedül, hanem az információk bizalom- és szeretettel teljességével töltekezik.

Tehetséggondozás: egy sikeres példa

Az innovációt és a társadalmi hálózatokat összekötő gondolatmenet után – rövid és látszólagos kitérőként – hadd foglaljam össze, hogy tíz év tapasztalatai alapján mit tartok egy sikeres tehetséggondozási modell, a kutató középiskolás diákok mozgalma legfontosabb tanulságainak.

www.kutdiak.hu

Mi jogosíthat fel arra, hogy e modellt sikeresnek tartsam? A kutatásokban részt vevő tanulókat nem valamiféle szempont (IQ, addigi eredmény stb.) szerint válogatjuk. A diákok motivációjuk alapján, teljesen önkéntesen jelentkeznek a mozgalomba, az ott folyó munkából semmilyen rövid távú hasznuk nem származik a megismerés és a társakra találás örömein túl.⁷ (Ez ellentétes az amerikai programokkal, ahol a diákot anyagilag „kompenzálják” azért, hogy nem hamburgersütéssel töltsön a nyarat, hanem az ország legjobb tudósaival kutat.) A mentori munkáért sem tudunk

anyagi ellenszolgáltatást nyújtani. A mentornak a segítség addig és annyira „éri meg”, ameddig látja a diák fejlődését, és új ötleteket nyer az elfogulatlan kérdésekből. Mindezek ellenére a mozgalom fennállásának eddigi tíz éve alatt folyamatosan nőtt a létszám, a kezdeti százzal szemben manapság ötezen vesznek részt a programban. Diákjaink egyharmada a határon túlról, egyharmaduk kis falvakból érkezett. A tanulók (és a nyertesek) fele lány. Csaknem ötszáz iskolában vagyunk jelen, ami az összes hazai és határon túli magyar nyelvű, középfokú oktatási intézmény negyede. Hétszáz mentor (köztük a Magyar Tudományos Akadémia 118 tagja) és hétszáz középiskolai kutató tanár segít a kutatómunkában. Egykori középiskolásaink nagy része ma már PhD fokozatot szerzett, kutatóintézetekben, egyetemeken, vagy éppen tanárként dolgoznak, sokan saját iskolájukba visszatérve mentorként segítik az újabb kutató diák generációkat. A tanulók legtöbbször ma már társai biztatására lép be a mozgalomba. „Amikor veletek találkoztam, egy új világ nyílt ki előttem!” Ez az általános véleménye az egyetem első évét befejezett, és a tudományos diákköri mozgalomnak „átadott” diákjainknak.

A kutató diák mozgalom önszerveződő. Az első öt év után a tanulók maguk alapították meg a Kutató Diákok Országos Szövetségét, amely teljes jogkörrel, önkéntes munkával szervezi a tudományos konferenciákat, a kutatótáborokat (ahol az ország szellemi életének legjavával beszélgethetnek a résztvevők), az esszépályázatokat, és azt a sok-sok más programot, amelyről a www.kutdiak.hu honlapon lehet több információt találni. 2005 végén száz alapító taggal megalakult a Kutató Tanárok Országos Szövetsége, amely a középiskolai tanáraink önszerveződésének (és magára találásának!) egyik fontos jele.

A diákmozgalom öt évvel ezelőtt alakította meg a Network of Youth Excellence-t (www.nyex.info), amely 33 ország középiskolai tehetséggondozó mozgalmait fogja össze. A network titkársága Budapesten van. Az eredményekért 2004-ben megkaptuk az Európai Unió Descartes-díját, de ennél is fontosabb, hogy munkánk nyomán eddig öt európai országban (a Cseh Köztársaságban, Finnországban, Romániában, Szlovákiában és legutóbb Franciaországban) indult el hasonló mozgalom.

Az elmúlt évtizedben a kutató diákok második családommá váltak, így az örömeiket és az elért sikereket oldalakon át tudnám

még részletezni. Megkímélem az olvasót ettől. Inkább azt foglalom össze, miért válhatott e mozgalom ilyen sikeressé. (1) *Valódi és izgalmas.* A kutató diákok „nyílt végű” feladatok megoldásában vesznek részt. A kutatások során nincs a feltett kérdésekre „jó” válasz, amelyet valaki előre tud. Az elérhető eredmény határa a csillagos ég. Mindig lehet továbblépni, és mindig lehet akár egy nagyságrenddel jobb megoldást találni az előzőnél. (2) *Kiemel, és egyenrangúvá tesz.* A kutatásokban nincs idióta és diszfunkcionális vizsgaszituáció, ahol a vizsgálzató a tanulót arról kérdezzeti, amit ő maga jobban tud, hanem a diák és a mentor *együtt* kutat. Mindenki egy kutatói közösség egyenrangú tagja. A kutató diák mozgalom ezzel a társadalmi mobilitás és az esélyegyenlőség fontos lehetőségét biztosítja. (3) *Társakat ad.* A diákmozgalomban a legtöbb tanuló élete első igazi barátaira talál, akikkel nemcsak kocsikról, mobilokról, drogokról és szexről lehet beszélgetni. A kiválóság – természeténél fogva – a legtöbb magyar iskolában elképesztően magára marad, sok esetben kiközösítik. A program egy másik világot, új lehetőségeket ad. (4) *Egyre fokozódó tevékenységet igényel.* A kutató diák mozgalom „csöbe húzza” a diákokat. Sok más tehetséggondozó programmal ellentétben ez a forma nem ajándékozta meg a résztvevőket egy privilegizált státusszal rögtön a belépés pillanatában. A kedvezmények, a különleges elbánás egyre fokozottabb köreit itt folyamatos és kemény munkával kell kivívni. Ez egyben a kapott kedvezmények (hazai és külföldi táborok, publicitás, a kutatáshoz nyújtott anyagi segítség, de akár a Nobel-díj-osztásra való eljutás) valódi értékét és elismertségét is megteremti. (5) *Humoros és játékos.* Ha nincs az adófizetők pénzéből a mentornak, vagy a diáknak nyújtott direkt támogatás, nem kell tételes elszámolás az elért haladásról. Nincs kényszerbeszámoló, nem jelenik meg a tupírozott eredményeket felmutató, demoralizáló kettős tudat. A kutató diák mozgalom nem normatív tevékenység. Nincs benne „kötelező minimum”, ameddig a diákot a mentornak „el kell juttatnia”. Nincs ütemterv, benchmark, leirat, szabályrendszer, „fejlesztési napló”. A tehetséggondozás nem is lehet ilyen. A tehetség személyre szabott programot igényel. (6) *Személyes.* A tehetség – egyéniség. Legalább olyan, de sokszor még inkább egyedi és megismételhetetlen, mint bármelyikünk. A segítése is személyes tanácsadást igényel. Nem véletlen, hogy a baráti köröm több mint fele ma már kutató diákokból,

vagy volt kutató diákokból áll. Az sem véletlen, hogy a felméréseink alapján mentoraink jelentős része a diákok példaképe lesz. (7) *Minden teljesítményt értékel.* A diákok többsége az első néhány cikk, könyv elolvasása után abba is hagyja a kutatást. És ez rendjén van így. Nem „veszteség” az a tanuló sem, akiből soha nem lesz kutató. A családban, az üzleti életben, a médiában, vagy akár a politikában a tudományos kutatás izgalmát megélt, és megértő polgár hosszú távon versenyelőny az egész ország számára. (8) *Önszerveződő.* A kutató diák mozgalom a többi tehetséggondozó mozgalom zömével ellentétben a diákok (és a kutató középiskolai tanárok) önszerveződésére épít. Itt nem a „felnött”, a „tudós” mondja meg a „képzendőnek”, hogy mit tegyen. Itt nem a „helyes válasz kitalálása”, a „program ügyes végrehajtása”, hanem az önálló cselekvés, a másokért is felelős tenni akarás az igazi követelmény. Minden tevékenységet a résztvevők közösen (és a „total quality management system” alapvető szabályai szerint szervezetten) értékelnek, és közösen tanulnak az elkövetett hibákból. Az értékek továbbélését egy gondosan betartott korrelezgőbiztosítja, ahol a „kiöregedő” vagy már „kiöregedett” diákok akkor is a vezetés részei maradnak, ha a demokratikus választás csupa fiatalat bíz meg a vezetői feladatok ellátásával. Az eddigiek alapján azt hiszem már érthető, miért nem sajnálnak időt, pénzt, fáradságot mentoraink, kutató tanáraink, és örvendetesen növekvő számú szponzoraink (akik az évi 20 milliós költségvetésnek 2005-ben már a nagyobbik felét biztosították), hogy e mozgalom részesei legyenek.⁸

A hatékony tehetséggondozás hálózata

Cikkem utolsó harmadában az előzőekben leírt, sikeres példából kiindulva a magyarországi tehetséggondozás modellértékű továbbfejlesztésének alapvető követelményeit foglalom össze. Magyarországon a tehetséggondozás igen gazdag hagyományokra tekinthet vissza. Tudós tanáraink, világhírű gimnáziumaink, a Középiskolai Matematikai Lapok, a több mint fél évszázados egyetemi tudományos diákköri mozgalom mind-mind egy szelete annak a hihetetlenül gazdag palettának, amely ma már több száz civil, egyházi, és állami programot tartalmaz az egészen kicsinyek-

től a sok tízezer diákot megmozgatókig egyaránt. Hogyan függ össze a tehetséggondozás és a hálózatos gondolkodás?

A modern, komplex társadalom nem tűri az egységesítő megoldásokat. A tehetséggondozás tipikusan az a terület, ahol az „integráció”, az egységes rendszer elképzelhetetlen, hiszen a tehetség mind formája, mind életkora szerint is más-más bánásmódot igényel. Sőt. Csíkszentmihályi interjúi szerint az igazi tehetség annyira beilleszthetetlen, hogy kivívja a maga új és önálló intézményrendszerét.⁹ Ennek ellenére a tehetséggondozás száz és száz formája nem lehet szétszakadozott, mert az egymásról nem tudó mozgalmak szomorúan kis hatékonyságúak. Melyek a tehetséggondozó hálózat szűk keresztmetszetei? Hol lehetne megtalálni a továbblépés kulcspontjait?

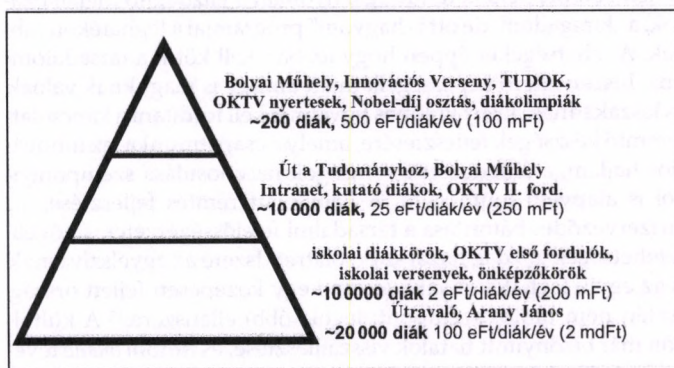
(1) *Átjárhatóság.* Bár nagyon sok mozgalom egymásra épül már ma is (így például a kutató diákokat a Zsolnai József által kidolgozott általános iskolai programból vesszük át, és a tudományos diákköri mozgalomnak adjuk tovább, a nálunk jelentkező kicsinyeket a Magyar Tehetséggondozó Társasághoz közvetítjük, a középiskolás korú művészeti és sporttehetségek támogatására a Tehetségpártoló Baráti Körét kérjük meg, kapcsolatot tartunk a református és katolikus tehetséggondozó mozgalmakkal, stb.) mégsem elégséges a magyar tehetséggondozó rendszer átjárhatósága. Nem kerül oda a tehetséges fiatal, ahova való. Fontos lenne kidolgozni a tehetséggondozó mozgalmak kapcsolattartásának állandó és szervezett formáit.

(2) *Közhírré tétel.* A közvélemény nem ismeri a tehetséggondozó mozgalmakat, de ez nem is csoda, hiszen a százféle program sajátosságait nem lehet megjegyezni. A tehetséggondozó mozgalmak szerveződése a tehetséggondozásról adott információt is egyszerűbbé és hatékonyabbá teheti. Úgy gondolod, hogy tehetséges vagy? Úgy gondolja, hogy valaki tehetséges a környezetében? Vegye fel a kapcsolatot a legközelebbi 'Tehetségponttal' személyesen, vagy az interneten. A tehetséggondozás átjárható rendszere segíteni fogja abban, hogy a tehetség oda kerüljön, ahova való.

(3) *Tanár, tanár és tanár.* A tehetségekre a legtöbbször a tanáraik hívják fel a figyelmet. Az átlagon felüli képességű tanulók legfontosabb segítői a pedagógusok, akik nélkül a legtöbb tehetség elkalodzik, és soha nem ér el arra a szintre, ahol már a „szakember” se-

gítségét igényli. Nehéz felismerni, hogy a furcsa viselkedés mikor a családi problémák, mikor a deviancia, és mikor a tehetség jele.¹⁰ Több segítséget kell adni a pedagógusképzésben ahhoz, hogy a válasz biztosabb legyen. A tehetséges diákokkal esténként, a hétvégén ingyen foglalkozó pedagógusok az ország értékei. Megbecsülésük, „helyzetbe hozásuk” elsődleges feladat.

(4) *Minőségi továbbfejlesztés.* Jelenleg jó szándékú kezdeményezések sokasága van az asztalon új tehetséggondozó programok indításáról. Ezek között van milliós és milliárdos nagyságrendű is, de hiányzik a helyi és az országos vita, és a szakmai közmegegyezés arról, hogy melyek azok az elemek, amelyek kidolgozásával ugrásszerűen nőne a színvonal. Egyik ilyen kiemelt „hiányterület” mindenképpen a felsőoktatás, ahol az eltömegesedés és a BSc képzés színvonalcsökkentő hatásait legalább a legrátermettebbek számára ellensúlyozni kell.¹¹

(5) *Piramis.* Az ábrán a tehetséggondozás piramisát mutatom be (a számadatok becslült értékek). Az a jó program, ahol „alul” igen széles tömegek számára biztosított a bemenet, és ez a bemenet olcsó, nem igényel nagy ráfordítást. (Ebből a szempontból elgondolkodtató és részletes cost-benefit hatáselemzést igényel az a tény, hogy az ösztöndíjakat adó kormányzati programok az önszerveződő civil programokhoz képest aránytalanul magas támogatási összeget adnak a diákoknak.) A piramis rendszerben a tehetséggondozás egyre nagyobb intenzitású formába fokozatosan elmélyülő és egyre jobb minőségű munkájával a tehetség

maga vívja ki a részvételét. (Ezt a kutató diák példában a „csőbe húzás” folyamatával érzékeltettem.) Egy jó tehetséggondozó piramisban a feljebb lépés nyilvános és átlátható kritériumok alapján, ellenőrzötten történik. A legtehetségesebbek támogatása sok esetben csillagászati összegeket igényel (gondoljunk például egy Stradivari hegedű beszerzésére, vagy egy cég alapítására), itt már indokolt egyéni szerződések megkötése, akár üzleti alapon (egy Tehetség Rt., vagy Tehetség hitel létrehozásával, ahol siker esetén a tehetséges diák a befektetett pénzt visszajuttatja a befektetőnek).

(6) *Visszaállítás.* A tehetséggondozás akkor jó, ha nem ragadja ki teljesen a kiemelkedő képességű diákokat az eredeti környezetéből. A koreai példa, ahol a tanulókat tehetségiskolákba helyezik, meglepően kevésbé hatékony, hiszen sokan nem találják a helyüket, és elkallódnak a gyökeresen megváltozott, új környezetben. A nemzetközi példák tanulságai nyomán a gazdagító foglalkozások, a „kiragadom, de ott is hagyom” programjai a leghatékonyabbak. A tehetségeket éppen hogy jobban kell kötni a társadalomhoz, hiszen eltérő képességeik miatt amúgy is maguknak valóak és kiszakadnak. Ezért különös figyelmet kell fordítani a kapcsolatteremtő készségek fejlesztésére, amely a csapatmunka, az innovációs hajlam, a felfedezett újdonságok hasznosulása szempontjából is alapvető fontosságú. A kapcsolatteremtés fejlesztése, az önszerveződés bátorítása a társadalmi felelősségérzetet is növeli. A tehetségek gazdag hazai kapcsolatrendszere az agyelszívásnak is az egyik leghatékonyabb (és ami egy közepesen fejlett ország esetén nem utolsó szempont: legolcsóbb) ellenszere.¹² A külföldön már bizonyított fiatalok visszaállítása, és itthoni önálló tevékenységük elősegítése egy hatékony tehetséggondozó program fontos eleme, hiszen e fiatalok tudásuk mellett kapcsolatrendszerüket és bizalmi tőkéjüket is hazahozzák.

(7) *Nemzeti program.* A tehetséggondozás nemzeti ügy. Nemzeti ügynek kell lennie abból a szempontból is, hogy ki kell terjeszteni a legkisebb falura és a határon túli magyarság fiataljaira is, ezért a Nemzeti Fejlesztési Terv kiemelt részét kell hogy képezze, hiszen a tehetséggondozás okos szervezéssel olcsó és hatékony fejlesztési programot jelent.

A tehetséggondozás azonban anyagi támogatása szempontjából is nemzeti ügy. Így egyszerűen átlátható formákat (pl. Tehet-

ségalap) kell teremteni a magánjellegű és céges adományok, valamint a hagyatékok befogadására és hasznosítására. Örvendetes a számomra, hogy a tehetséggondozás abból a szempontból is nemzeti ügy, hogy a támogatása politikai meggyőződéstől független, és így talán egy ilyen program azon kevés számú kezdeményezések egyike lehet, amely a négyéves választási ciklusokon átívelve önazonos marad.

Amikor a kör bezárul

Megismétlem az indító gondolatot: nagyobb társadalmi bizalom szükséges azokhoz a furcsa és szokatlan kapcsolatokhoz, amelyek létrehozzák az igazán új, innovatív ötleteket. A bizalom azonban önmagában nem elég. Ha két rendkívül különböző ember találkozik, abból a legteljesebb bizalom esetén is csak egy új kocsonyarecept lesz, ha egyikük sem képes olyan váratlan gondolati ugrásokra, amely a másik által adott szokatlan információt megdöbentően új módon használja fel. Váratlan gondolati ugrásokra viszont csak a tehetség képes. Ez az a pont, ahol a kör bezárul. Ahhoz, hogy egy társadalom igazán innovatív legyen, nem csak a már megszületett innováció útját kell egyengetnie. Az ugyanis következmény. Az innováció fejlesztéséhez a társadalomnak a társadalmi bizalom növelésével és a társadalmi hálózat megfelelő fejlesztésével esélyt kell adni arra, hogy egymástól gyökeresen különböző emberek találkozhassanak. Ez azonban nem elég, mert a megfelelő tehetséggondozással arra is meg kell teremteni az esélyt, hogy éppen a tehetséges emberek legyenek azok, akik kibújnak törékeny egójuk kevesek által értett, szűk köreiből, és vállalják e furcsa találkozásokat. Itt és így találkozik az innováció, a tehetséggondozás és a hálózatos szemlélet.

Mindezek alapján úgy érzem, hogy ma Magyarországon a hálózatos gondolkodás az innovációs folyamatban és a tehetséggondozásban nemcsak a leírás érdekes eszköze, hanem a továbbfejlesztés egyik kulcsa is. A hálózatépítés szükségességének egy további fontos oka az, hogy sokat hányódott és megkérdőjelezhetően polgárosodott országunkban nemcsak több száz év társadalmi hálózatokat építő, harmonikus folyamatai hiányoznak. A rendszerváltás óta súlyosbodó szegregáció további szakadáso-

kat okozott az amúgy is hézagos társadalmi kapcsolatokban. Ez azonban lehetőséget ad a modernizációra is. Ha okosan építjük újjá a társadalmi hálózatot, jobb és modernebb lehet a versenytársakénál. Ehhez kívánok mindannyiunknak elegendő bizalmat, tehetséget és innovációt.

CSERMELY PÉTER

Jegyzetek

- 1 Sébastien Derégnaucourt, Partha P. Mitra, Olga Fehér, Carolyn Pytte és Ofer Tchernichovski: How sleep affects the developmental learning of bird song. *Nature*, 433 (2005): 710–716.
- 2 Francis Fukuyama: *Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- 3 Adam B. Seligman: *The problem of trust*. Princeton University Press, Princeton NJ, USA, 1997.
- 4 www.weaklink.sote.hu
- 5 Csermely Péter: A gyenge kölcsönhatások ereje a stresszfehérjéktől a szociális hálózatokig. *Magyar Tudomány*, 111 (2004): 1318–1324.
- 6 Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Hogyan stabilizálják a világot a gyenge kapcsolatok?* Vince Kiadó, Tudomány-Egyetem sorozat, 2005.
- 7 Csak az új érettségi rendszer által diktált „pontgyűjtési láz” kényszerített bennünket arra, hogy – hosszas belső viták után – kezdeményezzük a kutató diák mozgalomban elért legjobb teljesítmények felvételi többletpontokkal történő jutalmazását.
- 8 Péter Csermely: Recruitment of the youngest generation to science. A Network of Youth Excellence and communication strategies for high school student researchers. *EMBO Reports* 4 (2003): 825–828.
- 9 Mihály Csíkszentmihályi: *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Harper, 1997.
- 10 Egyik barátom édesanyja, aki maga is pedagógus, onnan jött rá arra, hogy a fia matematikából messze az átlagon felüli képességekkel van megáldva, hogy a gyerek rendszeresen összefirkált matematikafüzetekkel érkezett haza. Vajon a helyében hányan gondoltak volna arra, hogy a gyerek azért firkál, mert túl okos, és unja magát, s nem azért, mert képtelen figyelni, rossz és mihaszna?
- 11 A Bologna-folyamat ritka szerencsétlen módon éppen akkor engedte meg a magyar felsőoktatásnak a szerkezetátalakítást, amikor a felsőoktatás erőforrásait a tömegesítés előzetesen lestrapálta. Félő, hogy a most zajló szerkezetátalakítás pici és észreveghetetlen lépésekkel az

igénytelenséget, a törvényes minimumot kodifikálja majd. Elgyötört emberekkel végrehajtott szerkezetátalakítás ugyanis nagyon könnyen igénytelenebb végeredményhez vezet, hiszen a szabadjára eresztett rendszer mindig a saját elemeihez igazodik. Ugyanez a szerkezetátalakítás egy előzőleg megerősített felsőoktatás esetén az addig önkéntes többletvállalásokat kodifikálta volna, és egy sokkal jobb minőségű felsőoktatáshoz vezetett volna el. E feltevést persze 2010 táján elvégzett részletes elemzéseknek kell igazolni vagy elvetni. Így egyelőre még csak érzés szintjén mondható, hogy a Bologna-folyamat eredményét tekintve valószínűleg nem fog kedvezni a tehetségek kibontakozásának. A kialakuló oktatási szerkezet viszont már most láthatóan nem segíti a tehetségeket, hiszen az első három évben a tehetséges diák a tömeg részeként sodródik az alapképzés egyszerűsített folyamatában. Ezért lenne szükség arra, hogy a felsőoktatás a tehetséggondozás elsődleges fejlesztési terepe legyen.

- 12 Nyilvánvaló, hogy a tehetségek hazahívásának sikerét alapvetően az itthoni feltételek javítása, és az önálló munka feltételeinek biztosítása határozza meg, de a széles körű itthoni kapcsolatrendszer még kedvezőlenebb feltételek mellett is sokszor döntő momentum lehet.

INNOVÁCIÓ ÉS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS

Még mindig nem tanultuk meg?

Míntha időről időre újra fel kellene fedezni a nemzetgazdaság fejlődésének szoros kapcsolatát a műszaki-technikai haladással, divatos szóhasználat szerint az innováció színvonalával. Szavakban, ünnepélyes megnyilatkozásokban ugyan sosem volt hiány, annál több a ráfordításokban, amelyeknek elmaradása, a szűk források szétaprózása újratermeli a magyar gazdaság növekedési gondjait.

Újdonságról a műszaki megújuló készség felismerésében szó sincs. Rövidke tudomány- és gazdaságtörténeti visszatekintésre szorítkozva: a gazdasági növekedés és annak a technikai haladással való kapcsolata már a kezdetektől foglalkoztatta az elméleti közgazdászokat. Adam Smith már a 18. században a gazdasági növekedés forrását mindenekelőtt a munkamegosztás hatékonyságnövelő hatásában látta, ugyanakkor hangsúlyozta a termelékenység növekedését elősegítő gépek feltalálását, illetve alkalmazását. Mindez mai fogalmaink szerint sem más, mint az innováció.

Összefüggésrendszerének kutatásában Robert Solow végzett úttörő munkát, aki kimutatta, hogy a GDP gyorsabb ütemben nő, mint ahogy az a munkaerő és a tőke fizikai növekedésének hozzájárulásából következne. A különbség a technikai haladás vagy szélesebb értelemben – az innováció következménye. A Solow által javasolt modell értékét az 1987-ben neki ítelt közgazdasági Nobel-díjjal ismerték el. A díj átvételekor elhangzott beszédében is a technológiai fejlődés növekedésben játszott döntő szerepét hangsúlyozta: „Az egységnyi munkára jutó termelés növekedési üteme független a megtakarítások (beruházások) arányától és teljes egészében a legszélesebb értelemben vett technológiai haladás-tól függ” – mondta.

Bár az összefüggést leíró képlet igen egyszerű, az innováció gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának mérése mégis nehézkes, mert a szükséges adatok (mindenekelőtt a változatlan áras tőkeadatok) hiányoznak, és a gazdasági fejlődés ciklusossága is erősen befolyásolja az eredményeket. Ezért az összefüggés tulajdonképpen csak hosszabb időszak átlagára értelmezhető, amikor a gazdasági növekedés eléri vagy megközelíti a potenciális (a fenntartható maximális) ütemet.

Saját számításainkban a fejlett ipari országok esetében az 1994–2000 közötti időszakot találtuk a legalkalmasabbnak az innováció gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának bemutatására. Az adott periódusban a nyugat-európai országokban az innováció súlya a gazdasági növekedésben mintegy 60 százalékra tehető, vagyis 2–3 százalék a GDP-növekedésben, ami az adott időszakot jellemezte, 1,2–1,8 százalékpontnyi az innováció hozzájárulása. (Ez a hatás az Egyesült Államokban a vizsgált időszak átlagában meghaladta a 70 százalékot.)

A hazai adatokat elemezve kiderült, hogy az 1960–2002 közötti 42 esztendőben két olyan szakasz van, amelyben az innováció gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának mérésére kialakított módszer alkalmazható. Az egyik az 1960–1978 közötti időszak, amikor a magyar gazdaság alapvetően saját tőkeerejére támaszkodva fejlődött. Ekkor – számításaink szerint – a gazdaságban a növekedés mintegy 40 százaléka származott a műszaki fejlődésből.

Az ezt követő 1978–1996 közötti periódus a restriktív, illetve a rendszerváltás által okozott sokk időszaka, amikor a gazdaság olyan pályán mozgott (a növekedés, a foglalkoztatottak száma

erősen visszaesett, a korábbi állóeszközök jelentős része megsemmisült), amelyre az innováció gazdasági növekedéshez való hozzájárulásának számítására szolgáló metodika nem érvényes.

A következő gazdaságpolitikai időszak az 1996–2002-es periódus volt, amikor – döntően a beáramló működő tőke hatására – a gazdasági növekedés meghaladta az európai átlagot. Ekkor a műszaki fejlődés növekedéséhez való hozzájárulása, számításaink szerint 64 százalék volt, ami már megközelítette a nyugat-európai országok átlagát.

Az ebben a periódusban elért gyors gazdasági növekedés azonban egyértelműen a magyar gazdasághoz igen kevésbé kapcsolódó ipari vámszabad területeken bekövetkezett fejlődés időleges hatásának tudható be. Ezért ahhoz, hogy a nemzeti teljesítményt lássuk, a vámszabad területek részesedését le kell (kellene) vonni az összesített adatokból. Ebben az esetben viszont a GDP növekedési üteme mintegy 1–1,5 százalékponttal csökken, és az innováció növekedéshez való hozzájárulása mintegy 20 százalékkal, 45 százalékra esik vissza. Ez az adat az 1960–1978 közötti, saját bázisú fejlődést jellemző (40 százalékos) arányhoz képest ugyan emelkedést mutat, ami betudható a hazai gazdaság rendszerváltás okozta hatékonyságjavulásának, de messze elmarad a kívánatos aránytól.

Az innováció és a gazdasági növekedés közötti összefüggés más módszerekkel is kimutatható. Az Európai Bizottság kiadott egy igen tartalmas munkát *Third European Report on Science and Technology Indicators, 2003* címmel. Ebből a kiadványból és más forrásokból egy 49 országra kiterjedő és 37 különböző mutatót tartalmazó adatbázist állítottunk össze. Ennek alapos elemzése is azt mutatta, hogy pozitív összefüggés van a tudományos-műszaki tevékenység és a gazdasági növekedés, illetve a termelékenység növekedése között, a korrelációs együtthatók 0,4–0,6 között mozognak.

Például a GDP/ledolgozott munkaórával mért termelékenység-növekedés és az 1000 kutatóra jutó elfogadott szabadalmak száma, vagyis a kutatók „termelékenysége” között 0,58-as korreláció mutatható ki, a kutatók termelékenysége viszont függ a K+F ráfordítások GDP-hez mért arányától. Igazolható tehát, hogy a nagyobb (a GDP-hez viszonyított) K+F és a tudományos munka eredménye, valamint a termelékenység és a gazdaság növekedése között igen szoros kapcsolat van.

Az információs infrastruktúrával való ellátottság a gazdasági növekedés igen fontos tényezője. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy az információs infrastruktúrával való ellátottság (és ezzel együtt a gazdaság alkalmazkodási képessége) és az információs költségek között határozott a fordított arányosság. Az adatok alapján elmondható, hogy általában az információs infrastruktúra költsége (mérve a vonalhasználat dollárdíjával) annál nagyobb, minél szegényebb egy ország és minél kevesebb a fővonalak száma. Vagyis itt egy öngerjesztő hatás figyelhető meg, minél gazdagabb egy ország, annál több telefonvonala van, viszont a költségek annál kisebbek, ami a további fejlődést segíti elő. Magyarország, mint kevésbé fejlett ország a mezőny kedvezőtlenebb felében helyezkedik el, a telefonköltségek növekvő sorrendjében 49 ország közül a 27. helyet foglalja el. Egy másik, Magyarország szempontjából fontos mutató a vállalkozói technológiai kooperáció. E mutató szempontjából Magyarország az előbbinél is rosszabbul áll: 49 ország közül a 29. helyen áll.

A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy a tudásba való investálás területén Európa messze lemaradt Amerika mögött, és Magyarország Európán belül is eléggé hátul kullog, annak ellenére, hogy lehet találni (a közép-európai és a dél-európai országok között) olyan országokat is, ahol a tudásba való befektetés még a hazainál is kisebb. Amíg az Egyesült Államok GDP-jének 6 százalékát fordítja a tudáshoz kapcsolódó területekre (oktatás, műszaki fejlesztés), addig Európában ez az arány 3,6 százalék, Magyarországon csupán 2,6 százalék. Ha a ráfordítások szektoronkénti megoszlását nézzük, az USA-ban a K+F-re való ráfordítás a GDP 2,8 százalékát teszi ki, ez az arány az Európai Unióban 1,9, Magyarországon pedig 1 százalék alatti. Tehát hazánkban az eleve alacsony uniós aránynak kevesebb mint a felét költik K+F-re, bár ez a ráfordítás az 1998. évi mélypont óta 2002-ig növekedett, azóta újból folyamatosan csökken.

Az elmondottakat összefoglalva: a nemzetközi adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a kutatás-fejlesztés és a termelékenység, illetve a gazdasági növekedés között határozott pozitív kapcsolat van. Érdemes lenne ezt tartósan a döntéshozók emlékezetébe vésni...

VIRÁGZÓ MEZŐ, 1965
akvarell, papír

IRODALOM, TÖRTÉNET

Dávidházi könyvének ismertetését nem lehet nem a teljesítménynek jellemző adatokkal kezdeni: az ezer (!) oldalas monográfia körülbelül háromezer (!) lábjegyzetet tartalmaz, a hivatkozott irodalom pedig hozzávetőlegesen hatszáz (!) tételre rúg. Mindennek ellenére, vagy inkább: mindezzel együtt a kötet nem csak bámulatra, hanem olvasásra is méltó, sőt, az olvasás közben és után válik csak igazán bámulatra méltóvá.

Mit lehet ennyit írni egy szaktudósról, akinek a műveit már a szakmabeliek sem nagyon forgatják? A szerző végigköveti a német anyanyelvű Schedel (Toldy eredeti neve) magyar öntudatú és nyelvű tudóssá válását, feltérképezi személyes és eszmei kapcsolatait, bemutatja munkásságának azokat a szemléleti és módszertani sajátosságait, amelyek Toldyt a „magyar irodalomtörténet atyjá”-vá tették, és amelyek tudatosan vállalva vagy öntudatlanul, de mindmáig nagyban meghatározzák a hazai irodalomtörténet-írás útjait. A monográfiában követett gondolatmenet érzékeltetésére érdemes felidézni az átfogó fejezetcímeket: *Nyelvszerzés* (A magyar nyelv elsajátításától irodalma képviseléséig); *Óskeresés* (Az irodalomtörténeti eredetválasztás Oidipusz-drámája); *Műfajképzés* (Az eposzból átlényegülő nemzeti irodalomtörténet); *Mottóválasztás* (Egy nemzeti tudomány önmeghatározása Toldy jeligéiben); *Történetformálás* (Ég és föld láthatára Toldy irodalomtörténeteiben); *Hagyományöröklődés* (Születési jegyek halványuló nyomai a magyar irodalomtudományon).

Ennyiből is látható, hogy a szerző nem korlátozza vizsgáldóságait pusztán a „műre magára”. A filológiai alaposág mellett épp a különböző területek összefüggései, a kapcsolatok végleg sosem feltárható gazdagsága indokolja az első hallásra talán ijesztőnek tűnő mennyiségi-terjedelmi adatokat. A személyiség, a kor, a hatás, a mű által fölvetett problémák folyamatosan egymásra vetülnek. Toldy, mint az addigi törekvéseket összegző és a továbbiakat meghatározó egyéniség, különösen alkalmas arra, hogy hozzá kapcsolódva fókuszba kerüljenek az irodalmárrá válás lélektani és társadalmi vonatkozásai, az irodalomtörténet-írás és – az általa döntően befolyásolt irodalomtörténet-írás „nemzeti tudomány” jellegéből adódóan – a nemzeti lét kérdései. (Az utóbbira hívja fel a figyelmet a kötet élére helyezett Nietzsche-idézet: „Amit manap-

ság Európában »nemzetnek« hívnak, és ami voltaképp inkább *res facta*, mintsem *nata* (sőt esetenként a megtévesztésig hasonlít egy *res ficta et picta-ra*), az minden esetben valami keletkező...”)

A témabőség érzékeltetése ezúttal annyira sikeres, hogy ezer oldal után is olyan érzésünk támad, csak ízelítőt kaptunk a jelentőségteljes részletekből. Úgy áll ott végül az olvasó, mint egy vállalkozó, akinek kezébe adták egy bányá általános leírását, példát adtak számára a lehetséges módszerek széles választékára, elvégezték helyette a próbafúrásokat, kitermeltek közben annyit, hogy biztosítva legyen a nyereség. Most már a vállalkozó olvasón múlik, hogyan tovább. Dávidházi elénk tárja a módszerek, a filológiai lelőhelyek és a szemléletek hihetetlen gazdagságát, és ránk bízva, megelégszünk-e a lehetőségek áttekintésével, vagy saját személyünkhöz szabjuk ezeket. Én az utóbbi megvalósulását mindenképpen magasabb rendűnek vélem. Természetesen csak akkor, ha nem a feltárt lehetőségek önkényes kiiktatásán, hanem azok kiegészítésén valamint értékrangsorba és -összefüggésbe állításán alapul. Persze ezzel még, ha úgy tetszik, semmit se mondtam. Hiszen minden mű igazi hivatása az, hogy a befogadóban alakuljon tovább. Dávidházi módszerét úgy karakterizálhatjuk, ha egy(-két) másik módszerrel ütköztetjük. Az olyan irodalomtörténészek, mint például Rajnai László vagy Szerb Antal – akár mennyire is különbözzenek egyébként egymástól – aforisztikus kijelentésekkel, meglepő képzettársításokkal hívják elő, szinte provokálják az olvasó személyes állásfoglalását. Dávidházi szelíden késztetve éri el ugyanezt, az adatok bőségével, a jelentéktelennek látszó részletek új megvilágításával, a szemlélet tágasságával. (A szembeállítás egyben az „esszéisztikus” és a „tudományos” stílus különbségére is fényt vet.)

A szerző nem hisz abban, hogy az általa összegyűjtött adathalmaz egyetlen szempont vezérfonalára fölfűzhető lenne. Az elmélet számára „heurisztikai segédeszköz”: „Minden valamirevaló elmélet *valamire való* ugyanis, tehát (kanti-peirce-i értelemben) pragmatikus dolog, valamihez (egy probléma megoldásához vagy legalább megértéséhez) nyújt segítséget, azaz nem feltétlen és egyetemes érvényű, mint ahogy általában sincs abszolút elmélet.” A sokoldalú megközelítés kívánalma összefügg az irodalomtörténetész wittgensteini alapozású „antropológiai holizmus”-ával, annak belátásával, hogy a nyelvi és a nem nyelvi jelenségek belső

kapcsolatban vannak egymással, „a nyelv »ontológiai értelemben függ« az életformáktól”. Dávidházi számára a kiindulópont az élet és az irodalom elválaszthatatlan egysége. Kulcsfogalmai a funkció, a mentalitás, a norma. Az irodalomtörténeti vagy a kritikai normaállításban tetten éri a világnézeti és viselkedési eszmények működését, az irodalmi szövegek (vagy akár események) funkcióját pedig rituális mintákra vezeti vissza. Jellemző, hogy nem dönti el, mitől hatnak ilyen erősen ezek a minták. Egyaránt megengedi a lélektani, a transzcendens és a társadalmi magyarázatot. Meghatározó módszertani döntés ugyanis még – az elméleti sokszínűség mellett – az érvényességi ítéletekről való lemondás, amit elsősorban a kutatás mentalitástörténeti jellege indokol: „nem meggyőződésből függesztjük föl egy-egy transzcendens állítás érvényességét illető ítéletünket, mintha magánéletünkben is okvetlenül a filozófiai agnoszticizmus alapján állnánk, hanem átmenetileg, módszerként folyamodunk hozzá, hogy átmenetileg megszabadítson minden olyan elkötelezettségtől, ami nem engedné a transzcendens szférát az emberi képzelet termékének felfogni és akként vizsgálni”.

A személyes állásfoglalás ideiglenes (?) kiiktatása először talán zavarba ejtő, később azonban inkább mély belátást sejtető és ösztönző kétértelműsége vezet. Egyrészt mégiscsak állásfoglalásnak tűnik a felhasznált fogalomkincs jellege. A „gyázmunka”, az Ödipusz-komplexus, a funkció, az ügyet igazoló és az elfogulatlan tudóstípus szembeállítás (az utóbbi fölényének érzékeltetésével: azt sugallja, hogy nincs igazsághoz köthető „ügy”) magukban hordozzák a modernista tudomány transzcendencia-ellenességét. Ennek a vitatható és összességében eklektikus fogalomtárnak az átvétele azonban nem okvetlenül jelenti meggyőződéses képviselésüket. Nem csak a fönt idézett elvi nyilatkozat utal erre, hanem az a mód is, ahogy például a ridegen szerkezetelvű „funkció” jelentése dinamizálódik és részben feloldódik a „mentalitás” jelentésköréhez kapcsolódva. A korunkbeli tudományos közhelyeket használva Dávidházi nem ezek megfellebbezhetetlensége mellett áll ki, inkább kiaknázza kétségtelenül létező „heurisztikai” potenciáljukat, valamint jelzi, hogy a tudomány is mindig csak valamilyen előfeltevésekből kiindulva tudja tárgyát megközelíteni. Tehát még a személyes elkötelezettség hiányában sem lehetséges az elfogulatlanság, hiszen a tudósi lét már maga is előítéletyszerű állítások és fogalmak

elfogadását jelenti. Mindez megengedi, hogy egy, az első feltételezésel – mely szerint a világ annyi, amennyit (tudományosan) le tudunk írni belőle, ennek fő jellemzője pedig a lényeghiány – épp ellentétes feltételezést is beleírtsunk a szövegbe. Eszerint a Toldy-monográfia Wittgenstein *Tractatusa* nyitjára jár: annak (az itt már már parodisztikus túlzásba vitt) bemutatásával, hogy mi mindent képes leírni a tudomány, épp a tudomány mindenkori határait érzékelteti, és egyben rámutat a határon túl lévő, tudományosan immár megragadhatatlan lényegre.

Mi derül ki ebből az alapállásból Toldyról, a magyar irodalomtörténetről és az egykori irodalmi életéről? Dávidházi két szorosan összefüggő alaptétel köré szervezi mondanivalóját. Az egyik az, hogy Toldy és követői beállítottságát az ügyet védő, igazoló (teológiai, teodicea jellegű) beállítottság határozza meg, szemben az elfogulatlan, csak az igazságra néző tudósi magatartással. Toldyék számára az ügy: a nemzet. Nemzet, nemzeti nyelv és irodalom elválaszthatatlan egymástól. (A magyar irodalomtörténet atyjánál azonban, számos utódjától eltérően, a nemzetépítő és képviselő szerep nem szorítja háttérbe a művek értékkelvű, kritikai megközelítését.) A másik alaptétel egy zseniálisnak mondható felismerés, miszerint „a XIX. század közepén nagykorúsodó, a szépirodalomtól intézményesen elhatárolódó irodalomtörténet-írást nagyműfaját (...) prózában írott eposznak tekinthetjük, benne látván a XIX. század közepére már avultnak érzett nemzeti eposz talán legmerészebb átlényegülését, azaz tudományos alakváltozatban megjelenő továbbélését, mely a közösség narratív identitásának újfajta megerősítésével átvehette az eposz egyik legfontosabb közösség-élettani és ideológiai funkcióját, és az új idők követelményeinek megfelelően filológiai hitelesítéssel akarta megalapozni a nemzet (kulturális értékek általi) igazolását, sőt kiegészíteni a múlt örökségének kritikai felülvizsgálatával”.

Mindebből adódik, hogy Toldy „tudósi munkásságának egyik alapkérdése: ha az irodalomtörténet-írást csakugyan a nemzeti hatalom eszközének tekinti, vagy ahogyan másutt többnyire fogalmaz: a nemzet önbecsülésének és külföldi becsületének akarja szolgálatába állítani, akkor hogyan tudja ezzel összeegyeztetni és sértetlenül megóvni a tudomány saját érdekeit?” Márpedig, mint már utaltam rá, Dávidházi is elismeri, hogy össze tudja a kettőt egyeztetni. A „hogyan?” nyitja talán Toldy egyetemességét váró

szépség- és műeszményében van, amit a szerző szintén behatóan értelmel: „A gyönyörködtetés összefér szerinte a költészet belső lényegével, az ennél gyakorlatibb hatásra való törekvés már nem. A költészet benső esztétikai lényege ugyanis, amennyire elszórt megjegyzéseiből sejthető, valamiféle céltalan, egyetemes és magáért való szépség létrehozása, *csak úgy*, nem valami más előidézendő, vagy legföljebb a kontemplatív gyönyörködtetés kedvéért. Dugonics költészetére ezért lényegbevágó bírálat Toldy szájából, hogy »nem bírt (...) fölemelkedni (...) a tiszta szépnak megalkotásához«. Ugyanez az esztétikai norma társul a nemzetiesség követelményével a »francia iskola« (elsősorban Besenyey, Orczy, Barcsay, Báróczi és Ányos) összefoglaló értékelésében: »francia példányok átültetése és követése által főleg a reflexiónak és szónokiasságnak szerezvén érvényt, nem azon utat mutatá ki költészetünknek, mely ezt a legfőbb pont felé, a tiszta szépnak nemzeties megalkotására, vezethet vele«. Feltételezhetjük tehát, hogy Toldy számára a nemzet azért bírt döntő jelentőséggel, mert általa vélte elérhetőnek az önmagában reménytelenül magába záródó egyéni és az önmagában reménytelenül elvont egyetemes különböző fokozatokban magvalósuló egyesülését. Ahogy az anyanyelv – a nemzet lényegi meghatározója – is egyszerre jelenti az egyes ember egyik legsajátabb lényegét és közvetíti ugyanakkor a teljességet. Amennyiben az egyén, a nagyobb közösség (amelyek közül a nyelv központi szerepe miatt meghatározó: a nemzet) és a (kozmosz, isteni) egyetemeség közötti legfőbb összekötő az (anya)nyelv, akkor a nemzet (és ami itt ezzel együtt jár: anyanyelv)központúság a személyiség, a közösség(ek) és az isteni terv együttes kibontakozását jelenti. De csak úgy lehetséges ez, ha minden létszint megkapja, ami megilleti. A partikuláris fölemelkedik az egyetemesig, az egyetemes pedig képes megfogalmazódni a (különb) partikulárisban. Ez a folyamat legtisztábban az irodalomban valósulhat meg, mivel a nyelv ebben éri el lehetőségei maximumát. Ha mindezt – Toldyt, reményem szerint, követve – belátjuk, akkor bár hasznos „heurisztikai segédeszköznek“, de végül is elvetendőnek bizonyul kérdésfölvetése, melyből Dávidházi is kiindul, miszerint két lehetséges tudósi magatartás áll egymással szemben: a valamilyen ügy (például a nemzet) mellett elkötelezett, azt igazoló és a csak az igazságra néző, elfogulatlan. Kerényinél ez úgy jelenik

meg, mint a szemellenzős és a szemellenző nélküli. A szembeállítás azonban dogmatikusan szűk látókörű. A neves ókortudós valójában két rosszat állít szembe, és az egyikről azt mondja, hogy jó. Hisz ha úgy értelmezzük a fogalom pár első tagját, mint ő, az valóban tévút: az egyediben ragadás, a rész állítása az egész helyébe. Másrészt viszont a steril tudományosság sem képzelhető el, és nem is lenne kívánatos: ez lenne az a kudarc, amikor az egyetemes nem talál utat az egyedihez, az emberi léptékhez. (Magának Kerényinek a munkássága is így vész bele Szentkuthy egykori kritikája szerint a parttalan semmitmondásba.) A „magyar irodalomtörténet atyjának” útja a hamis alternatíva feloldására lehet példa. Igazolva Dávidházi korábban is többször hangoztatott meggyőződését, hogy hazai hagyományaink feltárása legalább annyi tanulást tartogat, mint a külföldiek megismerése.

Dávidházi stílusa szintén értelmezhető valamiféle kettősség összhangjaként. Mindenben eleget tesz a tudományos precizitás kívánalmainak, de alkalomadtán nem tartózkodik az ízesebb fordulatoktól, a metaforikus kifejezésektől és a könnyed humortól sem, ám sose követ el stílustörést.

A német származású Toldy csak nyolc-kilenc éves korában, mint ceglédi vendéggyerek tanul meg magyarul. Átveszi, elsajátítja a magyar öntudatot és eredetközösségi beszédmódot, nem pedig beleszületik. Ez az életrajzi tény Dávidházi célkitűzését is befolyásolja: „nem azt kutatom, hogyan lesz a nemzetből elbeszélés, hanem hogyan az elbeszélésből nemzet”. (A fordított irányú vizsgálódás fő képviselőjeként S. Varga Pált nevezi meg, akinek Dávidházi monográfiája után nem sokkal meg is jelent a témába vágó kötete.) A szerző befogadási rítusként írja le a ceglédi időszakot, majd a Virág Benedekhez és Kazinczyhoz fűződő kapcsolatot (az első révén a magyarságba, a második révén a magyar irodalomba léphet be), Kazinczy későbbi megtámadását a Pyrkerpörben rituális-ödipuszi apagyilkosságként, az 1859-es Kazinczy-ünnepélyt pedig engesztelő áldozatként értelmezi.

Toldy az irodalomtörténetet a német romantika szerves fejlődésképének megfelelően virágkorok és hanyatlások egymásutánjaként korszakolja. Az egyénnél meghatározóbbnak tartja az irodalomra nézve a környezet, elsősorban a nyelv fejlettségét, ami nélkül a legkiemelkedőbb tehetség sem tudja kiteljesíteni képességeit. Ezért állítja a középpontba Kazinczy alakját: ő teremtette

meg azt a nyelvet és irodalmi életet (Horváth János későbbi kifejezését használva: irodalmi tudatot), amely előkészítette az újabb, és Toldy meggyőződése szerint örökre túlszárnyalhatatlan virágkort, amelyet a saját nemzedéke, azon belül pedig mindenekelőtt Vörösmarty jelentett.

Toldy munkásságában számos olyan sajátosságra mutat rá Dávidházi, ami azóta is él a magyar irodalomtörténet-írásban, ha csak öntudatlan automatizmusként is, saját hagyományait, feltételezettségeit feledve. „A magyar irodalmi kánon nemzetközi megfeleltetések általi meghatározása”, vagyis a külföldi analógiák keresése sok egyéb mellett a külföld érdeklődésének, becslésének a megnyerését is célozta. A felekezeti különbségek háttérbe szorítása a nemzet mint egység megragadását szolgálta. Szerintem a pártatlanság, az elfogulatlanság (tacitusi) eszményének is volt hasonló szerepe (az utóbbit Dávidházi csak mint elméleti beállítódást értelmezi). A kontextualista alapelv, miszerint a költőiségnek nincsenek előre adott kritériumai, hanem „helyén és mértékkel” alkalmazva minden gazdagíthatja a művet, a korszakban (is) meghatározó gondolat, Toldynál éppúgy, mint előtte Kazinczynál vagy utána Aranyánál. Nem Toldytól indul, de a magyar irodalomtörténetben általa is megerősítést nyer az okszerűség és a fejlődés elve, valamint a vallásos képzetkör és fogalomkincs átvitele a művészet területére.

Dávidházi részletesen vizsgálja a metaforák realizálását mint élet és irodalom összefonódásának példáját. A vérközösségi egység fordulatai, az „atyaság” stb. visszatérő kifejezések Toldynál és kortársainál. Toldy számára Kazinczy az apafigura, Gyulai már Toldyt nevezi a magyar irodalomtörténet-írás atyjának. A monográfus nyomába szegődik a hasonló kijelentéseknek, és úgy találja, hogy azok nem üres díszek az egykori nyelvnek, hanem a kimondott szó alakítja a valóságot: szerepeket jelöl ki, amely meghatározza a további viszonyokat és magatartásmódokat, legalábbis azok eszményét. Hisz a XIX. század közepén már számos téren volt tétje annak, hogy ki tudja elismertetni a nagy tekintélyű Kazinczyt saját elődjének, vagy át tudják-e értelmezni a magyarság vérségi közösségét szellemi közösséggé. Úgy tűnik, a reformkor a szerepteremtés virágkora is volt, innen is ered fokozott szertartássága, pátosza, kanonizációs buzgalma. A fő szerepmeghatározó tényező ekkor a megújult nemzetkép. Toldynál emellé társul

még a nemzedék, elsősorban Kazinczyé és a sajátja: az első az új nemzetkép kezdeményezője, a második annak kiteljesítője és diadalra juttatója. A szabadságharc bukása után vált nyilvánvalóvá Toldy felfogásának egyik ugyancsak fontos jellegzetessége. Ő, számtalan kortársával ellentétben, nem csak a nagy, látványos szerepeket méltányolta, hanem elsősorban a szorgalmas aprómunkában hitt. A passzív rezisztenciával szemben egy másik lehetséges útra adott példát, amely a kis eredmények érdekében tett ésszerű, de sose tisztességtelen engedmények mentén vezetett.

Töretlen munkával építi életművét Dávidházi is. Úgy ebben, mint korábbi köteteiben is (a Shakespeare-kultuszról és a kritikus Aranyról írottakban) azt vizsgálja, milyen az a közeg, amelyben az egyes művek keletkeznek és befogadóra találnak. Kutatási logikáját a Bevezetésben fogalmazza meg a szerző: „Jelen könyvem az irodalom közösségi használatának egyik módját, a tudományost vizsgálja kialakulása folyamatában, igyekezvén az elemzés kedvéért megkülönböztetni a tőle elválaszthatatlan másik két alapváltozattól, a kultikus, illetve kritikai fogadattástól, amelyek egyaránt beépülnek abba, amit (öntudatlan tárgyiasítással) elsődleges irodalmi jelenségeknek szokás tekinteni, egyúttal valamennyire előformálják, hogy a közösség tagjai mit gondoljanak, illetve egyáltalán mit gondolhatnak az irodalmi művekről, amelyekkel látszólag közvetlenül és előkészítetlenül találkoznak”.

Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése (Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet) Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, Budapest, 2004.

STURM LÁSZLÓ

HOMO MAGICUS

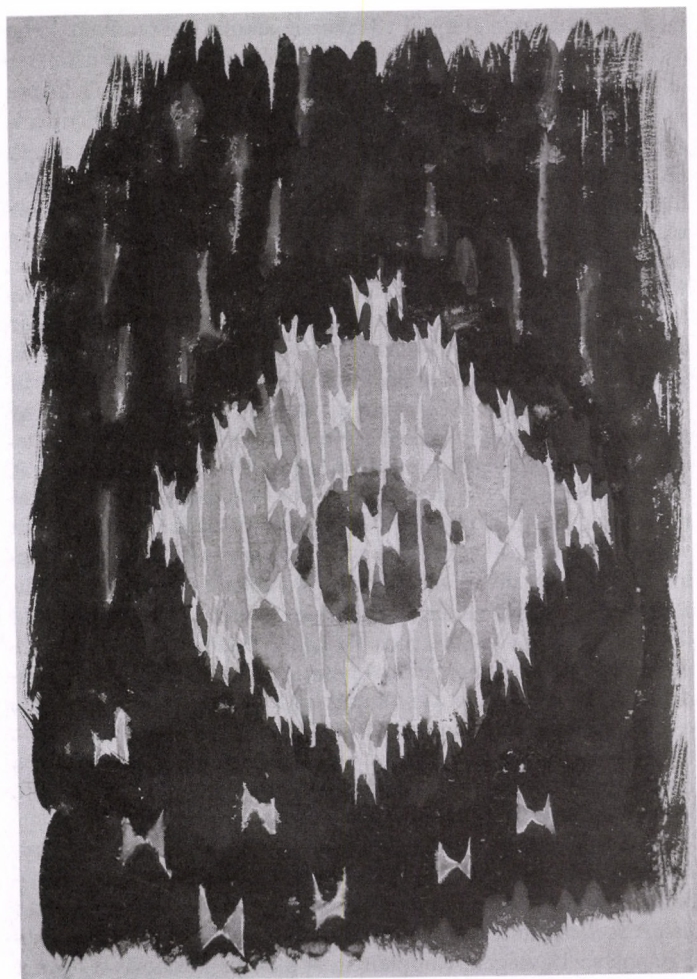
Nemzeti önismeret dolgában – finoman szólva – nem állunk jól. Régtől fogva szaporodnak adósságaink, mert „az idők”, ki tudja miért, hosszú évtizedek óta nem kedveznek az önmagunkkal, történetünkkel való elfogulatlan szembenézésre. Nehéz megmondani, mit fed pontosan a korszellem szó – talán az eszmék időben történő mozgását, egy-egy domináns gondolat meg-

jelenését jelenti –, az ellenben jól látható, hogy állami önállóságunk elvesztésétől fogva az önemésztés, a büntudat, a pusztulás hol valódi, hol képzeletbeli réme ott kísért a közgondolkodásban, azaz annak valaha kitüntetett területén, az irodalomban. A protestáns prédikátorok khiliazmusa, a sorskérdések ugyanúgy megérintik a mélyen katolikus Széchenyit, mint később Adyt, Németh Lászlót, Illyést, Kodolányi Jánost, vagy egy-egy költeményében Nagy Lászlót. Hazánk volt már bokréta Isten kalapján, de a magyarság bűnös népként, Hitler utolsó csatlósaként (copyright: Rákosi Mátyás, 1948) ült a vádlottak padján is.

Horányi Károly *Eredet és jelkép* című könyvének első fejezete Kodolányi János sokáig tilalmi listán lévő, idevágó művének, a *Zárt tárgyalás*nak és utótörténetének ismertetésével indul. A rendhagyó – esszéisztikus részleteket és drámai párbeszégeket egyaránt tartalmazó –, 1943-ban megjelent írás a világháborús felelősséget, a háború utáni eshetőségeket veszi számba. Egyik elemzője – Albert Gábor – szerint azonban nincs valódi utóélete, mert a későbbi kommunista hatalom nem tudta sem húzásokkal, sem cáfolatokkal „domesztikálni” tételeit. Ezek közül a tételek közül a legkellemetlenebb úgy hangzik, hogy a két szélsőség, a náciizmus és a kommunizmus *formájában* ugyan némileg elüt, ám *lényegében* nem különbözik egymástól, míg a polgári éthosz halott. A politikai krízisre határozott kulturális megoldás lenne válasz, a visszatérés vagy felemelkedés abba a szellemi szférába, amit Kodolányi a világegyetem transzcendentális-szimbolikus visszatükröződésének – ha úgy tetszik: megalkotásának – tart, amelynek csúcán a *homo magicus* áll.

A *Zárt tárgyalást* többen érezték problematikus műnek – Horányi Károly fontos véleményeket idéz Csűrös Miklóstól Bata Imréig –, az igazságnak azonban tartozunk azzal, hogy kimondjuk, Kodolányi tisztán, szenvedélyesen, egyértelműen beszél. Nem munkája, sokkal inkább a kor – jelesül a szocializmus – volt problematikus, amelyben az ideológiai tilalomfák veszélyessé, máskor lehetetlenné tették a valódi vélemény vállalását. Kodolányi írásának politikai megállapításai nehezen vitathatók, így nem igényelnek különösebb boncolgatást, legföljebb rehabilitációt, míg eszméinek eredete, az akkor újszerű, mára viszonylag széles körben elterjedt tradicionalizmus annál inkább.

A tradicionalizmus esetünkben azt jelenti, hogy Kodolányi János a kezdetektől saját koráig az emberiség teljes kulturális hagyá-

GYERMEKLÁNCFŰ, 1965
akvarell, papír

tékát számba véve építi fel világgépét, alkotja meg műveit. Ebbe a szellemi univerzumba beletartozik a Gilgames-eposz és a Kalevala, a Biblia és a pogány magyar hitvilág, Frobenius és Jung, Dante és Dosztojevszkij, a katedrálisok és a jurták, a poklok és mennyek. A tradicionalizmus nem ellentéte a modernitásnak, hanem alapja. Elég talán Hamvas Bélára hivatkozni – Horányi Károly más összefüggésben ezt teszi –, akinek *Karneválját* bajos volna az avított konzervatív munkák közé sorolni. Kodolányi közvetlen szellemi rokona (ittthon) Várkonyi Nándornak, Weöres Sándornak, Hamvasnak, bár történelmi tárgyú műveivel nem lépett ki a konvencionális regénykeretek közül. Bizonyos határok között azonban akár némely posztmodern kísérletező előfutárának is tekinthetnénk, látva, miféle archaikus beszédmód jellemzi történelmi alkotásait (vö. itt-ott Esterházy Péter némely kísérletét), milyen régi magyar nyelvemlékeket sző munkáiba (vö. vendégszöveg-kedvelők hada). A vendégszöveg feladata azonban nyilván más Kodolányinál, mint a posztmoderneknél. Nála a kor hangulatának stilisztikai megelevenítésén, az ősi és mai folyamatosságának biztosításán van a hangsúly, a vendégszöveg természetesen simul az alaptextusba. Fogása olyan inkusztrációs technikára emlékeztet, amely ahhoz, hogy létrehozson egy alkotást, felhasználja a régműltből fennmaradt értékes nyelvi mozaikokat. (A *Boldog Margit*ből szemelgethetünk efféle csemegéket.) A posztmodern alkotásokban a vendégszöveg gyakorta a megszakítottságot, új dimenzió feltárulását, esetleg addig észre nem vett azonosság meglétét hivatott jelezni, több-kevesebb sikerrel. Mindezzel azt akarom csupán mondani, hogy nincs olyan nagy távolság hagyomány és modernitás között, miként azt az esztéta és kritikusként bölcselem képzeli.

Horányi Károly kitűnő érzékkel sokkal inkább az eszmei, mintsem politikatörténeti háttér feltárására vállalkozik, azaz munkájában a lényegre helyezi a hangsúlyt. Telitalálat a könyv címe, az *Eredet és jelkép*, ami dióhéjban magában foglalja az író gondolkodásának sajátosságait. Kodolányinak számos kortársával együtt alapélménye volt Ortega és Spengler egy-egy könyve, *A tömegek lázadása* és *A nyugat alkonya*. Mindkettő ideillő gondolata úgy sumázható, hogy a tömegember kiesve a kultúrából a civilizációban landolt, ahol elveszítette a transzcendencia, a „magasság” iránti igényét. A metafizikát lecserélte a haladás gondolatával, majd nem hagyta tovább az elit által vezetni magát, hanem bejelentette

saját igényeit, mégpedig a silányság jegyében. (Spengler úgy véli, a civilizáció a kultúra organikus, élő formáinak szervetlenné válása, leépülése.) A kultúra valódi közösségeket hozott létre, míg a civilizációban – Kodolányival szólva – ál-kollektívummá alakult a közösség. A kultúra nála élő, szerves megnyilvánulása a szellemi létnek, ugyanúgy, mint Spenglernél, míg a civilizáció merev, holt kerete. Természetesen akadnak másféle interpretációk a kultúra és a civilizáció szerepének megítélését illetően – Szerb Antal például az intenzitás és extenzitás különbségében látja a lényegget –, számunkra azonban Kodolányi felfogása a fontos.

Mielőtt azonban átadnám a szót Horányi Károlynak, talán nem lesz fölösleges, ha ejtek néhány mondatot a bevezetőben emlegetett korszellemről, a harmincas-negyvenes évek uralkodó eszméiről. A témának kitűnő monográfiát (*Uralkodó eszmék Magyarországon, 1939–1944*) szentelt a történész Juhász Gyula, amelyben idézi Kodolányi társadalmi programját. Az író számon kéri a politikacsinalóktól az elmaradt forradalmat, a földreformot, a szövetkezeti rendszer kialakítását (a bankszféra és a nagyüzemek szövetkezeti kezelésbe vételét, magyarán a kizsákmányolás mértékének csökkentését). Kodolányi ismerte a skandináv országok szövetkezeti mozgalmainak, népjóléti intézményeinek eredményeit, azaz nem utópiákat fogalmazott meg. Később a kommunista ideológusok minden megoldási kísérletet elvetettek, sőt üldöztek, ami nem a marxista-leninista üdvtan jegyében fogant, de ez nem változtat azon, hogy a korszakban legfőljebb látens módon voltak jelen eszméik. A kor valóban jelentős, széles körben ható gondolkodói olyanok voltak, mint Szabó Dezső, a Magyar Szemle élén álló Szekfű Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre (mögötte a radikális Előrs és Féja Géza), az irodalmi mércét megszabó Babits, a középosztály tag körében ható Márai, vagy az irodalmárnak és politikai gondolkodónak egyaránt számottevő Németh László, Illyés Gyula, Kodolányi János. Utóbb a hivatalos ideológia ugyan igyekezett meghamisítani az egykori értékrendet, ám ez minden erőfeszítése ellenére sem sikerült. Jellemző, hogy Juhász Gyula könyvének névmutatójában a később meghatározó baloldali gondolkodók, költők, mint teszem azt József Attila, Révai József nem, vagy csak elvétve szerepelnek: Révai egyszer, József Attila egyszer sem.

Kodolányi János, bár több fontos írását a szocialista rezsिम elzárta a nyilvánosság elől, azok között a mérvadó alkotók között

szerepelt, akit – értelmiségi körökben végzett vizsgálatok tanúsága szerint – sokan irányadónak tartottak saját nemzeti álláspontjuk kialakításakor. Nem tartozik ugyan szorosán a témához, de tanulságos felidézni egy több mint húsz éve készült felmérést, amely arra keresett választ, kik azok az élő, magyar személyek, akik legerőteljesebben befolyásolják a megkérdézettek gondolkodását. A sorrend a következőképpen festett: Kádár János, Csoóri Sándor, Sütő András, Aczél György, Hanák Péter, Nemeskürty István, Pozsgay Imre, Hankiss Elemér. Hat év múlva, a megismételt adatfelvételt követően, így módosult a lista: Sütő András, Pozsgay Imre, Hankiss Elemér, Csoóri Sándor, Csurka István, Konrád György, Spiró György, Hanák Péter. A már nem élő személyek sorrendje pedig a következőképpen alakult az első mintavételnél: Illyés Gyula, Széchenyi István, Ady Endre, József Attila, Németh László, Petőfi Sándor, Bibó István (megjegyzem: ekkor hivatalos hazai kiadásban még nem voltak hozzáférhetőek a munkái), Kossuth Lajos, Károlyi Mihály, Veres Péter; majd 1989-ben: Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, Lukács György, *Kodolányi János*, Jászi Oszkár, Féja Géza, Kovács Imre, Révai József.

A felsoroltak a szokásos politikai – jobb és bal – felosztáson, valamint a többség által elfogadott történelmi személyiségeken túl, elgondolkodtató irányzatokat rejtenek egy-egy név mögött. Jelzik, azaz jelezték az arra illetékeseknek, a közvélemény-formálóknak, kik és mely tendenciák ellen kell fellépni a későbbiekben, ha saját képükre akarják gyúrni az ország szellemi képét. Ha ez mégsem sikerült teljes mértékben, akkor az nem kis mértékben olyan alkotóknak köszönhető, mint Kodolányi János.

Horányi Károly Kodolányi gondolatvilágának legfontosabb vonását, a transzcendenciában gyökerezettséget – igen jó érzékkel és érdeklődéssel – a Máraival folytatott vita keretén belül mutatja be. A polémia tárgya Márai röpirata volt a nemzetnevelésről. Márai – nem árt újra és újra leszögezni – kiváló stilisztá, érzékeny moralista, ám véletlenül sem eredeti gondolkodó. (Moralizmusának hitelességét ugyan kétségbe vonták kommunista kortársai, mivel nem írta alá a József Attila által küldött, a halálbüntetés eltörlését követelő – Sallai és Fürst kivégzését megakadályozandó – ívet. Nagy könnyecseppek csorogtak le orcáján, emlékszik vissza a szemtanú, Szántó Judit, de ezzel elért szolidaritása határához.) Márai a nemzet – általában az emberiség – nevelésében, a magasabb műveltség

elsajátításában látta a sokak által felismert általános válságból való kilábalás lehetőségét. A kultúra meghatározásában, az emberi autonómia mértékében, másként az autonóm ember vonásainak fölvázolásában azonban alapvetően eltért a véleménye Kodolányiétól. Horányi címválasztása – amint már említettem – Kodolányi gondolkodásának alapjaira irányítja a figyelmet. Az eredet, akárcsak Hamvasnál, a transzcendencia. Horányi a *Vízözön* című regényből hoz idézetet: „Mint minden eszme, ez is úgy támadt magától, ősnemzés útján, mintegy kiszakadva a világegyetemből”. A gondolkodás, az eszmék eredete tehát – ebben az értelmezésben – metafizikai, mindenképpen emberen túli. Ebből az eredetből keletkezik az a jelképrendszer, amiből kultúra születik. A régi ember – állítja Kodolányi – transzcendens jelképrendszerben gondolkozott, a mai okban és okozatban. Ez a gondja Márai racionalizmusával. Mielőtt azonban továbblépnénk, tegyünk egy finom megkülönböztetést. Ennek a racionalizmusnak nem az irracionális gondolkodás az ellentéte. Másról van itt szó, arról, hogy a racionalizmus nem képes behatolni abba a tartományba, ahol már nem filozófiai, hanem a lét transzcendens lényegét érintő vallási, lélektani kérdések várnak feleletre. A racionalizmus azért képtelen idáig eljutni, mert a lélek – nevezzük így – metafizikai kínjaira, kétségeire, dilemmáira nincsenek elméleti válaszok, csak a tudatot és tudatalant egyesítő, kiegyensúlyozó, *átélhető* jelképek. Horányi Károly érveinek, idézeteinek, fejtegetéseinek – magyarán könyvének – alapvető érdeme e mágikus dimenzió folyamatos érzékeltetése.

A kultúra és civilizáció különbsége, a transzcendencia és a lapos felvilágosodás ellentéte hasonlóképpen megjelenik az író gondolkodásában, mint Hamvas Béláéban. „Kodolányi szemlélete – írja Horányi Károly – feltesz egy aranykori tökéletességet, normát, amelyhez képest a későbbiek tudása megromlik, a transzcendenshez való viszonya meggyengül.” Hiba volna azonban Kodolányi és Hamvas törekvéseit egy kalap alá venni, miután jelentős eltérés mutatkozik nem pusztán alkatukban, de szándékaikban is. Kodolányit szenvedélyesen érdekelte a magyarság történelme, a társadalom problémái, míg Hamvast ezek kevésbé, vagy más módon érintették meg. Sorsukban, írói habitusukban azonban számos azonosságot fedezhetünk fel. A kezdeti – bár különböző mértékű – siker után egyaránt megtapasztalhatták a szocialista rendszerben a mellőzöttséget, a nélkülözést. Hamvas és Kodolá-

nyi a homo magicusok, véletlenül sem a szakmában dolgozó íródeákok közé tartoztak. Mindkettőjükben erős hajlam élt a misztikum, a transzcendencia iránt. (Kodolányi azt írja életrajzi visszaemlékezésében, hogy mi, Kodolányik, mindnyájan egy kissé misztikusok vagyunk.)

Horányi Károly jelentős teret szentel a korszellem, a Kodolányi-portré – a homo magicus – kevésbé ismert, vagy homályba merült vonásainak újrarajzolása mellett a barátokkal, harcostársakkal való kapcsolatnak, valamint – fel-felvillantva – a család helyzetének. Kodolányi a *Sötétség* című elbeszéléssel korán kivívja ugyan Móricz Zsigmond és Mikes Lajos elismerését, ám ez nem lendít anyagi helyzetén. „Kelenföld és Vajszló után, ekkor Püspökladányban éltek – írja Horányi – megalázó és kilátástalan nyomorban, hasztalan küzdve a hivatalosságnak irányukba mutatott bizalmatlanságával.”

Kodolányi kétszer tapasztalta meg a nélkülözést. Miután a kommunisták magukhoz ragadtak számos hatalmi pozíciót, megkezdődött az azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal tartó igazoltatási folyamat, melynek kulcsszavai a *vállalom, nem vállalom, elhatárolódóm, megtagadom*. Nem csupán a kommunisták támadták. Zilahy Lajos lefasisztázta és Kovács Imre szintén ütött feléje néhányat. A parasztpárt vezetői nem álltak ki mellette, időszerű, taktikai okokra hivatkozva. A szovjet megszállást követően kezdetét vették a sajtórágalmak Németh Lászlóval, Máraival, Hamvassal, Szabó Lőrincsel, Kodolányival szemben. A közös sors, az üldöztetés elmélyítette az utóbbi két alkotó barátságát. Mindketten lázadók voltak – állítja Horányi –, de másként: Szabó Lőrinc lázadása megmaradt az egyéni sors keretei között, míg Kodolányié alapvetően közösségi indíttatású volt. A kommunista hatalom ideológiai, míg néhány mérsékelt képességű pályatárs személyes, egzisztenciális okokból igyekezett a perifériára szorítani, elhallgattatni mindkét szerzőt. Némelyek szerint Magyarországon a valódi küzdelem sohasem szellemi irányzatok, hanem a tehetségesek és a tehetségtelenek között folyt, folyik. Utóbbiak mindig felsorakoztak – jól felfogott érdekükben – az éppen aktuális hatalom zászlaja alá. Példás opportunizmusuk átsegítette őket az átmeneti nehézségeken, majd hangyaszorgalommal megalkották a maguk és maguk-félék ellenállói legendáját, háttérbe szorítva erkölcsi, irodalmi értékeket, különös élvezettel azok képviselőit és létrehozóit.

Szabó Lőrinc, Kodolányi János (és mások) példája ékes bizonyítéka annak, hogy a kor szellemi élete magánlakásokba szorult, magánbeszélgetésekben, magánlevelekben kapott teret. Kodolányi visszatérhetett volna az irodalmi nyilvánosságba, ha hűségnyilatkozatot tesz, elhatárolódik egykori önmagától, amire természetesen nem volt kapható. 1946-ot követően hat évig nem jelent meg írása. Akarattýára költözött, ahol kertet művelt feleségével. „Mivel korábban írói munkája biztosította megélhetését, fizikai állapota, helyzete másfajta munkavállalást nem tett lehetővé – írja Horányi Károly –, ezután semmilyen jövedelme nem volt.” Az író félrehúzódtott, de nem gőgjének – miként rásütötték –, sokkal inkább hajlíthatatlanságának következtében. Több társában csalódvá megbántódott, megkeseredett. Bizonyosan ugyanúgy reagált volna minden érzékeny és normális ember a helyében. Azonban a körülmények ellenére igyekezett megőrizni derűjét, alkotókedvét.

Kodolányi valódi, múlhatatlan és kimondatlan bűne az volt, hogy újraalkotta, élővé tette a magyar mítoszt. Az Árpád-ház pogány szakralitását ugyanúgy megelevenítette, mint a későbbi szent királyok és királylányok hitét, az ősoket felkutató makacs szerzetesekét, az országot újjáépítő uralkodókat. Példát adott valamiről, amit nemzeti helytállásnak nevezhetünk, ha kedvünk tartja. Az olyan politikai hatalomnak, amely saját képére akarja formálni az országot – szokásos, elodázhatatlan üdvtana szellemében –, soha nem lesz kitüntetett írója Kodolányi János. (Mindössze zárójelben jegyzem meg: egy ép nemzeti érzésű közösségben már régen elkészült volna a Julianus barát mellett a *Boldog Margitról* és *A vas fiáról* szóló filmtrilógia.)

Horányi Károly könyvének befejező részében Kodolányi János Veres Péterhez írott levelét idézi, majd ismét a mítosz szerepét veszi szemügyre az író világmépeben. Kodolányi úgy vélte – Horányi szerint –, hogy korának fogalmi zűrzavara „a metafizikai koordináta-rendszer” hiányából fakad. Ennek a koordináta-rendszernek a mitológia szálaiból kell szövődnie. A mítosz abszolútum, az őstudásból származó a priori igazságok kifejezése a kor nyelvén – Kodolányi olvasatában –, vagy másként a kultúrát, etikát és esztétikát megjelenítő szimbólumrendszer. Veres Pétert ugyan arról akarja meggyőzni, hogy jelenük mítosza alapvetően nem különbözik az archaikus mítoszoktól, ám ebben téved. A lélektani igény a mítosz iránt valóban örök, a modernista mitológia ellenben kor-

hoz kötött. A szocialista propagandának – Oleg Kosevojaival, Ságvári Endréivel, Szamuely Tiboraival, Zoja Kozmogyemszkaja-szerű álhérosaival –, ha átmeneti időre is, de sikerült megteremtenie a maga hamis mítoszait, míg éppen az a hagyománnyal való *élő* kapcsolat veszett el, ami a kultúrát jelentette.

Hasonló a helyzet a haladás, a technika mítoszával. Barthes az ötvenes évek végén felfigyelt erre, mikor *Mitológiák* című könyvében a gótikus katedrálisokat az akkor új Citroënhez hasonlította, mondván, mindegyik tökéletes, „égi eredetű”, továbbá „olyan *csönd* hordozója, amely részese a csoda birodalmának”. Eltekintve attól, hogy az Isten házában más szólal meg, mint egy autó berregő motorházában, egyetérthetünk a francia gondolkodóval, amennyiben egy kis előtaggal, az „ál” hozzátételével módosítjuk gondolatmenetét, megkülönböztetve a műszaki haladás *ál*-mítoszáat a valódi mítoszoktól. Napjainkban a helyzet – az imént idézett két példához viszonyítva – tovább romlott. Debilisek, deviánsok hadából lehet sztár, azaz a korunk tömeghérosa. (Aki kétkedne, annak azt ajánlom, kapcsolja be a televízióját.)

Kodolányi nem különböztette meg elég határozottan a mitológia – szigorúan jungi értelemben vett – archetípusait, bizonyos újra és újra felbukkanó mitikus elemektől. Olyanoktól például, mint a hármasság (a szentháromság és a dialektika hármas tézisrendszerének párhuzamára hívta fel Veres Péter figyelmét), ami ősi, prehumán evolúciós örökségünk, ösztöneinkben hordott kód, legalábbis a matematikai pszichológiával foglalkozók szerint. Hasonlót tapasztalhatunk a jóról és rosszról, Krisztusról és Antikrisztusról, a zsidó és marxista eszkatológiáról szóló fejtegetéseiben, ahol nem veszi észre, hogy az igazság, a jó és a rossz nem a kollektív tudatban kikristályosodó ítélet többé, hanem a tömegmanipuláció végterméke. Horányi világosan látja: Kodolányi szemléletében a kultúra mindig mitikus, illetőleg szimbolikus. Azt szintén észreveszi, hogy az a jelképrendszer, amit az írónál gyakran a kultúra szó fed, éppen most veszíti el egykori jelentését. Relativizálódik, ami a közeli megszűnés biztos tünete. A technikai civilizációban – írja –, amely „a különféle társadalmi rendszerek alapja, az ember nem képes tájékozódni, mivel nem megy végbe az egyén és a közösség életében a kultúra realizálódásának folyamata, nem az ember lesz úrrá a tapasztalati valóságon, hanem a mindennapi valóság lesz úrrá őrajta. A modern kor

társadalmában egyre kevésbé érzik és élik a kultúra szimbolikus elemeit, éppen ezért az egyén számára minden relatívvá vált.”

A kulturális jelképrendszer elemeit a fogyasztási szimbólumok elkezdték kiszorítani. Tudjuk, napjaink mítoszteremtői – a homo magicusok helyett – a reklámfőnökök. Sokan ma már mindent kultúrának neveznek, ami megszületik és nyilvánosságot kap, függetlenül annak értékétől. Kodolányi János ezért kétszeresen fontos a számunkra. Egyrészt azért, mert történelmi regényei – jó-hiszeműen – nem helyezhetők el pró vagy kontra politikai mezőben. A magyar múltnak azt a részét idézik meg, amely miatt nem kell büntudatot éreznünk, sőt, büszkék lehetünk az egykori nagyságra, ami nyilván zavarja a nemzetpolitikai minimál art – „merjünk kicsik lenni” – prófétáit, de ezt nem vehetjük sajnós figyelembe. Másrészt Kodolányi jól érezte, hogy a cselekvés módjának racionálisnak, de a nemzeti megújulásnak mitikusnak kell lennie. Mindkét célt szem előtt tartotta, ha kellett mint publicista, ha kellett, mint szépirod. Az *itt* és *most* azonos súllyal van jelen munkásságában az időtlen, az örök imperatívumával. (Utóbbiban Horányi Károly joggal rokonítja Hamvassal.)

Kodolányi történelmi regényei szerfölött időszerűek, miután láthatóan komoly igény van a magyarság eredetéről, őstörténetéről, középkori históriájáról szóló művekre. (Félő ugyanis, hogy előbb-utóbb megszületnek azok a könyvek, amelyekből kiderül, Jézus Krisztus nem zsidó, nem pártus, hanem bukovinai székely volt, akit viszont – az ellentábor legfrissebb kutatásai tükrében – a földkerekség legintoleránsabb népe, a magyarság feszített keresztre.) A délibábos nemzetépítés és a pragmatikus nemzetrombolás megszállottaival szemben Kodolányi egyszerre gyakorlati és metafizikai távlatokat nyit, reális önismeretre, kritikus önbecsülésre igyekszik oktatni mindnyájunkat. Horányi Károly elmélyült és rendkívül olvasmányos – ha illene alapos munkájához, szívesen írnám, hogy szórakoztató – könyve árnyalt, igaz portrét tár elénk. Bemutatva, miként a könyv alcímében ígérte, a kort és a kortársakat. Külön érdeme, hogy az eddig nem eléggé hangsúlyos *homo magicus* vonásait roppant érzékletesen eleveníti meg, jelentősen gazdagítva az eddig ismert Kodolányi János-arcképet. (Horányi Károly: *Eredet és jelkép. Argumentum, Bp. 2004.*)

FOLYTONOSSÁG – TÉRBEN, IDŐBEN, MŰVÉSZETBEN

Olykor váratlan és nagyszerű ajándékokat kapunk. Az Erdélyből Gödöllőre áttelepült Bódis Erzsébet faliszőnyegei és tervei hiányzó láncszemek – gyöngyszemek – a 20. századi magyar művészet történetében. Nemcsak a gödöllői művésztelep történetében biztosítják a folytonosságot a 20. század első fele és a mai Gödöllői Iparművészeti Műhely között, hanem – Marosvásárhelyt készülvén – két régió művészete közt is kapcsolatot teremtenek. Hol itt, hol ott bukkan fel egy hasonló művészi gondolat – így adván értésünkre, hogy a művészet nemcsak nem ismeri a határokat, sőt, mint egy-egy hullám, amit felmagasodni, majd elenyészni s újra visszatérni látunk, különös játékot játszik az idővel is: a történeti (konstruált) időhatárokat áthágva a folytonosságról, az azonosságról, állandóságról biztosít bennünket.

Nem valószínű, hogy Bódis Erzsébet pályája indulásakor ismerte volna a századközépen éppen eltemetett gödöllői iparművészetet vagy akár Redő Ferenc szőnyegművészetét. Mégis, amikor az 1950-es években gyűjteni kezdte a székely festékeseket, a barna-kék-sárga-fehér, geometrikus mintázatú parasztszőnyegeket, a torontáli szőnyegek rokonait, mikor akvarelleket készített parasztszőtésekről, mintáikról és színeikről, feljegyzéseket a gyapjúfonalak, szőnyegek készítésének hagyományos technikáiról, egy 19. század végi hagyományt folytatott, melyet a századelő gödöllői művészei teljesítettek ki, mikor a kalotaszegi, torockói és székelyföldi kézműves hagyományokat tekintették saját tervezésű munkáik alapjainak.

Bódis Erzsébet első munkáin a székely festékesek színvilága, geometrikus formarendje jelent meg, ám figurális motívumokkal, melyek ritmikusan sorolódnak a képmezőben (fák, virágok, gyerekek a *Játszó gyermekeken* (a Bújj, bújj, zöld ágat játsszák), 1957, fák, nőalakok a *Gereblyélőkön*, 1957 stb.). A megtalált források és saját motívumai révén olyan nyelvet alakított ki, mely akár közvetlen folytatója lehetne a gödöllőiek háziipari technikákkal készült szőnyegeinek, elsősorban Körösfői-Kriesch Aladár *Faültetők* vagy *Kalotaszegi asszonyok* című kárpitjainak, ugyanakkor ezek színgörúsága, emblematikus volta helyett – szakítva a „képszőnyegek” nagy motívumokra épülő képszerúségével s a népművésze-

ti motívumok átvételével – már korai munkáin a közvetlenség és meseszerűség tűnik fel. Motívumait a természetből vette, s mivel egyforma méretűek a fák, a virágok, a gyerekek, megindítják a képzeletet. A naturális arányok megváltoztatásával egyúttal az ornamentalizmus új felfogása jelent meg: az arányok szőnyegszőrűnek nevezett egyneműsége saját ornamentikával és új, képivé alakított struktúrában bontakozott ki.

Ezek a szőnyegek romániai múzeumok gyűjteményeiben található, bizonyítékául annak, milyen jelentősége volt a romániai textilművészet megújulásában is a helyi hagyományok egyéni továbbvitelének. Bódis Erzsébet mindig maga szötte szőnyegeit, még a korszak monumentalitás iránti igényét kielégítő, nagyméretű figuratív kompozíciókat is (*Évszakok*, 1967).

Az 1960-as években a természet igézetében gazdagodott szőnyegei színvilága: eluralkodott a szőnyegek tükrében a zöld, a virágok színeként a kék, s egyre inkább csak virágok és más növények jelennek meg (*Mohák, Kakasmandikó, Őszi kikerics*), a szövés technikája által nyújtott szabadsággal, a képmezőben. Éppen ebben rejlik Bódis Erzsébet hangnemének újdonsága s ennek titka: a motívumok (személyes) jelentése, ami az alkotó természetszemléletéből fakad. Természethű illetve szövéshez stilizált, akvarellal készült szőnyegtervei akkor s azóta is a természet gazdagságától ihletett művész saját – egyszerre kötött és szabad – formarendbe komponált meséi a világról: a Duna-deltáról, ligetekről, kertekről – a természet apróbb-nagyobb szépségeiről. Ugyanakkor a szőnyegszövés szépségéről is, hiszen e motívumok nem rajta, hanem benne vannak a képben, mint élő minták a természetben; a szövőszéken a művész egy világot hoz létre. Ezt a világot kapja most ajándékba a magyar művészet.

(Elhangzott Bódis Erzsébet kiállításának megnyitóján az Ernst Múzeumban, 2006. január 11-én.)

KESERŰ KATALIN

MŰVÉSZET ÉS DOKUMENTÁCIÓ

Rudolf von Alt festményeinek kiállítása Bécsben

Halálának századik évfordulójára a bécsi Albertina kiállítást rendezett a 19. század nagy akvarell tájkép- és városképfestője, Rudolf von Alt (1812–1905) emlékére.

A magas kort megélt mester a biedermeier fénykorától egészen a szecesszió idejéig dolgozott, életműve valóban a 19. század egészét öleli át. Fiatalkorában apjától tanult. Vele járta a nagy osztrák birodalmat, s néha annak határain túl is: így festették a régi Róma emlékeit. De éltes éveiben, az Osztrák–Magyar Monarchiának Ferenc József nevéhez kötődő korában is aktív maradt, és nemcsak megérte az 1900-as századforduló nagy művészeti újításait, még csatlakozott is hozzájuk. Amilyen hosszú időt ível át az életmű, annyira széles területet fognak át műfajai: a városvedu-táktól a portréig, a tájképfestéstől az enteriőr-ábrázolásig. Így nem meglepő, hogy nyolcvan aktív esztendő sok-sok művet eredményezett, számuk ezres nagyságrendű! Az akvarellek mellett litográfiái, rézkarcai is ismertek, s a kiállításon megjelentek olajfestményei is: nehéz lehetett a rendezőknek a bemutatásra szánt „mindössze” 170 mű kiválasztása. Nem kevésbé volt nehéz a kiállítás látogatójának ennyi képet alaposan szemügyre venni, hiszen mindegyikük gazdag látványt, a naturális ábrázolás sok figyelemreméltó részletet kínál. A város- és tájképek élethűségük érdekében sok-sok ecsetvonással adják vissza egy-egy településrész vagy épület látványát, a házak megannyi ablakának üvegtábláiról visszaverődő fény-árnyék játékot, nem is beszélve a homlokzatok kő-architektúrájának gondosan kidolgozott, szép részleteiről. Valóságos architektúra-történet elevenedik meg a legtöbb képen. Szinte könnyebb a katalógusban tájékozódni, ahol az egyes képek mellett rendszeresen kinagyított részletek is mutatkoznak.

Jacob Alt (Rudolf apja) 1830 körül kapta az első megbízásokat, hogy a trónörökös, a majd 1835-ben trónra lépő Ferdinánd császár (magyar királyként V. Ferdinánd) részére a birodalom különböző városait és tájait fesse meg. Köztük a Bécstől távol esőket is, ezeket főleg azzal az érdekes céllal, hogy az uralkodó azokat megismerhesse és gyönyörködhessek bennük. Az elkészült festményeket egy „Guck-Kasten”-nak nevezett láda hátlapja elé tolták és egy rej-

MOHÁK, 1967

tett tükör segítségével megvilágították. Így azután a „látványdoboz” pompás hatással tárta a képeket a szemlélő elé, a császár tájékozódhatott uralma alatt álló területek értékeiről. Feljegyezték, hogy 302 kép készült a doboz „részére”, ezeknek nagy része ma is ismert. Ezekből is sokat tártak a kiállítás nézőközönsége elé. Idős korban Alt megjelölte, melyeket készítette apja és melyek az ő alkotásai. Ugyancsak érdekes, hogy a város-látványképekhez a művészek felhasználhattak idegen kézből – segédektől – származó kontúrrajzokat, így az objektum realista hitelessége biztosított volt, a kidolgozás, a színezés és az előtér (a „staffázs”) voltak a művész adalékai. Felmerül a gondolat, nem használtak-e ezek az „előrajzoló” Canaletto technikájához hasonlóan camera obscurát, mellyel ugyancsak egzakt reprodukciót biztosíthatnak.

Alt életidejének szinte a felét úton töltötte. Nemcsak a császári udvartól kapott megrendeléseire utazta be az 1848-ig még osztrák uralom alatt álló Észak-Itáliát, hanem, mint említettem, eljutott Rómába sőt Nápolyba is. Kikötők, antik romok, hegytetőn meredező kolostorok, zúgó patakok a romantika korának amúgy is kedves témái voltak, láthattunk belőle a kiállításon is bőven. Eljutott Dalmáciába is, majd 1863-ban járt még a Krim félszigeten is.

Rudolf von Altnak az aprólékos részletekben is élethű festményei azokban az években is rendre tovább készültek, amikor a művészek élvonala már eltávolodott a naturalis ábrázolástól és színezéstől, és ezek helyett impressziókkal érzékeltette a tárgyat. De Rudolf von Alt nem került szembe ezekkel az akkor megvetett vagy megmosolygott, de semmiképpen sem megértett újítókkal, aminek legfényesebb bizonyítéka, hogy a bécsi Secession 1898. évi megnyitására a haladók élén álló Gustav Klimttel együtt ő köszöntötte Ferenc Józsefet. Hogy Ferenc Józsefhez Rudolf von Alt vedutái közelebb álltak, mint a szecessziós újítók alkotásai, ezt úgy hiszem senki sem vonja kétségbe. (Nemességet is adományozott neki.) Rudolf von Alt mégis hajlott az impresszionizmusra, nemcsak megértette a fiatalok törekvéseit, – amiért a fiatalok nagyon tisztelték is – hanem maga is próbálkozott velük. E téren virtuozitását a *Napfogyatkozás (Sonnenfinsterniss)* képe bizonyítja. S az impresszionizmus felé hajlik jó néhány enteriőrábrázolása is. Ezeket főleg élete végén készítette, amikor már nehezen mozgott illetve utazott.

Alt valójában nem realista és naturalista volt, inkább a valóságművelés jellemzi oeuvre-jét. Munkáiról szinte leolvasható a törekvés,

hogy az utókor részére megörökítse: milyen volt a 19. században az akkor élt emberek természeti és épített környezete. Ez a dokumentatív érték az életmű egyik legjellemzőbb vonása. Így a naturalizmus sablonjába erőltetett megítélés helyett ez az életmű valójában nagyon is sajátos műfaj. Csodálatos egyensúly a régi és az új között, ábrázolásban és technikában egyaránt.

Nagy kár, és szinte méltánytalannak tűnik, hogy magyarországi képek gyéren mutatkoztak a bécsi kiállításon, a budavári Mátyás-templom, a Rozáliáról (akkor még magyar volt) a bécsi medence felé vetett pillantás így is említésre méltóak. Pedig Alt sokat dolgozott hazánkban, egy pesti album képeit is festette. A Szépművészeti Múzeum még olyan érdekességgel is szolgálhat, mint a Gombos-Erdődi Duna-komphajó kikötőjének távlati képe. Felvetődik a gondolat, nem kellene-e a mesternek hazai gyűjteményekben fellelhető képeit – kiegészítve a bécsi kiállítás gazdag repertoárjával – itthon is bemutatni a közönségnek, bizonyára nagy érdeklődés kísérne akár egy szűkebb választékú kamarakiállítást is. Nem is kell sokat várni ahhoz, hogy évfordulóhoz kötődjék a bemutató: 2012-ben a mester születésének 200. évfordulója erre nagyszerű lehetőséget biztosíthat. De lehet, hogy egy hazai Alt-kiállítást javasolva úgyszintén nyitott kapukat döngetünk.

KUBINSZKY MIHÁLY

HATALMI JÁTSZMÁK ÉS ÁLDOZATAIK

A késő őszi hozott néhány jó előadást a budapesti színházi világban. Szigetként a középszerűség tengerében. Mintha a nyáron feltöltődtek volna, hogy friss szellemi energiával tehetségesebbet alkossanak. S mintha valamennyiüket korunk rideg valósága kezdte volna végre izgatni. A pénz hatalma és a hatalmi trükkökkel szerzett pénz. A politikai machinációk, intrikák a hatalom árnyékában, a gátlástalan pénzahajzás és a karriervágy gátlástalansága.

Mindez ott sűrűsödött a Magyar Színház Nick Dear-darabjának előadásában, mely már címében hordozta a *Hatalom* szót. A fordulatos történelmi drámában, szellemes párbeszéddek és dramaturgiailag „jól kicentizett” jelenetek során át, a Napkirály ádáz

és gátlástalan machinációit követte nyomon a kortárs angol színesz-író. Iglódi István áttekinthető kor- és kórképet adott XIV. Lajos áskálódások szabdalta udvaráról, a hatalmi játszmaokról, melyek amúgy napjainkig végigkísérték a történelmet. A Magyar Színház előadásában a főszerep a király válláról voltaképp az általa – hálátlanul – elveszejtett, végtelenen hiú és vesztére dúsgazdag első miniszter (azaz kancellár) Fouquet vállára kerül, akit Szakácsi Sándor, tündöklésének és bukásának, kegyenc és kegyvesztett voltának hatalmas ívfényében pazar sokszínűséggel láttat. Szemlátomást nagy igyekezettel alakítja Őze Áron a szélső, hullámzó hangulatok, s az erősbödő ambíciók vezérelte Napkirályt, ám a nagy mecénás vibráló személyiségénél erőtlenebb marad. Bámulatossá méltósággal játssza végig a gyermek Lajos mellett még régensként uralkodó, majd a hatalmat Mazarin halálakor fiára átruházó felséges asszony szerepét Béres Ilona, olykor a magánember gyöngeségeit is megvillantva.

Kis magyar vadkapitalizmusunk köszön vissza G. B. Shaw *Barbara őrnagyának* Stúdió K-beli előadásában. Parányi színpadán Fodor Tamás, az egykori Egyetemi Színpad legjobb hagyományainak, az őszinte igazságkeresés és a kifejezés szabadságának, pontosságának szellemében dolgozik mindmáig. Megengedi magának, hogy grotowskii és szó szerinti értelemben vett „szegény színházában” csak a tartalmas mondandó és a művészi érték érdekelje. A Barbara őrnagyban kellő szöveg-operáció után szatirikus pamfletet visz színre a pénzszerzés mámorító hatalmáról. Ez a jótékonykodást is maga alá gyűri, melyet jó adag önámítással a fegyvergyáros elhagyott lánya, Barbara (Homonnay Katalin erőteljes alakításában) a Szív Gárda őrnagyaként gyakorol a hajléktalanok amatőr színjátszásra „nevelésével”. A család többi tagjai, akik a róluk lemondó, pénzhajhász, dúsgazdag apát addig megvetették, rendre hozzá szegődnek. A társadalom elesettjei, a hajléktalanok pedig immár „szellemi táplálék” híján tengetik tovább életüket. Fodor Tamás a fegyvergyáros szerepében vitriolos öniróniával, szellemes távolságtartással karikirozza szerepét, amelybe a mai, mohó vadkapitalisták karakterét is becsempészi.

A hatalom csúcsáról, azaz a kancellári székéből egyenesen a börtöncellába, majd a vérpadra zuhan Robert Bolt művében Morus Tamás, VIII. Henrik válásának és újraházasodásának meggyőződésses ellenzője, aki nem hajlandó a pápának tett esküt a kicsapongó

uralkodó bizalmáért megszegni. Eperjes Károly a Budapesti Kamaraszínház Tivoli játszóhelyén a karakán egyháztudós és magas világi méltóság tiszttségében naivul követi lelkiismeretének parancsát, amikor szembeszáll a hatalommal. Apró gesztusok, rebbenések során át érzékelteti megpróbáltatásait anélkül, hogy ennek harsány hangot adna. Lassan ébred a valóságra, a fenyegetettségre, de derekasan állja, amit saját tisztessége és sorsa reá szabott. Minden ízében hiteles, amint végigjárja kálváriáját, és családjának unszolására sem alkuszik meg az életéért. Eperjes sugárzó színművészete képes megidézni Morus Tamás történelmi nagyságát, és példát mutatni amorális korunk útvesztőiben. *Partnere*, Andai Györgyi, komplex alakításában nem titkolja Morus feleségének nagyravágását, amiként Karácsony Zoltán (az áruló Richard Rich), Bozsó Péter (a gátlástalan karrierépítő Cromwell), a visszafogott, ám sokat sejtető Cs. Németh Lajos (Wolsey bíboros), Haás Vander Péter (a féltő barát, Norefolk hercege), Szabó Margaréta (az apjának nemességét méltányoló, érzékeny fiatal lány) – hiteles családi, társadalmi környezetet teremtenek Morus tragédiájának kibontakoztatásához. A vendégrendező Goldstein Imre (a mesterkéltén könnyed-bohókásra hangolt király – Kerekes József – szerepét leszámítva) sokatmondó, tartalmas előadást kínál.

A lényegre csupaszítva, még az ibseni szövegből is jócskán lefaragva, de szellemében igencsak magvasan vitte színre *Peer Gynt* történetét Zsótér Sándor, a Krétakör Színház vendégrendezője. Persze erősen megterheli a gondolkodásra rest néző fantáziáját, de annál jobban serkenti asszociációs készségét. Majdhogynem díszlet nélkül, egy 2–3 négyzetméteres, forgatható parkettkorongon játszva-egyensúlyozva, kevés, expresszív mozdulattal, metaforikus állatmaszkokkal, jelzésekkel viszi végig színészeit a helyszíneken oly változatos történetet. Az itteni apró játéktéren leegyszerűsítve-megidézett színek epikus mozzanatai és lírai töltése is megjelenik. A címszereplő Gyabronka József többnyire moccanatlanul ül, vagy néhány apró lépést tesz, miközben mesebeli mérföldeket, ha nem kontinenseket hagy a háta mögött, s a Thália Színház stúdiójának piciny nézőterén magunk is részesei leszünk a képletes és darabbeli nagy utazásnak. *Peer* gyötrelmes és kalandos külső-belső pokoljárása végén – otthon, elhagyott ifjúkori szerelmének, a hűségesen várakozó Solvejnek (Sárosdy Lilla) az ölében és a halálban önmagára lel. Annyi emlékezetes Aase anyó – (Gobbi, Törőcsik) után Csá-

kányi Eszter merőben más, fiát korholva, gyöngéden szerető, vitalástól duzzadó, majd bánatában halálba hulló anyát alakít, amint Peer a hátán halálba ringatja – megrendítő.

Idei színházi élményeim közül vitathatatlanul az Örkény Színház *Elektrája* magasodik ki. A sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház igazgató-főrendezője, Bocsárdi László – kinek neve, budapesti vendéjátékaik okán, nem ismeretlen a magyar közönség előtt – vitte színre az Euripidész és Szophoklész tragédiája nyomán újraserkesztett, megkurtított és korunk idegzete számára töményebbé tett *Elektrát* – szuggesztív megjelenítő erővel. Köztudott, hogy a romániai, így a legjobb erdélyi magyar színházak művészete merőben eltér a konzervatívabb, szövegcentrikus és –, valljuk be, meglehetősen avított, inkább szórakoztatásra szánt anyaországi színháztól. Erőteljes látványeffektusokkal, a testi kifejezőerő fokozottabb kihasználásával, a társművészetek már-már egyenrangú bevonásával (mozdulatművészet, zene, képzőművészet) összetettebb és élményszerűbb, inspirált előadásokat teremt, hogy a nézőnek ne csak az értelmére, hanem az érzelmeire-érzékeire is egyaránt hasson. Valósággal záporoznak a színpadról érkező ingerek a publikumra, hogy ne tudja kivonni magát (ösztöneiben sem) az előadás során történekből, a játéktér „inspirációs erőteréből”, ahogy Dobai Péter mondaná.

Az *Elektra* ólomszürke, nehézfém falak zárta térségben (díszlet: Bartha József) játszódik, mintha az élet alagsora, a pokol tornáca vagy puszta börtön volna (lásd: Hamlet – Dánia). Ebben szenvedni végig sanyarú sorsát-küldetését-bosszúra szomjas, nyomorúságosan kitalított életét a gyilkos királynő, Klütaimnesztra és a meggyilkolt király, Agamemnón lánya, Elektra, míg meg nem érkezik a rég várt, egyszemélyes „felmentő sereg” fivére, Oresztész képében, s a bosszú terhéért, sorsfeladatát, a trónbitorló Aigisztosznak és anyjának elveszejtését vállára nem veszi, és végre nem hajtja. Igen, itt is a hatalom mámora a tragédia mozgatórugója. A testvérpárt is a hatalomba mámorosodott király taszítja ki.

Hámori Gabriella korábbi, kifejezetten nőies szerepeihez képest (lásd Nyina a *Sirályban*) jóval keményebb feladatot kapott ezúttal, és derekasan helytáll. Szűkre szabott, takarékos, de annál beszéde-sebb mozdulatokkal, finom arcjátékkal jelzi lelkének forrongását, indulatainak lefojtását – kiváltképp Oresztésszel való találkozására, pattogó dialógusai során. Csöppnyi, fájdalmas lírát csempész anyjá-

val, Klütaimnesztra-Pogány Judittal való szembesülésekor, aki új férjének, a trónbitorlóknak a kedvéért taszította el.

Oresztész képében Mácsai Pál érettebb és bensejében filozofikusabban viaskodó, hiteles királyfit jelenít meg a hagyományosnál, akinek indulatait nyers mozdulatai, érzelmeit gyöngéd taglejtései fejezik ki megszánt nővére, Élektra iránt. Kettejük kiemmizett és bosszúsomjas sors-összeforrottságában van egy villanásnyi jelenet, amikor a rendező már-már a testvérszerelem ösztönének csírázását sugallja búcsú-összefonódásukban.

A zárt játéktér beszédes bejátszását Horváth Csaba sokatmondó, puritán, archaikus mozdulatvilágban fogant koreográfiája biztosítja, a négytagú, terhes nőket imitáló, bábszerűen, tetőtől talpig sűrű selyembe burkolt kórus mozgatása változatos, vészjóslo atmoszférát keltő énekbeszéde (zene: Könczei Árpád) teljesíti ki a sötét tragédiát. Minden elvégeztetett, hisz az anyagyilkosság után nem lehet nyugton élni, ha mégoly jogosnak is ítélték a férjgyilkos királynő elpusztítását. Jövőjük nincs, legfőbb a holt lelkeké. A jövő: a kar – a nép, a nemzet – négy asszonyának élete, akik örök Évaként, méhükben hordozzák a jövőt.

METZ KATALIN

AZ IDŐ FESTŐJE

A magyar művészeti élet tele van mítoszokkal, legendákkal. S a legendák többnyire ellenőrizhetetlenek. „Így nem tud festeni senki, mint Csernus – s ezt sokan, egyre többen kezdik felismerni” – mondja Lajta Gábor festő, művészeti író a németországi Panoráma Múzeumban, Csernus Tibor képei előtt állva. Igazat mond vagy túloz, erről most, a Ko-Gart galéria március 12-ig tartó nagyszabású kiállításán bárki meggyőződhet. S szerencsés egybeesés, hogy a Duna Televízióban február elején bemutatott portréfilmből magáról a festőről is képet kapunk, aki több mint négy évtizede, 1964-ben végleg elhagyta Magyarországot. „Szerettem volna az európai festészet nyomára bukkanni” – mondja tűnődve, de nem tudja, vagy már nem is akarja negyven év múltán azt a fojtogató, nyomasztó atmoszférát felidézni –, ami távozásra készítette. Lehet, hogy jobb lett volna otthon maradni?

Mit festettem volna otthon? – teszi fel a kérdést látszólag szórakozottan, választ sem várva, mint aki csak magában beszél. A művész a mintegy egyórás filmben egyébként szinte végig önmagával tusakodik. A forgatás, a stáb csak ürügy, hogy Csernus átgondolja az életét s reflektáljon néhány általa fontosnak tartott dologra. Litográfustanoncként került a Képzőművészeti Főiskolára, ahol olyan mesterek közül válogathatott, mint Bernáth Aurél, Szőnyi István és Berény Róbert. Válogathatott, mert bármelyikük szívesen vállalta volna az isten áldotta tehetséget. Szerény hely volt az a főiskola, emlékszik vissza, de átmelegszik, kivirul az emléktől. S „húzó lélekkel” emlékszik vissza a kollégákra, Kokas Ignácra, Mácsai Istvánra, Szinte Gáborra, Kovács Tiborra stb.

Csoda, hogy én még élek – mondja csúfokodva, ironikusan, mikor rádöbben, hány halottja van korosztályának. S egyfajta önirónia valamiféle kívülről látás végig átszővi az olykor leheletnyit érzelmes, „öregemberes” emlékezést. A gyerek és az öregember egyszerre, esszenciálisan van jelen a nyolcvanéves festő személyiségében. Ettől olyan megkapó, olyan élvezetes hallgatni, látni, beszélni bármiről: költészetről, moziról, a látomás erejéről – amely szerinte költészetnek, festészetnek egyként lényege. A látszólag csapongó asszociációkból mégis összeáll a pályakép az élesen elkülönülő stílusváltásokkal: avantgárd, hiperrealizmus, Caravaggio-hatás. A furcsa kis öregember nagyon nagy festő – ez kiderül az avatottan válogatott és fényképezett festményekből. S hogy mi olyan vonzó koboldszerű lényében? Valószínűleg a személyiség szabadsága varázsolja el a portréfilm nézőit.

Hogy mit festett volna, ha itthon marad – ez aligha megválaszolható kérdés. De hogy ennyire intakt, ennyire érintetlen nem maradhatott volna, a valószínű. Egy döntéseiben megküzdött, de szabadon választott élet és szabadon alakított életmű sugárzik a képernyőről, s teszi *Az idő festője* című portrét emlékezetessé, s emeli ki a hasonló vállalkozások sokaságából.

Keserű Judit szerkesztő-rendező megérezte, hogy nyugodtan rábízhatja a filmet Csernusra. Elég, ha figyel, kiségt, ott van, mint egy tapintatos vendég. Néha ez a legtöbb, amit egy portréfilm alkotója tehet. És persze készül, akár évekig, hogy aztán láthatatlan maradjon.

TÓTH KLÁRA

A KÖVETKEZMÉNYEK ORSZÁGA

„Következmények nélküli ország” – szokás utalni egy politológus közismert passzusára, ha valami olyan cselekedet marad minden retorzió nélkül, amelyet bejáratott democráciákban, valóságos jogállamokban nem hagynak megtorlatlanul. A kifejezés ma már nem számít idézetnek, inkább szólás, amit tehetetlenségükben használnak azok, akik ilyenkor talán már nem is érzik a tehetetlenség szégyenét. Mert megalázó az, ahogyan az elemi jogszerűség és igazságérzet követelte folytatás elmarad, s nyilvánvaló bűnököt nem büntetés, hanem a vétkesek diadala követ. Ennek ellenére úgy vélem, hogy az idézett kifejezés csak a felszínt érinti, s amikor megcségyenüléseink idején ezzel próbáljuk leírni állapotainkat, akkor nem az adott történet (illetve a mögötte vagy mélyén rejtőző mechanizmus) lényegére utalunk.

A helyzet alighanem sokkal rosszabb annál, mintsem ennyivel elintézhethetnénk. Lehet, sőt bizonyos, hogy botrányos eseteknek nincs következménye, és ez persze ijesztő, de az már szinte tragikus, hogy mindez következmény. És tragikus az is, hogy e kérdésre nem születik válasz.

De Magyarország nem egyszerűen következmények nélküli, hanem „következmény-ország”. Olyan torz társadalmi és tudati szerkezeteket hordoz, amelyek korlátozzák kibontakozását, amelyek megakadályozzák sikeres működését, lehetetlenné teszik, hogy valamennyi lakójának hazája, és ne csak lakóhelye legyen.

Ha csak ezt az állapotot érzékeljük, már látnunk kell: valami ijesztő torzulás határozza meg mindennapjainkat. Hogy a helyzet még rosszabb legyen: e torzulást sem természetében, sem kiterjedésében nem ismerjük. Gyakori ugyan a siránkozó visszamotogatózás, a magyar sors, a fátum emlegetése, a nemzeti önsajnálát – de okait az utóbbi évtizedekben nem vizsgálta jószerevel senki. 1990 előtt, amikor tilos volt ilyesmivel foglalkozni, még történetek erre kísérletek (Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, Jászi Oszkár művére, örökségére utalva, és a határon túli magyarok sorsán gondolkozva), de a rendszerváltáshoz fűzött remények, a demokráciával, a szovjet megszállók kivonulásával kapcsolatos eufória elnyomta a kételyeket, egy új illuzionizmus nyomán a nemzeti sorskérdések kiestek a közgondolkodás témái közül. Ha előkerültek: legfőljebb pártpolitikai összefüggésben esett szó

róluk. A korábbi reményekkel szemben pártpolitikában az értelmiségi szerepek értelmezhetetlenné váltak, míg az értelmiség elvesztette politikai szuverenitását, bárhogyan is igyekeznek néha-nyan a maguk függetlenségét bizonygatni. (A kialakult függőségi viszony nemcsak az értelmiség, hanem a politika, a pártok számára is káros.)

Függetlenül politizáló értelmiség nélkül nincs szuverén politizálás sem. Ha nincsenek olyan független ideológia-, eszme-, stratégiaformáló centrumok, amelyek a társadalom egésze számára gondolatokat kínálnak, lehetővé teszik a tájékozódását, azt, hogy napi orientációs kérdéseiket a nemzet és az állam sorsának folyamatába illesztve próbálja megvalósítani, akkor a közpolitika reménytelenül elposványosodik. Valahol itt tartunk most, és változatlanul hiányzik az, hogy szembenézzünk e helyzet kialakulásának okaival. A négyévente sorra kerülő választások előtt és után legalább egy-egy évig készülődünk, triumfálunk vagy dühöngünk – a két köztes évben pedig nemcsak azt az időt nézzük, amelyben élünk, hanem ezt a két évet csócsáljuk újra. Így aztán permanens választási kampányban élünk másfél évtizede, s nem látjuk a pártpolitika fától Magyarország sorsának erdejét.

Tehetlenség? Közöny? Rövidlátás? A hétköznapi gondok szorításából kitekinteni nem tudás? Szinte mindegy, mindegyikből van benne valamennyi. A magunk káros determinációival azonban menthetetlenül szembe kell néznünk, még akkor is, ha ezáltal nem feltétlenül emelkedhetünk föléjük.

A következmények országa vagyunk, s emiatt lettünk következmények nélküli ország. Magyarország 20. századi történelme összeomlások és megújulási kísérletek sorozata. De a társadalom tudatában és szerkezetében a tragikus fordulatok többet pusztítottak, mint amennyit a rekonstrukciós kísérletek építettek. Trianonnal, világ-gazdasági válsaggal, náci lerohanással, kommunista gyarmatosítással szemben kevés volt a gazdasági újjáépítés, kevés az értelmiség európai humanizmusa és kevés a tevékeny ellenállás. Kevés volt 1956 forradalma, kevés a befelé forduló, önátmentő ellenállás. Az ország nem tudta kiheverni, hogy értelmiségét rendszeresen fizikai és szellemi értelemben megtizedelték, hogy legtevékenyebb, legnagyobb alkotóerejű emberanyagát elszakította és elüldözte a történelem, s hogy amennyi itthon maradt ebből, az sem kapott lehetőséget képességei kibontakoztatására.

Azt jelentené ez, hogy végleg elvesztettük a sorsunk fölötti uralmat? Igen, azt – ezt mondatná velünk a logika. Az élet azonban nem logikus jelenség, a nemzet élete sem. Új generációk, új esélyek jelentkeznek, tabula rasa ugyan nem kínálkozik, de a logika törvényeivel szemben valahogy mindig van annyi hely a régi, elkoszolt lapon, hogy új fejezeteket lehessen ráírni. De azért ne kerteljünk: a sorsunk fölötti teljes uralom visszaszerzésére nincs esélyünk, a középkori magyar államiság szuverenitásához hasonló magyar *gloire* már nem térhet vissza, és nemcsak azért, mert a világ megváltozott. (Ezt próbálta Deák Ferenc másfél századdal ezelőtt, éppen a nemzeti újjászületés fénykorában elmagyarázni. Inkább ráhagyták, mintsem végiggondolják és el is higgyék neki.)

De egy nemzet szuverenitásvesztése sohasem teljes körű, ahogyan a hatalmasok önrendelkezése sem végtelen. Kölcsönös egymásrautaltságban, függésben élünk, s ez a viszonyrendszer akkor is működik, ha aszimmetrikus. Vagyis egyeseknek – legyenek hatalmak, nemzetek, emberek – több, másoknak kevesebb szabadságuk van. Vannak nagyhatalmak és kis nemzetek, gazdag és szegény országok és emberek. De nemcsak az élethez, a gondolkodáshoz, az igazsághoz való joguk is egyforma. És akármilyen helyzetből indulnak felé, ugyanúgy meg kell küzdeniük azért, hogy lehetőségeikkel éljenek.

Kétségtelen, hogy nincs könnyű dolga annak, aki erre a tájékra született. Olyan determinációk örököse, amelyek abban is akadályozzák, talán még korlátozzák is, hogy nem túlságosan fényes esélyével éljen. Ezt a helyzetet hol indulatosan, hol szorongva éli meg. „Aki magyar, velünk tart!” kiabálta a nemzetként mozduló tömeg 1956-ban. „*Tartani*” nemcsak valamilyen cél felé lehet, hanem valamitől is: a szó jelenthet szorongást, félelmet is. Ezért *tartok* attól, hogy ha valaki ma ezt az egykori, a néphangulatot kifejező harci kiáltást idézi, akarától függetlenül inkább az utóbbi értelemben találja el a közhangulatot...

A választások küszöbén ennek a közéleti neurózisnak egyik okára különösen érdemes figyelni. A *megegyezéses forradalom*, ahogyan a diktatúráról demokráciára váltást okkal nevezni szokás, olyasféle paradoxont tartalmaz, ami egy költői képben elfogadható, fogalmilag azonban tükrözi azt a zavart, ami a fordulatot jellemezte. Olyan ez, mintha azt mondanánk: *evolúciós revolúció*. A megegyezés folyamatosságot jelent, a forradalom ugrásszerű

változást. Egymást kizáró fogalmak kerültek tehát egymás mellé, s ez a feszültség máig ható következményekkel járt. Képzelnék el egy pillanatra, hogy milyen lett volna egy olyan kiegyezés 1867-ben, amely mögött nem áll 1848–49 emléke és – részben hatályon kívül helyezett – közjogi tényei! A kiegyezéshez, nagyjából azokban az években, amikor megkötöttet, az kellett, hogy a történelem egésze az adott irányba mozduljon, így lényegében elkerülhetetlen volt. De ha nem állt volna mögötte a forradalom és a szabadságharc, lett volna ebből dualista rendszer? Aligha: Magyarországnek vélhetően olyasféle jogai lettek volna valamiféle korlátozott autonómiára, mint a birodalom örökös tartományainak. (NB. lehet, hogy aztán ezzel jártunk volna jobban...)

1989–1990 „*megegyezési forradalma*” kiegyezés volt, *forradalom nélkül*. Az átalakulás forгатókönyvét a leközönő diktatúra embe-rei írták, a rendszerváltóknak nem volt más választásuk, mint az, hogy elfogadják. (A részletekben való eredményeik inkább csak szimbolikus jelentést kaphattak.) A megegyezés elfogadása miatt elmaradt haszon nem volt felmérhető, az elutasítás kockázata igen: utólag azonban világosan látható, hogy túlzott volt az ezzel kapcsolatos félelem. A megegyezéssel végül elmaradt a társadalmat mélyen megrázó, katartikus politikai fordulat. Nemcsak a „győztes” demokrácia erői nem érezték meg erejüket (mert nem volt), hanem a „vesztes” pártállam működtetői, a diktatúra haszonélvezői sem érezték legyőzve magukat (mert az átalakulás feltételeit ők diktálták). Eközben a legszélesebb közvélemény szemében nem vált világossá, hogy az állam életében nemcsak „*a rendszer*” kérdése sorsdöntő, hanem a hatalomé is: hogy a kulcspozíciókat kik, milyen erőcsoportok birtokolják.

A magyar társadalom többségében nem tudatosult, hogy *a rendszerváltás nem jelentett igazi hatalomváltást*. És mert ezt nem tudja, esélye sincs arra, hogy földolgozza az ebből következő el-lentmondásrendszert. Azok pedig, akiknek lehetőségük volna ezt elmondani, a közgondolkodást e kérdés föltárása felé mozdítani, nem teszik. Részben nem akarják, részben nem tudják, mert roppant érdekek fűződnek ahhoz, hogy mindez rejtve maradjon. Politikailag ma már aligha vethető fel ez a kérdés, hiszen négy demokratikus választás akkor is legitimálja a kialakult viszonyokat, ha azok kezdetét rendkívül súlyos demokratikus deficit jellemezte.

ÓSZI KIKERIC, 1967

Az egyetlen percig sem volt vitás, hogy az egykori megegyezés, a békés átmenet a világpolitika meghatározó tényezőinek alapvető érdeke volt, hiszen tudjuk: nem sokkal korábban a Kissinger-doktrínában is kifejeződő stabilitás-mítoszba a régió nemzeteinek teljes és végleges szovjetizálása is belefért. A nagyhatalmak játszmájában a régió stabilitásának megőrzéséért semmilyen ár nem volt drága, feltéve, hogy azt nem nekik kellett kifizetni. Így a Nyugat számára elegendő volt az, hogy Magyarország és a régió más országai kiszakadtak a szovjet tömbből. A globális hatalmi rendben fontosabb, hogy megbízható katonai szövetségesei és üzleti partnerei vezessenek egy országot, mint az, hogy az ott élők mennyire elégedettek hazájuk sorsának alakulásával. Így tehát a mi demokratikus rendszerünk sem volt igazán szívügyük, s megannyi példáját láthattuk annak, hogy az ország külső partnerei mennyire örültek annak, hogy a rendszer változása utáni tárgyalásaikon is régi ismerősökkel találkozhattak. (Ezt a helyzetet erősítette a rendszerváltó pártok káderhiánya.)

A hatalmi viszonyok rendezetlensége azonban ma is jelen van a magyar közéletben, s a politikai élet meghatározó tényezője. Sajátos módon azonban nem illendő e téma fölvetése: mintha az egykori „megegyezés” e kérdéskör tabuként kezelését is tartalmazta volna. Aligha van így, de a hatalmi harc tényének bevallása, a demokrácia keretei közötti fölemlgetése sokak szemében ijesztőnek tűnik, akik valósággal megrémülnek, ha a hatalom megszerzésének kérdéséről esik szó, mert azt hiszik, hogy az a demokrácia megdöntését jelenti. Nem tudják, hogy a demokrácia vége nem az, ha valaki megszerzi és gyakorolja a hatalmat, hanem az, amikor attól nem lehet megfosztani, és nem lehet ellenőrizni.

Ha ezt a magyar választópolgár tudná, és a pártharcok során erre az ismeretére építeni lehetne, akkor... – de ezt a sóhajtást nem is lett volna szabad elkezdni. Mert nemhogy a választópolgár nem tudja, a politikusai se nagyon, és ha mégis, nem beszélnek róla. Aki megszegi a hallgatás parancsát, azt ízekre szedi a sajtó (mint azt Kövér László példája mutatja). A hatalmi harc azonban akkor is folyik, ha nem beszélünk róla. Ettől aztán *valóban* antidemokratikus. Nem is lehet más, mert demokráciánk fogantatásáról nem szabad beszélni, a viktoriánus kor prudériájának tiltásai és elfojtásai teszik lehetetlenné az erről folytatandó diskurzust.

Hogy az elfojtás milyen negatív hatású az egyén lelkiéletére, azt Freud és tanítványai annak idején már régen föltárták, kiváló társadalomtudósok írták le, hogy a társadalom lelkületében is hasonló folyamatok mehetnek végbe (a magyar történelmet illetően Németh László és Bibó István történelemképére utalhatunk). Sajnos, a 20. század második felének meghatározó folyamatait hozzájuk méltó mélységgel ez idáig nem tárta fel senki, ezért még a politikailag tudatos közvélemény sincs igazán tisztában azzal, hogy miféle démonok határozzák meg életünket. És ennek ijesztő következményei vannak.

Így az is, hogy a társadalom egésze, miközben elszenvedi a választási harcok feszültségét és durvaságát, nem tudja, hogy valójában milyen játszma részese, s mindaz, amit oly nehezen visel, miért szakad rá.

Nem tudják ezt még azok a generációk sem, melyeknek bőszeges tapasztalatuk van a pártállami időszak mindennapjairól. Honnan is tudhatnák? Ha a választások küszöbén az egykori szavazásokra gondol, talán nincs is mire emlékeznie. Ha véletlenül rémlik neki valami a fellazult kádárizmus éveiből, az aligha segítheti a mai lecke értelmezésében. A „kettős jelölés” bevezetése után – amikor két egyforma jelölt „versengett” a mandátumért – az áldemokrácia látszólagos választásai formálisan már alig különböztek egy tényleges demokrácia valódi választásaitól, hiszen pontosan e látszat kialakítása volt e „reform” kiötlőinek a célja.

Olyan „igazi” választásokra, amelyek ténylegesen kifejezték a hatalom kérdésébe való társadalmi beavatkozás lehetőségét, jószerével csak a pártállam végnapjaiban került sor, amikor az ellenzéki mozgalmak fellépésével visszahívott kormányhű képviselők helyére kellett a „rég”i országgyűlésbe újakat küldeni. Ehhez képest már az első demokratikus választás téjje is csökkent: hiszen a parlamentáris demokrácia és a többpártrendszer már magának a választásnak ilyen szabályok szerinti meghirdetésével megvalósult. Legalábbis minden ok megvolt arra, hogy valamennyien ezt hihessük.

Pedig a hatalmi harc csak ezután kezdődött, és ma is tart. A demokratikus választás lehetőségét a magyar társadalom nem maga vívta ki, nem voltak olyan elemi erejű tömegmozgalmak, amelyek egy természetes belső („szerves”) fejlődés eredményeként kikényszerítették volna azt. Ezért a demokrácia belső legitimitása

annak ellenére fogyatékos, hogy ma jószerével mindenki elfogadja, bár inkább csak tudomásul veszi, és nem igazán akarja, s főként a tudatos és aktív társadalmi cselekvés, közéleti aktivitás hiányzik mögüle.

Ez a rendszerváltás legsúlyosabb tehertétele, a magyar demokrácia kinőhetetlennek látszó deficitje. Kockázatát csak növeli, hogy nem tud róla, tán nem is akarja tudni, de a választások illetve a választási kampányok idején mégis szembe kell néznie vele. Olyankor tehát, amikor a legkevésbé nyílik módja a probléma végiggondolására és feldolgozására.

Ekkor ugyanis látnia kell, hogy hatalmi harc pedig van, mert a választás nem csupán a kormányzás jogáról, még csak nem is a költségvetési pénzek elosztásában megmutatkozó gazdasági hatalmi pozíciókról hoz döntést, hanem egyes olyan közhatalmi pozíciók betöltéséről, amelyeknek ehhez mérhető, esetleg ezt meghaladó szerepük van. A forradalmat elimináló megegyezés ugyanis nem garantálta a diktatúra működését biztosító, annak ismert szerveit is jelentős részben felügyelő titkos hatalmi pozíciók teljes körben megvalósuló demokratikus ellenőrzését. Azok informálisan, így ellenőrizetlenül tovább működhetek, és működnek is. Szerepük rendszeresen tetten érhető a tényleges demokrácia működésének akadályozásában, a jogállamiság és a piacgazdaság első pillanatra gyermekbetegségnek tekintett, valójában határozott célt szolgáló működési zavaraiiban (a taxispuccstól a brókerbotrányig). Olyan ügyekben, amelyek aztán a normális ésszel várható *következmények nélkül* maradnak.

E jelenségek sorát a magyar választópolgár érzékeli, s keserűen legyint, genszterváltásról, elmaradt rendszerváltásról beszél, gyakran differenciálatlanul valamennyi politikai erőt egyetemlegesen tartja felelősnek e helyzetért. Mások valamelyik pártot, annak egyes politikusait ítélik el – esetenként a gyűlölködés vagy a hisztéria szintjéig jutva. Az okok azonban nem tárulnak fel, marad a legyintés: „következmények nélküli ország”. Ilyen körülmények közt tévedés vagy megtévesztés azt mondani, hogy a magyar politikai pártok tökéletesen és csereszabatosan demokratikus pártok, hogy a választás *csak* értékekről, javaslatokról, programokról dönt. Nálunk és a régióban sokféle jóval többről van szó. A választás a hatalom szerkezetét is alapvetően befolyásolja, a demokrácia tartalmi kérdéseit érinti. Itt tehát jóval na-

gyobb a tét, mint a bejáratott, stabil, nyugati demokráciákban, amelyekben egyszerűen el sem tudnak képzelni olyasmit, aminek itt nap nap után a tanúi lehetünk. A politikai versenyfutás tétje még ma is az előző korszak végső lezárása, a közintézményekben, a gazdaságban, megannyi viszonylag könnyen vizsgálható összefüggérendszerben, és a lelkekben. Ezzel a képződménnyel a nyugati elemző (ha úgy tetszik: Európa) nem tud sokat kezdeni, elemeit olyan koordináták közé illeszti, ami felőlünk nézve doktrinerségnek és/vagy tájékozatlanságnak tűnik. Mindenesetre olyasvalami ez, amit – immár uniós tagként – érdemes, sőt kötelező figyelembe vennünk. Igaz, ez – ugyanígy tagállam voltunkból következően – az uniónak is érdeke és feladata. (Abban azonban ne nagyon reménykedjünk, hogy valóban meg is teszi.)

Eközben a magyar demokrácia bizonytalansága, szerkezeti instabilitása a választások felfokozott feszültségében fejeződik ki. (És abban is, hogy a kormányzás helyére másfél évtizede a korábbi hatalom politikai, gazdasági, kulturális „elitjének” önátmentésével vagy leváltásával kapcsolatos harc került.) Eközben, s különösen az elmúlt négy évben (ezeken az oldalakon is többször esett erről szó) az amúgy is hagyományosan alacsony szintű politikai kultúra hanyatlása egyre gyorsult, pedig sohasem lehetett nemzeti büszkeségünk tárgya. Kemény Zsigmond anno „bunkóráciáról” értekezett, ő a kortes-botra utalt kifejezésével. A szó ma legtöbbször nem a valahai első jelentésében használatos, inkább annak ellentétéként, amit az úriemberség kifejezéssel jelölhetünk. Nem illendő, ha kimondjuk, hiszen érintettek sokaságát sérti, de mégis le kell írni: mára nemzeti sorskérdéssé vált a közélet és a politika elbunkósodása. Félreértés ne essék: ez nem az aluliskolázottak privilégiuma. Tudomásul kell venni, hogy mindenkinek módja van arra, hogy a maga szintjén, a maga normái szerint bunkósodjon, bár természetesen mást jelent ez egy funkcionális analfabéta, mint egy nyelveket beszélő diplomás esetben. Alapvetően a saját lehetőségek alatti teljesítmény belső elfogadása, az alulteljesítés normává válása határozza meg.

Utalni rá a politikai korrektség automatikus kétségbevonásának kockázatát jelentette, hiszen a bunkósodó vagy már kiforrott bunkó semmire sem olyan kényes, mint arra, hogy ne nézzék annak, ami. És semmiért sem olyan hálás, mint ha udvarolnak neki. Biztos a dolgában: elvégre választó és választható.

Ez a tudatlanság és manipulálhatóság következmény. A hatalmi harcok eldöntésében ma már döntő szerepe van. Így a választási kampány színvonalától sok jót nem várhatunk, már csak azért sem, mert négy éve bebizonyosodott: alkalmas technikákkal a választások eredménye ellentétes is lehet a társadalmi akarattal.

Ne higgyük ugyanis, hogy 2002-ben valamennyi közvéleménykutató egyszere mondott volna csődöt. A választásokat követő közhangulat is tükrözte, hogy a többség akkor a jobbközép koalíció további kormányzását tartotta kívánatosnak – csak éppen elmulasztotta megszavazni. Ami azt jelenti, hogy a demokrácia működhet antidemokratikusan is. Ez éppen elegendő magyarázata a politika szellemi süllyedésének, és elegendő ahhoz, hogy az *igazság és az igazságérzet* szempontja kikerüljön a napi politikát meghatározó tényezők közül.

Ezen a most heveny szakaszába lépő kampány sem változtat. Súlyos következmény ez is, mégsem következhet más. Részben azért, mert bármilyen fájó, tudomásul kell vennünk: a választás a hatalomról szól, a hatalom működhet értékek jegyében vagy azok nélkül. A választók túlnyomó többsége azt szeretné, hogy ne legyünk következmények nélküli ország. Fricz Tamás kifejezése a büntetlenül maradt bűnökre vonatkozik. De a következmény okozatot is jelent. Hogy azt megértsük, az okokat is ismernünk kell. A választásokig vezető út és a választások majdani eredményének megértéséhez ezt a történetet egészében végig kell gondolnunk, akármi is legyen e drámai történet végkifejlete. Választás nem szavazás. E lap olvasóinak túlnyomó többsége bizonyosan tudja, hogy a mai ellenzékre fog szavazni. Nem azért, mert az tökéletes, hanem mert a magyar történelem folyamatában gyökeredző, s a rendszerváltoztatásban rehabilitált értékeket ez a hatalom hívebben képviseli.

GÁSPÁR G. JÁNOS

KORMÁNYZÁSMENTES HÓNAPOK

G*yenge testi állapotára tekintettel tornából felmentve; ilyesmit üzent az Európai Unió Bizottsága, amikor egyfelől ismételten elégtelennek ítélte a magyar kormány által benyújtott középtávú (ún. konvergencia-) tervet, másrészt hozzátette: ettől a kormánytól*

a hátralévő hónapokra nem is vár el új erőfeszítéseket. Ezt hívják reálpolitikának. A szabályok szerint ugyan új határidőt kellett volna kitűzni (az eddigiek szerint ez négy hónapot jelent), hogy a Stabilitási Egyezmény előírásait megsértő ország hatóságai hihető erőfeszítést tegyenek pénzügyeik rendbetételére, de az EU tisztviselői a naptárra néztek, és a 2005. áprilisi határidőtől most eltekintettek.

Nézzük meg, hogy mi ez a konvergenciaügy, és melyek ennek a várható következményei.

Az Európai Közösség tagjai annak idején kitűzték a közös európai valuta létrehozásának tízéves programját, és az 1992-es *maastrichti szerződésben* megalkották a program szakaszokra bontott folyamatát, a közös valutára való áttéréshez és a valuta értékállósága fenntartásához szükséges pénzügyi szabályokat. A szerződés kimondta, hogy a fizetőeszköz védelmében az EU a tagországok gazdaságpolitikáját és különösen költségvetési politikáját *közös érdekű ügynek* tekinti: a tagállami költségvetés nem maradhat meg teljesen a nemzeti szuverenitás keretein belül. Az államok kötelesek elkerülni a túlzott költségvetési hiányt.

A maastrichti szerződés megfelelőnek bizonyult ahhoz, hogy az akkori tagországok zöme a többéves folyamat során megalkossa az eurót. Egy bizonyos ponton azonban joggal merült fel a részletes szabályalkotás szükségessége: ezért 1997-ben létrehozták a *Stabilizációs és Növekedési Egyezményt* (vagy más néven: paktumot). A paktum részletezte a teendőket arra az esetre, ha egy ország nem képes betartani a pénzügyi fegyelem megadott referenciaértékeit, elsősorban a költségvetési egyensúlyra vonatkozó követelményeket. Idővel alkalmazni is kellett a túlzott hiány eljárást: először Portugália lépte át a maximális megengedett mértékül szolgáló 3 százalékos szintet 2001-ben, így egy évre rá a Bizottság előterjesztése alapján a tagállamok pénzügyminisztereiből álló Tanács kimondta a túlzott hiány tényét. Ezt követően Németország és Franciaország 2002-ben, Görögország és Hollandia 2003-ban, majd Olaszország 2004-ben sértette meg a 3 százalékos referenciaértéket. Jelenleg az eurót használó 12 ország közül öt vagy túllépte a referenciaértéket, vagy annak átlépését tervezi, és így a túlzott hiány eljárás alatt áll.

De nemcsak az eurózóna tagjai lennének kötelesek egyensúly közelében tartani költségvetésüket, hanem minden tagállam, így

természetesen hazánk is. És itt rögtön ki kell emelni azt, hogy hazánk esetében két európai jogintézménnyel van (lenne) dolgunk: ezek igényei és mutatói némileg különböznek, ami sok bonyodalom forrása, és alkalom az adatokkal való manipulálásra (mely alkalmat a magyar pénzügyminisztérium mindig meg is ragadja).

Az egyik ügy a közös európai pénz átvétele, azaz belépés a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) harmadik szakaszába, amit közönségesen eurózónának hívnak. Az eurózónába való bebocsátatásnak meghatározott pénzügyi előfeltételei vannak: a jelölt ország *fogyasztói árindexe* legfeljebb 1,5 százalékkal haladhatja meg a három legalacsonyabb inflációs rátájú ország adataiból számított átlagot; a jelölt *irányadó kamatának szintje* legfeljebb két százalékponttal haladhatja meg e három ország kamatainak átlagát; az ország *költségvetése* középtávon érjen el egyensúlyt vagy többletet, de *hiánya* rossz konjunktúra évében se haladja meg a GDP 3 százalékát; *államadósságának állománya* nem lehet nagyobb a bruttó hazai termék (GDP) 60 százalékánál. Továbbá az ország az euróra való átérés cél dátuma előtt legalább két évig képes legyen zavarok és leértékelés nélkül bent tartani valutáját az európai *árfolyamrendszerben*.

Ha olvasónk eddig sikeresen elkerülte a magyar gazdaságpolitikáról folytatott vitákat, és csupán a fenti bekezdést elolvassa, akkor is rögtön látja, hogy Magyarország nemcsak hogy nem kész az euró átvételére, de eleve messze áll attól. Az ún. maastrichti mutatókhoz mért adataink gondos tanulmányozása nélkül is tudható, hogy a költségvetésünk hiánya túl nagy (az összes többi mutatóval is baj van, de az nem annyira szembeötlő), de ami a fő: a forintot a hatásaink még be sem léptették az európai árfolyamrendszerbe (a bizonyos ERM2-be). A szlovákok nemrég beléptek, a baltiak, a szlovének is, a két kis mediterrán ország azonnal csatlakozott 2004 nyarán; mi még nem. Ergó: a vita, amely egy ideje zajlik (na jó: döcög) az euró átvétele körül, most már csupán arról szólhat, hogy a tíz új tagország között az utolsó három hely melyikén fogunk végezni, és várhatóan mikor.

A korai euróátvételről való lecsúszásunkkal „csupán” fontos, nemzetstratégiai érdekeink sérülnek, folyamatosan és éppen ezért a politikai elit számára alig érzékelhetően. A balti országokban, a szlovéneknél, szlovákoknál a döntéshozók felismerték és a társadalom zömével elfogadtatták, hogy az euró mielőbbi átvétele nemzeti ügy. A cseh, lengyel és magyar társadalom azonban

nem lett képes elkerülni a korán rajtolók sorsát: a változásokba befáradt, és egyelőre nem áll készen a saját stratégiai érdekei szerinti cselekvésre.

A másik jogintézmény azonban rövid távon is hat; ez a stabilitási paktum, amely kiegészíti a maastrichti szerződést, mivel részletesen kifejti az euró fenntartásához szükséges pénzügyi fegyelem ellenőrző és szankcionáló eljárásait. Az eljárásrend keretében az eurózóna tagországai a Bizottságot értesítik az államháztartási adatokról (az ún. notifikáció keretében), valamint ún. *stabilitási programot*, a még nemzeti valutát használó uniós országok pedig *konvergenciaprogramot* kötelesek kidolgozni és betervezni. Ez az a program, amellyel 2004 óta Medgyessy, majd Gyurcsány kormányának annyi gondja lett: vagy azért kapta vissza, mert az nem tartalmaz elégséges erőfeszítést a pénzügyek rendbetételére, vagy (mint 2006 elején) mert nem tárja fel, hogy a dicséretes célokat miként is kívánja elérni.

A paktum meghatározta a teendőket arra az esetre, ha a tagállamok költségvetési hiánya és államadóssága meghaladja a referenciaértékeket. Az illető ország kormányát a *túlzott hiány eljárás* alá kell vonni. Az eurót használó ország esetében a kormány felelőssége nagyobb, mint ha csak tagjelölt országról lenne szó; az előző esetben a túlzott deficitet sokáig eltűrő ország akár még pénzbüntetést is kaphat, míg az eurózónából kimaradók esetében ilyen közvetlen büntetést nem tartalmaz a szerződés.

Ha büntetésen kívül pénzbüntetést értünk, akkor tudható, hogy ilyet a Tanács nem fogadott el, holott Németország és Franciaország (nem nagy mértékben ugyan) tartósan átlépte a 3 százalékos szintet. Részben éppen ezért 2005 elején módosították a szabályokat, utat nyitva az országokra szabott megítélésnek. Mindez nyilván lazításnak is felfogható, ámátor az európai eljárásrendbe beletartozik, hogy a korábban be nem tartott eljárások helyébe lépő új regulát már valóban keményen érvényesítik. Rajtunk az újabb változtatások sem sokat segítenek, noha a módosításba bekerült a többpilléres nyugdíjrendszer létrehozásával járó költségvetési következmények említése.

A *magánnyugdíj-elszámolások* ügye módszertani kérdés, de nem tanulságok nélküli. A kötelező járulékfizetésen alapuló, tőkefedezeti jellegű magánnyugdíjrendszereket az uniós módszertan a *pénzügyi vállalkozásokhoz* sorolja, ám az biztos, hogy ha a nyugdíjjá-

rulékok egy része a társadalombiztosítási alap helyett magánnyugdíjkasszába megy, az államháztartás emiatt bekövetkező egyenlegromlása más természetű, mint ha kormányzati kiadások megugrása miatt nőne a deficit. Ezért fogadta el az unió azt, hogy az érintett négy országban (nálunk is) a kormány 2005-től négy évig másként prezentálhassa a hiány és adósság mutatóit a túlzott hiány eljárás keretében, ha egyébként az ország közel van a 3 százalékos deficitathárhoz. Nekünk azonban azért nem jelent sokat, mert a 2005-ről szóló előzetes adatok szerint a GDP 7,4 százalékára rúg az uniós módszertan szerinti hiányunk, és 60,8%-ra az államadósság a GDP-hez mérve, tehát a magánnyugdíjpénztárak egyenlegét beszámítva is 6,1% a deficitünk – ami reménytelenül messze van a referenciaértéktől. Ezenfelül az eurózónába való belépés maastrichti kritériumai továbbra is a szokásos módon számolt 3% illetve 60% referenciaértéket írják elő. Bárhogy csúri-csavarja a pénzügyminiszter, percnként ugrálva a háromfajta (hazai módszertan, uniós módszertan, nyugdíjügyekkel módosított módszertan szerinti) hiánymutató között, nálunk komoly költségvetési kiigazításra lenne szükség.

De hogyan? Ezt már a választásokig nem tudjuk meg. Az unió nem is reméli, hogy a szükséges adóemelések és kiadáscsökkentések részleteit a még hivatalban lévő kormánykoalíció feltárja, beismerve ezzel, hogy máig pontosan az ellenkezőjét cselekedte annak, amit tennie kellett volna. A kormány ezért takarékra állítja működését, és a miniszterek, élükön a miniszterelnökkel, a választásokig arról beszélhetnek, hogy mit *tennének*, ha a választók kegyéből ők kormányoznának a jövőben. Kormányzati szünet van, de kormányiszöveg-szünet nincs.

Az ellenzék helyzete ezzel kényessé vált. Ha a stratégiai érdekeinket durván sértő, felelőtlen kormányzás éveit veszi elő, akkor „a múlt felé fordul”, „válsághisztériát szít”. Ha a szükséges korrekció felől tekint valós viszonyainkra, akkor maga kénytelen kimondani a megszorítás szót. Azt viszont mindkét nagy párt babonásan kerüli. Az MDF-nek kevesebb a veszténivalója a közgazdaságilag legkevésbé iskolázott rétegek között, így szólhat a költségvetési eladósodás bajairól, a túlduzasztott állam lefogyasztásának szükségességéről, de már a Fidesz inkább nagyarányú adómérsékléssel kampányol, megígérve egyben azt is, hogy a legsérülékenyebbeket megóvjá a gázárak emelkedésétől, az egészségügy piacosításától.

Megismétlődni látszik tehát a legutóbbi választás előtti ígéretési verseny, csak most már az akkorinál is cinikusabban. Hiszen 2002-ben is tudható volt, hogy a gazdaság nem bír ki jóléti fordulatot. Aligha lehetett józanul azt remélni, hogy az uniós csatlakozással dőlni fognak a fejlesztési pénzek. 2006-ban már nyakunkon az adósságnövekedés, és itt van az unió két jogintézménye: az euró-zóna szabályai és a stabilitási paktum. Az előbbihez igen jó lenne állampénzügyeink stabilizálása; az utóbbi részeként egy azonnali sokk vár ránk 2006-ban: a túlzott hiányt fenntartó ország eselik a felzárkóztató pénzalapoktól. Ha van szankció, hát ez az. Ez szorította rá Portugáliát a kiigazításra, és ez a tétje a választások utáni magyar gazdaságpolitikai kiigazításnak. Ha egyszer véget ér nálunk a kormányzati szünet.

BOD PÉTER ÁKOS

A NÉMET ŐSZ TALÁNYA

Magyarországon az elmúlt 15 év után sem jellemző, hogy a fontos európai országokban zajló politikai folyamatokról a sajtó révén igazán hiteles tájékoztatást nyerhetnénk. E tekintetben a baj tán csak fokozódik: sem az írott, sem az elektronikus hírforrások szerzői nem olvassák a külföldi irodalmat, és nincsenek személyes kapcsolataik objektív forrásokkal ezekben az országokban. Így saját, sokszor felszínes benyomásait tüntetik fel az adott országban kialakult hangulatként, és még a külföldön élő tudósítók sem nagyon léphetik át a hazai szerkesztőségek kapkodó felszínességének stílusát. Persze Németországról jelent meg annyi hír, amennyiből mozaikszerűen összeállítható, hogy a tavasszal Észak-Rajna-Vesztfáliában alacsony részvétel mellett elszenvedett történelmi mértékű SPD-vereség után, az újraválasztásra eleve esélytelen Schröder saját pártja alsóházi szavazataival buktatta meg magamagát mondván, hogy már pártján belül sincs meg a kellő támogatottsága. Ennek ellenére aztán mégis ő lett a szociáldemokraták kancellárjelöltje.

Nem találjuk nyomát a hazai publicisztikákban, ami a berlini politikai elitben már akkor, vagyis Schröder e játszmájának indításakor sem volt titok. Tudniillik hogy a keresztény pártok vezetői,

erős emberei készületlenségüket, azt tehát hogy Angela Merkel az elnök, ezáltal a szövetségi kancellár-jelölt, és mindezen már nincs idejük változtatni, Schröder akcióját már akkor egy nagykoalíció kikényszerítéseként élték meg.

A német tartományokban egyáltalában nem szokatlan a nagykoalíció gondolata. Ilyen kormányozza nyugaton Brémát, Schleswig-Holsteint, és keleten Szászországot, valamint Brandenburgot, ahol éppen a szociáldemokraták új szövetségi elnöke, Matthias Platzeck nyerte el korábban a miniszterelnöki tisztséget. A baloldal válsága miatt kilenc tartományban jobboldali kormány van, de akad példa az FDP részvételével alakított SPD-koalíciós kormányra is.

A korábbi, majd 20 százalékos támogatottsági előnynek a választásokon 9 ezrelékre csökkenésében szerepet kaptak olyan hibák, mint a konzervatívok húzóembereinek – élükön a bajor Edmund Stoiberrel – katasztrofális elszólásai. Emlékezetes az új, keleti tartományok választóinak általános megsértése, miközben saját kormányfőjelöltjük is „Ossi”. Hasonlóan nem tett jót a kampányban CDU-s pénzügyminiszter-várományos Paul Kirchhof radikális programjának túl korai megismertetése. Ezáltal a kormányzó riválisok szakértői szétszedhették a reformtervezetet, s így a politikai vita során az ellenzék gyakorlatilag kormányzati szerepbe került, míg a kormány ellenzékként viselkedhetett.

A német politikai hagyományban szokatlan jelenség, hogy az esélyes kancellárjelölt előzetesen nem szerzett tartományi miniszterelnökként tapasztalatokat. Így szinte programozottan bukta el a szakértelmi kompetenciaversenyt, ráadásul alulmaradt a kormányfő elleni tv-vitában. A két politikai erő támogatottságának kiegyenlítődése miatt szeptember 18-án, a választás estéjén az igazán komoly meglepetést így – a kegyetlen módszereivel kiharcolt pathellyel mégis elégedetlen – Schröder okozta: nem fogadta el rögtön a tényt, hogy az elért eredménnyel nem maradhat kancellár. Nyilatkozataival egy időre ellehetetlenítette a nagykoalíciót, és teret engedett a – legalábbis a drezdai pótválasztás eredményének megismeréséig – mindenféle találgatásnak. Schröder már 2002-ben is csak 6000 szavazat révén őrizhette meg hatalmát, de a csekély különbség most ellene szólt. Hiába vetette fel a háború utáni német parlamenti gyakorlatot alapvetően felforgató, más esetben nevetséges, ezúttal megdöbbentő ötletét arról, hogy övé volna a legnagyobb

frakció, ha a keresztény pártok közös frakcióját külön számolnák. A Bundestag megalakuló ülésén a bajor CSU és a Németország többi részén működő komplementer CDU mindenkor már aláírt megállapodásukkal megpecsételt, közös frakcióval vesz részt.

A pátthelyzet kialakulásához szükséges volt, hogy a protest szavazók (a kormánybuktató alternatív ellenzék erősítése helyett) olyan tömegben támogassák az új Baloldal-pártot (Linkspartei), amely a korábbi PDS-utódpártnak a Schröder által kiszorított klasszikus baloldaliságot képviselő Oskar Lafontain SPD-exelnökkel és társaival kiegészített alakzata, hogy ez bejutott a Bundestagba. Ha eredményeik arányában a többi párt osztozna a szélsőbal által megszerzett 54 mandátumon, úgy a fekete-sárga (liberálisokkal alkotott) koalíció elegendő mandátummal rendelkezett volna – hisz a többséghez mindössze 20 mandátuma hiányzott.

A kampány hibái és párttárs szövetségesei nem mindenben lojális támogatása, a nyílt belső megosztottság mellett közrejátszott Merkel relatív választási kudarcában, hogy az Európai Unió maga is gazdasági és társadalmi problémákkal küzd. Ezt Németországban az elhúzódozó szociáldemokrata kormányzás még inkább felszínre hozta. Minden nyugati országban gondot jelent a demográfiai helyzet, amelyben a jelenlegi gazdasági és társadalombiztosítási rendszer nem tartható fent. Fogy a befizető, mert nincs elég születés, sem megfelelő bevándorlás (!) és a társadalom előregedése miatt egyre több az ellátásra jogosult. Ezt demográfiailag a bevándorlók ellensúlyozhatják, hisz ők statisztikai tömegben mindenkor fiatal, egészséges, képzett munkavállalók.

A „harmadik utat” kereső szociáldemokrácia a kényszerű átalakítások fenyegetése miatt szembekerült hagyományos támogatói bázisával, mert ez nem kíván lemondani az elért, szerzett jogú kedvezményeiről. Ezért a baloldali hatalom inkább csak elodázní, megnehezíteni képes az elkerülhetetlen és fájdalmas reformokat, mert politikailag nem lehet érdekelt bennük. Ezt, bár magyarországi hívei még nem vették észre, Blair is belátta, és már régóta kevesebb szót ejt harmadik út nagy kísérletéről: a többi európai uniós vezetőhöz hasonlóan maga is az SPD bukásában reménykedett, hiszen az unió legnagyobb befizetőjének gazdálkodási gondjai csak így oldódhattak volna meg! Az pedig világos, hogy a pátthelyzet, és az ebből következő nagykoalíció nem vezethet az elkerülhetetlen átalakítások felé.

A reformoktól tartó baloldali szavazók magas részvételi arányt biztosítottak az egész előrehozott választást formailag kiváltó Észak-Rajna-Vesztfáliában is. Ugyanakkor a kontinentális szegmentált választói népesség példajaként ismert német társadalom hagyományos jobboldali tábora is elbizonytalanodott, részben az őt is fenyegető egzisztenciális problémák, részben a konkrét kérdésekben a tényleges választási alternatívák további szűkülése miatt. Ma már inkább csak szakmapolitikai különbségekkel lehet szembesülni, így olyasmivel, hogy melyik támogatás csökkentésének fejében melyik adónemet mérsékeljék a jövőben. E kérdések a köznapi ember számára alig követhetőek, s még kevésbé képesek mozgósítani. Akárcsak a baloldal mostani kormányprogrammal elért „fontos” eredménye, miszerint az új tartományok munkanélküli-segélyét 14 euróval (8%!) a nyugati szintre emelik – noha keleten még mindig alacsonyabbak valamelyest a fizetések is.

Eközben a hagyományos keresztény értékek hívei is érzékelik, hogy a táborok közötti kulturális, értékrendbeli különbségek is elmosódnak. Például a választás után a konzervatív-liberális, ám hitvalló homoszexuális pártvezető Guido Westerwelle mellett számolni lehetett még a Zöldekkel, akik libertáriánus jogvédelmi harcukat egyik leggyakrabban látható választási plakátjukon azonos neműek zuhanyzófal mögött elmosódó, szeretkező „szendvics-csoportjával” jelenítették meg.

A háború óta töretlenül abszolút keresztény szociális többségű Bajorországban, szemben a többi német tartománnyal, jóval alacsonyabb volt a részvétel. Stoiber pártja támogatottságának váratlan visszaesésével hozzájárult a jobboldal félsikeréhez. Ez az eredmény, majd a kormányzati szerepvállalása körüli bizonytalankodása meg is tépázta tekintélyét.

Mindenesetre a megalakult koalíció több szempont miatt sem lehet igazán hosszú életű és erős: két rivális párt alkotja, a kancellár asszony politikailag gyenge lesz a „szövetséges”, erős tartományi miniszterelnökeivel szemben. Az SPD ugyan a 16-ból nyolc minisztérium vezetését megszerezte magának, de ezek nem a népszerűséget hozó, sikeresélyes tárcák. Nem várható túl sok eredmény a megalakuló kormányban sem a pénzügy, sem a munkaügy frontján, és az egészségügy vagy környezetvédelem sem lesz a kiegyensúlyozottság szigete. Javarészt e tárcá-

kon múlnának a reformok, de vezetésük pártérdeke ezekkel el-
lentétes. Szinte az egész szociális szféra felett megszerezték az
ellenőrzést, ahol a legnagyobb szükség van a változtatásra, ám
ahol elemi érdekük a változatlanóság biztosítása. Még a sokáig si-
kerágazat külügyet is komolyan megterheli Németország egyre
több nemzetközi kötelezettséggel járó feladata – köztük a szövetsé-
ges hatalmak által elvárt katonai részvétel a közös erőfeszíté-
sekben –, különösen egy határokon túli fegyveres szolgálatot
ellenző szociáldemokrata tárcavezetés esetén megkérdőjelezve
a sikeres teljesítmény reményét.

Ezzel szemben (eltekintve a kancellári tisztségtől) a CDU-CSU
kezelhetőbb, a kormányon belül sikeresélyesebb szaktárcák fel-
ügyeletére vállalkozott. Edmund Stoiber nem ok nélkül gondolta
meg magát, amikor mégsem kívánt a munkaügytől megszabadít-
ott gazdasági „csúcstárcával” készülni a „megmentő” szerepre,
hanem óvatosan visszahúzódtott a bajor hegyek közé. – Ezzel
nem kevés bosszúságot okozott a tartományi kormányfői székére
potenciálisan pályázó utódainak, valamint a szeptemberi gyenge
eredménye kockára tette a CSU megszokott magabiztosságát.

A Bundestag november 22-én megválasztotta szövetségi kan-
cellárnak az „orosz zónában”, evangélikus lelkészi családban ne-
velkedett, de Hamburgban született „Angie” Merkelt. Az 51 éves
fizikusnő a legfiatalabb személy, és az első nő ebben a tisztség-
ben. A nagykoalíció a 614 tagú alsóház mandátumainak csaknem
73 százalékával rendelkezik – ez 140 szavazattal több a szükséges-
nél. Ezért túlzás komoly bajnak tekinteni azt, hogy 51 SPD-s kép-
viselő Merkel ellen szavazott, ám mindenképpen jelzés értékű,
hogy a szociáldemokraták balszárnya máris nyíltan ellenzi a koalí-
ciós együttműködést, mert szívesebben kormányozna volt elnö-
ke, Lafontain Baloldalpártja támogatásával. Persze korai, vagy túl-
zó lenne mindebből az SPD ma valószerűtlen hasadását jósolni,
vagy a Német Szövetségi Köztársaság visszahajlását vizionálni
a Weimari Köztársaság politikai tehetetlenségéhez, megoldástal-
an bizonytalanságához. De ennek a fenyegető forgatókönyvnek
megvalósulása, a stabil német politikai rendszer fellazulásának
kockázata felmerülhet. Ezt hozta hát Schröder előremenekülése
a biztos kudarc elől, amikor a nagykoalíció reményében egy évvel
előrehozta a választásokat.

GYULAI GYÖRGY

A DEMOGRÁFIAI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI VÁLSÁG, A HARMADIK ÚT ÉS AZ ÚJ FŐIRÁNY

Néhány gondolat Vizi E. Szilveszter, Mikola István és Mellár Tamás cikkeihez*

Ezeket az eltérő témájú cikkeket két gondolat fűzi egybe: a válság felismerése és a kiút keresése. Az egymástól függetlennek látszó válságjelenségek azonban összefüggenek és világméretűek, ezért csak egységes szemléletben és világméretben gondolkozva kezelhetők, és a hazai megoldás keresése sem lehet független a világméretű törekvésektől.

A demográfiai válság közismert központi problémája a gazdag és a szegény, a fejlett és a fejlődő országok eltérő termékenysége. Kevésbé köztudott a fejlődő országok termékenységének gyors csökkenése. A legfontosabb adatok a következők:

A teljes termékenységi arányszámok országcsoportonként

	1970	1992	2000 ^a
Alacsony jövedelmű országok	6,0	3,4	3,1
Alsó közepes jövedelmű orsz.	4,5	3,1	2,9
Felső közepes jövedelmű orsz.	4,8	2,9	2,5
Magas jövedelmű országok	2,4	1,7	1,4
A világ	2,9

Forrás: Rostow (2000), a Világbank adatai alapján

^a Becsült adatok

Az alacsony jövedelmű országok teljes termékenységi arányszáma tehát 30 év alatt a felére csökkent. Olyan országokban, mint Brazília vagy Thaiföld, 2000. évi arányszám 2,0, vagyis kisebb, mint a reprodukciót lehetővé tevő 2,1. A becslések szerint a világ népessége 10 milliárd alatt tetőzik, és más becslések szerint a világ élelmiszer-termelésének felső határa a jelenlegi tech-

* Magyar Szemle, 2005. augusztus, október

nológiai viszonyok között 10 milliárd ember ellátását teszi lehetővé. A világ egészének és legfontosabb régióinak problémája tehát már nem a túlnépesedés, hanem az előregedő, stagnáló vagy fogyó népesség. Ez különösképpen így van Kelet-Közép-Európában és a volt Szovjetunió területén, ahol valóságos népesedési katasztrófa zajlott és zajlik le, és egyes országokban a teljes termékenységi arányszám 1 közelébe, sőt a volt NDK területén átmenetileg 1 alá csökkent. Demográfiai szempontból tehát, Európában és főként Kelet-Európában, a fő feladat a népességfogyás megállítása vagy megakadályozása, és a konstans népesség elérése.

Ha viszont gyakorlatilag a világ egészének központi problémájává a stagnáló és előregedő népesség válik, akkor ez azt jelenti, hogy a közegészségügyre és az öregek ellátására fordított kiadásoknak világszerte nőniük kell. Ezek a növekvő kiadások más-ként, mint állami eszközökkel nem fedezhetők. A tények tehát – ma már világméretekben – ellentétesek azokkal a követelésekkel, hogy csökkenteni kell az állam szerepét és a közkiadások arányát. A probléma másként, mint a szolidaritási elven alapuló társadalombiztosítási rendszer megőrzésével, sőt kiterjesztésével és általánossá tételével, nem kezelhető.

A közegészségügy elsődleges fontosságától egyetlen lépés vezet a közoktatás, a közművelődés, a kultúra és tudomány fontosságához. A gazdasági fejlődés kutatói egyre inkább elutasítják a fejlettség egyetlen mutatószámával, az egy főre jutó GDP-vel való mérését, és a közegészségügy és közművelődés legfontosabb mutatószámainak figyelembevételével alakították ki az emberi fejlettségi indexet (Human Development Index, vö. Meier – Rauch 2000). Megfelelő egészségügyi és kulturális politikával tehát a nemzeti jövedelemnek ugyanabból a szintjéből lényegesen magasabb emberi jólétet lehet kialakítani. Hazánk ebből a szempontból távolról sincs az élen. A nemzetközi statisztikák szerint számos nyugat-európai ország, elsősorban Spanyolország, Franciaország, Hollandia, Svédország és Finnország, számos latin-amerikai ország, így Argentína, Chile és Uruguay, továbbá számos szovjet utódállam, elsősorban a Kaukázuson túliak, nemzeti jövedelmi szintjüknél magasabb emberi jólétet értek el. Ez ismét a közegészségügyi és közművelődési kiadások magas szintjét, és így a közületi kiadások magas szintjét igényli.

A nemzetközi közgazdasági irodalomban egyre nagyobb súlyt kap a gazdasági fejlődés új elmélete (vö. pl. Meier – Stiglitz 2000). Ez a felfogás a leghatározottabban elutasítja az adósságválság kitörésétől az ezredfordulóig uralkodó neoklasszikus, neoliberális tanokat. Hangsúlyozza, hogy a tapasztalatok szerint a stabilizáció nem szükségképpen vezet növekedésre, továbbá hogy a növekedéssel egyenrangú cél az igazságosság, a jövedelemelosztás nagyobb egyenlősége és a szegénység megszüntetése. Hangsúlyozza azt is, hogy elsődleges fontosságú a közegészségügyre és a közművelődésre fordított kiadások megnövelése. Ugyanezek a magyar követelések tehát pontosan megegyeznek a fejlődéssel 2000 utáni új főirányának javaslataival.

E sorok írója nem ért egyet a „harmadik út” szóhasználatával, de teljesen egyetért az e mögött álló gondolattal. A világ és ezen belül Magyarország problémái nem oldhatók meg másként, mint a köz- és a magánszféra egészen más arányával, mint amilyet a neoliberális iskola helyesnek tartott, és a fejlődő és átalakuló országok kiszolgáltatott helyzetével visszaélve megpróbált rákényszeríteni ezekre a régiókra. (Ez a radikális kifejezés nem a sorok írójéé, hanem Irma Adelmané, vö. Meier – Stiglitz 2000, 114. o.) Ez azonban nem harmadik út a szocializmus és a kapitalizmus között, hanem az egyetlen helyes és így az első út, visszatérés a legnemesebb európai és magyar hagyományokhoz. Európának is, és nekünk is mindig az volt a meggyőződésünk, hogy a közegészség, a közművelődés, a közjólét és a nemzeti kultúra fenntartása és előrevitele közfeladat, a közintézmények feladata, sőt az még Amerikában is, és ennek újbóli és egyértelmű tudatosítása semmiképpen sem félúton való visszatérés a bukott államszocializmushoz.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

Irodalom

- Meier, Gerald M. és James E. Rauch: *Leading Issues in Economic Development*. Oxford University Press, 2000, 578 l.
- Meier, Gerald M. és Joseph E. Stiglitz: *Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective*. The World Bank és Oxford University Press, 2000, 575 l.
- Rostow, W. W.: *The Economics of a Stagnant Population*. In: Meier–Stiglitz 2000, 529–540. l.

A SZENTKORONA-TAN – „MAI ÉRVÉNYÉBEN”

A Szentkorona-tan, mint a magyar alkotmány máig élő és érvényes alapja, sokszor és sokak által felvetett kísértetként van jelen közgondolkodásunkban, az erről gondolkodók egy nem elhanyagolható csoportja felfogásában. Sokszor és sokat váltottunk erről már szót¹. A magyar alkotmányosság a magyar jogállamiság sarkalatos kérdése. Éppen azok részéről, akik komolyan veszik, kerül megkérdőjelezésre. Ezáltal még távolabbra kerülünk attól, hogy egységes nemzeti közakarattal keressük a megoldást, a demokratikus jogállam megvalósítását. Éppen a gondolatot komolyan vevők táborának egy csapata tagadja meg ebben az együttműködést, tagadja, hogy a kérdés egyáltalán vita tárgyává tehető.

A kérdés tisztázása azért nehéz, mert a történelmi alkotmány érvényességéért harcoló tábor nehezen tudja megfogalmazni, mit is ért Szentkorona-tanon, mit is ért történelmi alkotmányon. Ezért üdvözöltem őszinte örömmel a Magyar Szemle októberi számában megjelent Szabados György 1% metafizika rovatából Kocsis István, A Szent Korona Tanából részletet, amely végre világosan kifejti, mit is ért a történelmi alkotmány, a szentkorona-tan érvényességén. Így lehet szót váltani arról, hogy az egyébként tiszteletre méltó célú gondolatsor hol téved, miért nem alkalmazható végkövetkeztetése. (Ha az írás az 1995-ben megjelent tanulmányból való, akkor magamra kell vetnem, mert hiszen hosszú ideje elolvashattam volna – de mindenesetre a sok, a tárgyról szóló, általam olvasott, és hol költői, hol metafizikus elkötelezettséggel, de jogászai pontosság nélkül írott, a történelmi alkotmány érvényességét vitató és megkérdőjelezhetetlenségét valló írás között eddig ilyen tömör megfogalmazással én nem találkozottam.)

Nos, most van mire válaszolni. A gondolatsor abból indít, hogy „a hatalom eredetileg a nemzeté” (a Szentkorona-tan meghatározta államjogi rendszerben).

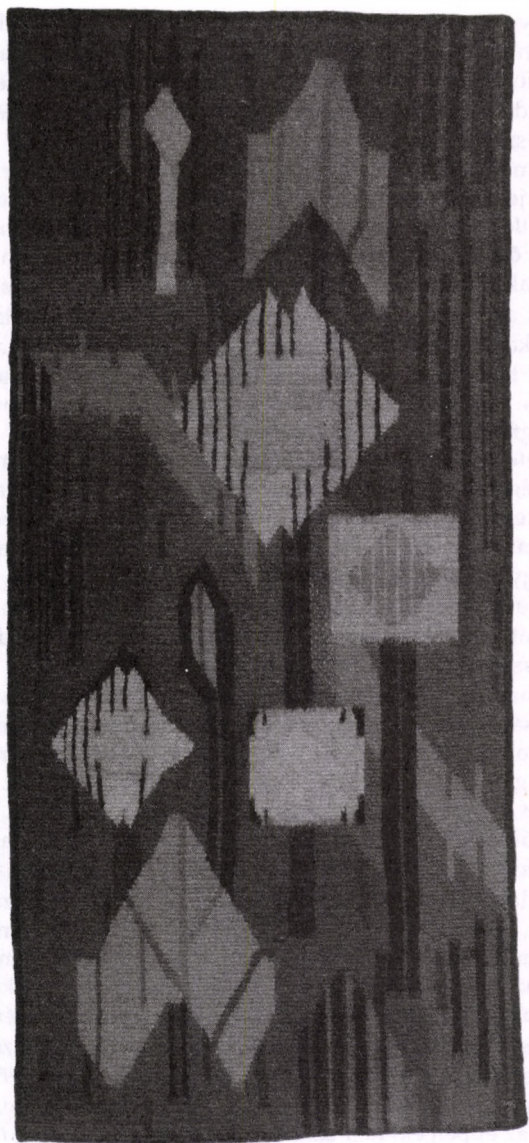
Egyetértek a szerzővel abban, hogy a hatalom – a szuverenitás – a nemzeté. Persze indokolatlan a lehatárolás: „nem csak a Szentkorona-tan meghatározta államjogi rendszerben,” hiszen „eredetileg” – ez kitér a levezetéséből –, ez az államjogi rendszer nem létezett. A hatalom hordozója, a szuverén nemzet hozta létre. Minden társadalomban a szuverén nemzet hordoz hatalmat, saját sorsá-

nak, rendjének, társadalmi és államszervezetének meghatározására szóló hatalmat.

A nemzet fogalmának – bár a szerző az általam vallott értelemben használja – érdemes itt egy kitérőt szentelni. Nemzet az a társadalmi csoport, amely együttesen, közösen, más csoportoknak alávettség nélkül határoz saját sorsa felett, gyakorolja a hatalmat, a szuverenitást, független más nemzetektől vagy hatalmaktól. Döntési lehetőségét szabadságnak, más hasonló társadalmi csoportoktól független voltát szuverenitásnak nevezzük: a nemzet mindkét vonatkozásban ezen adottságok természetes hordozója. A nemzet tagjai mindazok akik (legalább potenciálisan) a nemzet közös ügyeire ráhatással, azokba beleszólási lehetőséggel bírnak. A nemzet alkot saját függetlenségének megőrzésére, saját belső együttműködési rendjének alakítására és fenntartására államot, szabja meg az általa alkotott államszervezet formáit és hatalmának határait, valamint a nemzet tagjainak egymás és az államszervezet által is tiszteletben tartandó szabadságait, mégpedig törvényekben és törvényes szokásokban, esetleg ezek alapját képező alkotmányos rend megfogalmazásával. Az állam ezen átruházott hatalommal szolgálja a nemzetet, annak érdekeit, szabadságát. Az államalkotó nemzet tagjai az államnak polgárai.

Mit jelent a hatalom törvényes gyakorlása? (Ami, ha nem lehetséges, visszazáll a nemzetre?)

A hatalom akkor törvényes, ha törvényes formában került átadásra (legalitás) és legalábbis a nemzet többségének egyetértésével (legitimitás) működik törvény szabta keretek között. Megszüntethető, ellehetetleníthető ez a törvényes átruházott hatalomgyakorlás akár idegen hatalom kényszere által (a függetlenség elvesztése), akár a nemzeten belül valamely kisebbség erőszakos, törvényellenes hatalomra jutása (diktatúra) révén (a belső szabadság elvesztése). Ilyenkor, ha megszűnik a folytonosság a hatalom gyakorlásában, a törvényes hatalom gyakorlásának helyreállítása valóban összemzeti együttműködéssel oldható meg (amelyben az együttműködésnek legalább az egyetértés szintjén potenciálisan meg kell lennie ahhoz, hogy a váltás legitim legyen). Ezt az együttműködést nevezi a szerző nemzetgyűlésnek.

Hogy ez a nemzetgyűlés miért „ideiglenes megoldást kell, hogy keressen”, előttem nem világos. Ha a volt alkotmányos hatalom megszűnt létezni, akkor azt létre kell újra hozni. Lehet ideiglenesen is, addig, míg végleges, teljes egyetértés nem hozható létre, de ez nem szükségszerű.

Ám máris kiderül, hogy miért is ideiglenes a nemzet teljhatalmának jogköre: a szerző szerint azért, mert a magyar nemzet e függetlenségéről, ezen alapvető természetes teljhatalmáról valamikor örök időre lemondott, és ezen az utódok már nem változtathatnak. „A nemzet teljhatalmat többé senkire sem ruházhat” – nyilván azért, mert már nincs neki! „Tiszteletben kell tartania a Szentkorona-tan legfőbb alaptételét, mely szerint csak a Szent Korona bírhatja a hatalom teljességét.”! „Magát a főhatalmat ugyanis a magyar nemzet örökérvényűen a Szent Koronára, mint legfőbb személyiségre, ruházta.”²

Egyetértek azzal, hogy teljhatalom csak a politikai nemzet összességét illeti meg. Ám kérdem, kiből áll ma a politikai nemzet összessége? Nyilván a magyar állam polgárainak összességéből. A ma élő magyar állampolgárok összességéből. Nem kétséges, hogy ez az összesség eszmei összesség, abban sok egymástól elkülönülő, egyénileg szabad és döntésképes egyén akarata nyilatkozhat meg, s ezen akaratok valamilyen formalizált módon történő összegzése (vektora) a politikai nemzet közakarata.

Ami azonban mindebből nem következik, amin az egész levezetés igazsága vagy tévedése múlik, hogy a valahai politikai nemzet lemondott-e, egyáltalán lemondhatott-e utódai nevében örök időre a maga hatalmáról, szuverenitásáról, függetlenségéről. (Most mellékes, hogy milyen feltételekkel, kinek javára.)

Példálózhatnánk a jogtörténetből vett olyan példákkal, amelyek szerint léteztek *leges sacratae*, szentnek, megváltoztathatatlanak hirdetett törvények, amelyekhez a legális törvényhozás sem nyúlhat. Nem kétséges azonban, mélyebb vizsgálat alapján, hogy e szentnek vallott törvények tartalma is azért kötelez nemzedékről nemzedékre, mert az újabb-újabb nemzedékek azokat, legalább hallgatólagosan, elfogadják. A „szent és örök” törvény jogi érvényességét is mindig az éppen azt hordozó, éppen létező társadalom közakarata adja. Lehet, hogy magát a szuverén közösséget befolyásolja a történelmi folytonosság, elődeinek tisztelete, ám ez mindig az éppen élő nemzedék tudatos elfogadásán fog múlni –

a motívumokra tekintet nélkül. (A jogilag kifejezett akarat független annak indítékaitól, mert az ember belső világát a jog nem vizsgálja – és ez az akarat kifejezett változtatási szándék nélkül ugyan folyamatos, de annak viszont alá van vetve.) Elvitatjuk például a francia rendi gyűlés döntésének érvényességét a polgári rendszer mellett? Úgy véljük, hogy Franciaországgal nemzetközi kapcsolat csak a nemlétező francia király személyén keresztül létesíthető a „l'état c'est moi” elv alapján? Gondolom, ez abszurdum.

Még a legszélsőségesebb legalitást vallók részéről is elismerhető, felismerhető: a hatalom teljességével felruházott Szent Korona – a király és a nemzet együtt – ezt a hatalmi teljességet átadhatja, visszaadhatja annak, akitől eredetileg származott, a nemzetnek. 1918-ban megtörtént, hogy a király lemondott a maga részéről a politikai hatalomról, s ezt a nemzet utóbb legális formában tudomásul vette. Előbb csak a király személyére, de ez is azt jelentette, hogy nem lesz új király, csak a nemzet akaratából. A nemzet szuverenitása teljessé vált a király lemondásával, és a maga hatalomgyakorlási formáját szabadon választhatta, választhatja meg. (Érdekessé, hogy ezt a jogot a vizsgált írás elfogadni látszik.)

Vitatkozhatunk azon történetileg, hogy 1945-ben a köztársasági államforma mellett a nemzet többsége nyilatkozott-e meg. Megkérdőjelezhető akár a döntés legalitása is, még inkább legitimitása. Ami nem kérdőjelezhető meg, hogy a nemzetnek hatalma volt a maga hatalma gyakorlásának formája, szervezete kialakítására. A kérdés legfeljebb az, hogy adott történelmi pillanatban e hatalmat tudta-e szuverén módon, szabadon és függetlenül gyakorolni.

Formailag mindenesetre megváltozott a magyar nemzet hatalomgyakorlásának mind szervezete, mind tartalma 1945 után. Ezt a formai változást elismerték a világ szuverén nemzetei, mikor hazánkat felvették az Egyesült Nemzetek szervezetébe, közösségébe. Amikor a színleges függetlenséget valódi függetlenség váltotta fel 1989-ben (vagy 1990-ben, az időponton lehet vitatkozni), nem nyilatkozott meg olyan nemzeti közakarát, amely a régi politikai formát, a Szent Korona uralmának nevezett alkotmányos monarchiát vissza kívánta volna hozni.

Az 1989-ben kihirdetett és alkotmánynak nevezett alaptörvény kimondta: Magyarország köztársaság, mint ilyen, független demokratikus jogállam, amelyben minden hatalom (szuverenitás) a népé. (Ez a meghatározás fentiek szerint téves: a nép etnikai

fogalom, a magyar néphez számosan tartoznak más államok polgárai is – a szövegben „nemzet”nek kellene állnia – népszuverenitás = a nemzet szuverenitása.)

Nem kétséges, hogy az a parlament, amely az 1949. évi, XX. (alkotmánynak csak csúfolt) törvény módosítását megszavazta, nem volt legitim képviselője a nemzetnek, talán legális sem a tartalmat illetően. Az is volt a kifejezett szándék, hogy a szabadon választott, legitim „népképviselőt” alkosson ezen ideiglenesnek szánt alkotmány helyett újat, immár legitimet.

Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy az új választásokkor a nemzet (legalábbis annak jelentős többsége) nem kívánt királyságot létrehozni. Ezt a gondolatot a közösség már nem hordozta. Lehet az okait kutatni, lehet az eredményen szomorkodni, de elvitelni aligha lehet.

Azóta négy választás volt Magyarországon, de egyik után sem alakult ki olyan alkotmányozási akarat, amely a nemzet közakarataival az ideiglenesnek szánt alkotmány által létrehozott államformán és berendezésen, vagy az ezen alkotmány által biztosított szabadságjogokon változtatni kívánt, változtatott volna. Úgy vélem, ezt a megnyilatkozó negatív szándékot bizonyonnyal elfogadhatjuk a közakarata megnyilvánulásának. Az ideiglenes alkotmányt tizenöt év közakarata elfogadta, legitímálta Alkotmányként.

Ha pedig a ma élő nemzetnek nincs arra irányuló közakarata, hogy valaha szentnek tartott formákhoz visszatérjen és amúgy is nehezen összehozható közakaratait természetlen közjogi vitákban őrlje fel ismét³, akkor volt nemzedékek döntése erre nem kötelezheti. Amint a római jog világosan megfogalmazta, az a jog, a *ius*, amit a nemzet utoljára, most, a jelenben parancsol. Őseinknek tisztelettel tartozunk, de nem állunk hatalmuk alatt, önjogúak, szabad személyek vagyunk, politikai vonatkozásban is.

ZLINSZKY JÁNOS

Jegyzetek

- 1 Engedtessék meg, hogy saját, írásban is rögzített álláspontom eddigi megjelenéseit itt idézzem: A Szentkorona-eszme és története, in: A magyar szent korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón, szerk. Tóth Zoltán József, Bp 1999. 7–34., Történeti alkotmányunk fejlődése,

in: Magyar Szemle 2002. 3–4., 5–6. 28–50., 88–103., Die Krone als Symbol der Freiheit – Die Freiheit als Sinn des Rechtes, in: Ius unum, lex multiplex, Péteri Z. ek. Bp. 2005. 437–456.

- 2 Nem ironizálni akarok, mikor megkérdem: mikor mondott le? Melyik az a történelmi pillanat? Ebben az elvet vallók gondolkodása is eltér.
- 3 Mint szerencsétlenségünkre a kiegyezés után tette.

A MAGAM MENTSÉGE

A Magyar Szemle 2005. évi 11–12. számában két jeles történész – Jeszenszky Géza és Gergely András – foglalkozott *Peres örökségünk* című könyvvel. Örömmel állapíthattam meg, hogy – ismerően. Nem mulasztották el megemlíteni, hogy nem történész vagyok, hanem jogász, hogy alkotmánybíró voltam, majd az ENSZ Nemzetközi Bíróságának tagja és *ennek ellenére* foglalkoztam olyan, időben rendkívül távol eső kérdésekkel, mint Anonymus honfoglalásképe, a Görgei ellen emelt vád vagy Kádár János diktatúrájának mérlege.

Nem ennek ellenére, hanem ezek miatt. A kötet néhány soros bevezetőjében utaltam arra, hogy közfelfogásunk milyen kevéssé veszi tudomásul a nemzetközi tényezők történelmi hatását. A szaktörténészek persze joggal hivatkozhatnak számtalan forráskiadványra, kítűnő monográfiákra, amelyek ezekkel foglalkoztak, de ezek ritkán törik át a szakmai berkeket körülvevő falakat, és eredményeik nem válnak közkinccsé. Az úgynevezett „marxista” történetírás a „külső” tényezőket szándékosan mellőzte, mert nem voltak az osztályharcok sorába kényszeríthetők. Hosszú éveken át felvételiztettem a Pécsi Egyetem Jogi Karán történelemből, de egyetlen elfogadható feleletet sem hallottam arról, hogy a törökök hogyan foglalták el Magyarország középső részét, és miként szorították ki őket innen másfél évszázad után.

Hogyan oktasson valaki nemzetközi jogot, miként mutassa be jogeseteken a nemzetközi jog szabályait, magyarázza meg intézményeit olyan hallgatóknak, akik saját hazájuk történelmének nemzetközi összefüggéseit sem ismerik? Megpróbál speciálkollégiumot hirdetni, tanulmányi segédanyagot összeállítani *Bevezetés Magyarország nemzetközi kapcsolatainak történetébe* címmel. (Nem kevés huzavona után a Kossuth Kiadó 1987-ben megjelen-

tette, mint a Magyar Külpolitika című sorozat első, a 896–1919-es éveket felölelő kötetét.) Tehát pereskedtem. Megkísértem, hogy a nemzetközi tényezőknek az egyes korszakok és események leírásánál valós szerepüknek megfelelő teret és – ha lehet – meggyőző magyarázatot szenteljek, de – attól tartok – messze vagyunk attól, hogy ez a „nemzetközies” szemlélet sokak közreműködésével kellőképpen elterjedjen.

A történelem napjainkban nem tartozik a népszerű tudományok közé. Annyi hamisítás kapcsolódott (és kapcsolódik) hozzá, más népek, fajok, vallási közösségek lebecsülése, előítéletek terjesztése stb. A piszkos vízzel azonban nem szabad a frissen megfűrosztott gyermeket is kiönteni. A történetírás minden társadalomtudomány alapja, úgy és abban az értelemben, ahogyan a matematika a természettudományoké. Tehát nemcsak művelni kell, de eredményeit is oktatni, terjeszteni, hiszen a politikai kultúra nélkülözhetetlen része. Naivitás persze azt hinni, hogy ez néhány – a pályán kívülről elhangzó – „bekiabálással” elérhető. Naivitás kellő tudományos vértet nélkül szembeszállni a honfoglalás és az államalapítás korának olyan kimagasló tekintélyével, mint Győrffy György és tagadni annak lehetőségét, hogy 895–896-ban félmillió ember állatállományával átkelhetett volna a Kárpátok hágóin a besenyők szeme láttára, akik ezzel a zsákmány legértékesebb részét szalajtották el. (Amiről a nomád hódítók egyébként sohasem mondtak le!) Mindez persze a magyar honfoglalás újragondolását kellett volna maga után vonja, és nem a régi kép csiszolását.

Nem is naivitás, hanem valóságos szélmalomharc annak a kifejezésnek használata ellen hadakozni, hogy a 16. század folyamán Magyarország „három részre szakadt”! Miért szakadt volna? A valóságban felosztották, és pedig a Török Birodalom és a Habsburg-ház egymás között, éppúgy, mint ahogyan Lengyelországot osztották fel a szomszédos nagyhatalmak két és fél századdal később! Miért nem volt hajlandó történetírásunk ezt egyértelműen kimondani? Mert azt jelentette volna, hogy a katasztróféért – Szulejmán szultán mellett – az évszázadokon át dicsőségesen uralkodó dinasztia a felelős! Vagy annak tudomásulvételét, hogy sorsunkat nemritkán a miénket jóval meghaladó erők döntése és nem viaszálykodó főuraink torzsalkodása határozta – és határozza – meg! Történéseink szívesen időztek a Mátyás halála utáni hanyatlás

ecsetelésénél, de vajmi keveset foglalkoztak azzal, hogy miután *bús hadát nyögte Bécsnek büszke vára*, a Habsburg-ház Németalföld, Spanyolország, valamint Itália jelentős részeinek megszerzése (no meg az új világ felfedezése) következtében világhatalommá nőtt, akárcsak a Török Birodalom Hunyadi 1456-os nándorfehérvári diadalát követően.

A nemzetközi helyzet változása az események jelentőségét, sőt egyes hatalmak szemében a minősítését is megváltoztatja. Az első bécsi döntést az angolok meg a franciák tudomásul vették, mint annak a megállapodásnak a kiegészítését, amelyet Münchenben kötöttek egy kisebb Csehszlovákia fennmaradásának biztosítása végett. Fél év sem telt el, Hitler a megállapodás durva megsértésével bevonult Prágába, és a müncheni egyezmény az önkény és az árulás szégyenletes szimbólumává vált, amelyre azóta elrettentő példaként hivatkoznak. Az angol politikában fordulat következett be, Chamberlain garantálta Lengyelország függetlenségét, épségét, valamint néhány más közép- és nyugat-európai államét. Ezeket a változásokat nem befolyásolhattuk, alkalmazkodási lehetőségünk is alig volt.

1940 tavaszán és kora nyarán Európa nyugati partjai Narviktól a spanyol határig Hitler hadainak kezébe kerültek, Közép-Európa államai politikailag az angol politika sakkátlóján leértelkelődtek, a Szovjetuniónak mint szövetségesnek a fontossága pedig egyre nőtt, az amerikaiak szemében is, akik számítottak részvételére Japán elleni háborújuk befejező szakaszában. Az Atlanti Karta értelmezése és alkalmazása ettől a részvételtől függött.

1989 novemberében Angliában jártam, ahol néhány nemzetközi jogi tárgyú előadást tartottam. Volt, amelyiket vacsora követett. A jó hangulattól felbátorítva megjegyeztem, hogy Nyugat-Európa felszabadításának árát velünk, közép-európai népekkel fizetették meg, egész pontosan: mi voltunk az ár – az ellenszolgáltatás –, amit a nyugati hatalmak a szovjeteknek nyújtottak, amiért a német haderő jelentős részét lekötötték és megverték. Alighogy kimondtam, meg is bántam, hogy a kedélyes beszélgetést ilyen megjegyzéssel terheltem. Azt hittem, a feltételezést indignálódva fogják visszautasítani, mentegetik majd, vagy megmagyarázzák. Meglepetésemre egy szó ellenvetés nélkül elfogadták. Igen, valóban így történt! Mentegetését feleslegesnek tartották. Természetes, hogy ezt tették!

A példák felsorolását bízvást abbahagyhatjuk, hiszen – a magyar vonatkozású esetekre szorítkozva is – könnyen vaskos könyv kerekedne belőle. Az ilyen méretű államok történetének vizsgálatánál soha, de soha sem hagyhatjuk figyelmen kívül a nemzetközi környezetet, mely akaratunktól függetlenül változik, és amelyre nincs befolyásunk. (1956 esetében ilyen volt például a szuezi háború, amelynek kitörése – és ennek kapcsán megnyilvánuló francia–angol, illetve amerikai ellentét – más tényezők mellett a magyar forradalom fegyveres leveréséről szóló moszkvai döntést megérlelte.) Ezt elvileg – elméleti szinten – mindenki elismeri, de vajon hajlandó-e következetesen figyelembe venni és egyúttal alkalmazni is? Végiggondolni újra meg újra ezen az alapon a magyar történelem vitás ügyeit – történelmi pereinket – a honfoglalástól a bős–nagymarosai vízlépcső ügyéig és közöttük a még számtalan, kielégítően meg nem oldott problémát, amelyeket romantikus alkotások, hangzatos szövegek borítanak tetszetős lepelbe! Ez nemcsak a szaktörténész ügye, akit jobban kötnek a tekintélyek megállapításai, az elfogadottak tűnő problematika, mint a pálya széléről kiabáló laikust.

A történelemnek nincs vége. A globális rendszer kialakulása – lásd Martonyi János kitűnő tanulmányát a Magyar Szemle 2005. évi 11–12. számában – új kihívásokat és valószínűleg viharos évtizedeket hoz magával. Az Európai Unióba való belépésünk a külpolitika számára új kereteket jelent, de a nemzeti érdekek és a regionális (kontinentális) érdekek egyeztetésének szükségessége változatlan, miként az alkalmazkodás kényszere és a másokkal való együttműködésből adódó lehetőségek hasznosításának kötelezettsége is. Hogy ezt kellő információk hiányában kevesen tudják felmérni? Elismerem, de az alapokat igenis meg lehet tanulni, és el lehet sajátítani! A történelem nem (csak) osztályharcok története, a siker nemcsak saját kiválóságunk bizonyítéka, a kudarc nem feltétlenül a mi hibánkból adódik stb. A történelem gyakran ismétli önmagát, de sohasem ismétlődik meg. A hasonló helyzetek nem vezetnek azonos eredményekhez. Az adatok, a nevek, az évszámok mellett ezt a gondolkozásmódot kell elsajátítani, és ebben a munkában a szaktörténészek mellett a távolabbi, rokon tudományok művelőit is felelősség terheli.

Ennyit hozhattam fel mentésemre.

HERCZEGH GÉZA

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol. XV., Nos. 1–2., February 2006, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI, *Without a Past, There is No Future*. Editor's Note on the European Tradition.

FERENC MÁDL, President of the Republic (2000–2005). *In Search of the „Heavenly Image” and the Real Image of a Christian Europe*. Review-essay. Written as a Preface to the upcoming Hungarian edition J. H. Weiler's *Ein Christliches Europa – Erkundungsgänge*.

ANTAL CZETTLER, historian, Brugg (Switzerland). *The Fall of Mussolini*, Part III. A narrative of the Italian events in the second half of 1943, so decisive for the post-war fate of East Central Europe, including the events leading to Mussolini's demotion, and the subsequent developments of misfortune and miscalculation, causing serious delay for the Allied powers.

PÉTER HÁMORI, historian, Teleki László Institute, Budapest. *A „Productive Social policy” on the Returned Northern and Eastern Territories*. After the Vienna Resolutions of 1938 and 1940, Hungary received back the predominantly Hungarian territories lost in the Treaty of Trianon. The Hungarian government used the occasion for the adoption of a modern paradigm in social policies.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, writer, Cluj (Romania) and Budapest. *Think Strong of Something*. A short essay on myth, an indispensable but much abused entity of thought, from folklore to philosophy.

MÁTYÁS DOMOKOS, literary historian, Budapest. *A Message from Zsigmond Móricz – From Under the South Cross*. The story of a correspondence with a second generation Hungarian in Latin America, who discovers the contemporary relevance of Zsigmond Móricz, the great realist novelist who died in 1942.

1% METAPHYSICS. For his permanent column, György Szabados has selected a passage from the humorist Frigyes Karinthy, „The Rich Man Cries”.

A Magyar Szemle Symposium on Innovation:

GÁBOR NÁRAY-SZABÓ, Member of HAS, Professor of Chemistry at Eötvös Loránd University, Budapest. Research and Competition in Hungary. Since the Transition, the financing of scientific research and public expectations toward science have greatly changed. This critical survey examines the efficiency of the system and the public relations of the scientific community.

ÁRPÁD CSURGAY, Member of HAS, electronics engineer, Pázmány Péter University Faculty of Information Technology, Budapest, and Notre Dame University, USA. *Nanotechnology, Science and Nature*. Revolutionary changes have taken place in the last fifteen years, bringing a new convergence of the natural sciences and electronics. This essay leads us into nano-world, into spaces of sub-micro size, showing some of the great potentials of nanotechnology, and also touching on the ethical questions that they involve.

MIHÁLY HOPPÁL, Director, Institute of Ethnography of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *Culture, Innovation, Tradition*. Innovation is based on the creative attitude, first appearing in the rituals and arts of archaic peoples. The tradition is culturally defined, and its spirit must be kept alive in all fields of innovative work.

FERENC KÓHALMI, film historian, Bolyai Workshop, Budapest. *The Bolyai Workshop*. One of the pillars of innovation is a high quality education, such as provided by the Bolyai Workshop, an extramural academy for outstanding undergraduates from all branches of learning. It seems that the creative attitude is best fostered in an atmosphere of interdisciplinarity, of living tradition, personal interaction, and a respect for learning nurtured in the family and schools.

PÉTER CSERMELY Professor of Biochemistry, Semmelweis University, Budapest. Chairman, Cell Stress Society International. *Innovation and Nurturing New Talent*. An introduction to the work and

the lessons of Foundation for Students in Research, which the author founded in Hungary ten years ago.

JÁNOS PAKUCS, electronics engineer, Chairman of the Hungarian Innovation Association. *The Effect of Innovation on Economic Growth*. Analyzing Hungarian and international figures, the essay points out the close interrelatedness of economic policy, and scientific and technological research and innovation.

Books and Events

LÁSZLÓ STURM. *Literature, History*. A review of Péter Dávidházi's monograph on Ferenc Toldy, the great 19th century pioneer of Hungarian literary scholarship. (*Egy nemzeti tudomány születése – Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai – Universitas, Bp. 2004.)

ZSOLT MÓRO CZ. *Homo Magicus*. On a collection of essays, *Origin and Symbol*, by Károly Horányi, that examines various aspects of the thought and work of major 20th century novelist János Kodolányi, such as the philosophy of culture, totalitarian politics, myth and mysticism (*Eredet és jelkép*, Argumentum, Budapest, 2003.)

KATALIN KESERŰ. *Continuity – In Space, Time and Art*. Words for the January 11 opening at the Ernst Museum of a retrospective exhibition of Erzsébet Bódis. The tapestries made with a folk technique of her native Transylvania mesh into the decorative tradition of the art of the Gödöllő artist colony, where she lives now. The present issue of Magyar Szemle is illustrated by work from this exhibition.

MIHÁLY KUBINSZKY, in his regular column on architecture, writes about the exhibition of Rudolf von Alt, *Vistas and Buildings*, at the Albertina in Vienna. Many of the water colours of the 19th century master show Hungarian townscapes and landscapes, thus possessing a special documentary value for Hungarians.

KATALIN METZ. *Games of Power and The Vicitms*. This is the theme underlying some of the most interesting new productions of the autumn in Budapest, our theatre columnist writes. Among them are Nick Dear's *Power* (Magyar Theatre), Bernard Shaw's *Major*

Barbara (Stúdió K), Thomas More as directed by Imre Goldstein (Tivoli), and Peer Gynt by Sándor Zsótér (Kréta kör Theatre).

KLÁRA TÓTH. *The Painter of Time.* Our film columnist writes about Judit Keserű's portrait-documentary movie on the major contemporary Hungarian painter, Tibor Csernus, who has lived and worked in Paris since the mid-1960's.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *A Country of Consequences.* Under a variant of a by now famous title by Tamás Frits (*A Country Without Consequences*), our columnist of domestic affairs writes about the stakes of the April general elections, where a government of very poor performance may be taken to account by the electorate.

PÉTER ÁKOS BOD. *Government-free Months.* With only two months left until the elections, the government is only concerned with its campaign, while Brussels discarded another of its projects, and the imbalance of payments continues to loom dangerously over the country, writes our columnist on finances and the economy.

GYÖRGY GYULAI. *The Riddle of Germany's Autumn.* A retrospective summary of the dramas of the German elections and the operation of the grand coalition of Angela Merkel.

Three Responses

GYÖRGY SZAKOLCZAI. *The Demographic and Health Crisis.* Reflecting on the writings of Szilveszter E. Vizi, István Mikola, Tamás Mellár, published in our August and October issues, the author finds a leitmotif in the interconnectedness of demographic, health and economic factors in a long range national strategy.

JÁNOS ZLINSZKY. *On the Present Meaning of the Dogma of the Holy Crown.* One of Hungary's leading legal scholars explores the evolution of the Holy Crown's symbolic political meaning as representing the nation, and being the real sovereign, superior to the king.

GÉZA HERCZEGH. The author responds to two reviewers of his collection of historical essays in the December issue, Géza Jeszenszky and András Gergely.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by tapestry works and designs by Erzsébet Bódis.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *3 ország, 3 történet, 3 szereplő, avagy rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze. Egy magyar közgazdász szemével* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002).

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetség jogi munkatársa. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997), valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

CSERMELY PÉTER (1958, Budapest): biokémikus, hálózatkutató, a Semmelweis Egyetem professzora, a Magyar Biokémiai Egyesület alelnöke, a Cell Stress Society International elnöke. Kilenc könyve és több mint százhatvan tudományos cikke jelent meg. Tudományos teljesítménye több mint 80 százalékát itthon végzett munkával érte el. 1996-ban indította el a kutató diákok mozgalmát. A kezdeményezés 2004-ben elnyerte az Európai Unió Descartes-díját.

CSURGAY ÁRPÁD ISTVÁN (1936, Budapest): villamosmérnök, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, az Academia Europaea (London), és az Academia Scientiarum et Artium Europaea (Salzburg) tagja, az Institute of Electrical and Electronic Engineers (IEEE) Fellow-ja. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem In-

formációs Technológia Karának egyetemi tanára, és a Center for Nano Science and Technology, University of Notre Dame, IN, USA, vendégprofesszora. Könyve: Csurgay Árpád – Simonyi Károly: *Az információtechnika fizikai alapjai*, Mérnöktovábbképző, Budapest, 1997.

DOMOKOS MÁTYÁS (1928, Gyula): irodalomtörténész, 1955–1991-ig a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője. József Attila-díj: 1980, Széchenyi-díj: 1994. F. m.: *Ugyanarról, másképpen* (1977), *Átkelés, áttűnés* (1987), *Mondtam a magamét* (1993), *Leletmentés* (1996), *Hajnali józanóság* (1997), *Adósságlevél* (1998), *Írórsors* (Németh Lászlóról, 2002), *A porlepte énekes* (Weöres Sándorról, 2002), *Szembesülés* (esszék, 2003).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet főigazgatója. Szakterülete a társadalomtörténet. Város történeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. F. m.: *Mi történik itt?* (esszék, 2003).

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest): a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

HERCZEGH GÉZA (1928, Nagykapos, Szlovákia): jogász, akadémikus. 1993-tól az ENSZ Hágai Nemzetközi Bíróságának tagja. F. m.: *A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog* (1962), *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése* (1981), *Magyarország külpolitikája 896–1919* (1987), *A sarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig* (1999), *Peres örökségünk* (2005).

HOPPÁL MIHÁLY (1942, Kassa): néprajzkutató, etnológus. Kutatási területek: magyar néphit és folklór, összehasonlító vallástudomány és uráli mitológiai kutatás, eurázsiai sámánizmus, etnikus identitás és jelképkutatás. MTA Néprajzi Kutatóintézet (1967-től). 2003-tól az intézet igazgatója. Az Európai Folklór Intézet igazgatója (1998–) Művei: *Etnoszemiotika* (1992), *Sámánok: lelkek és jelképek* (1994), *Folklór és közösség* (1998), *Studies on Mythology and Uralic Shamanism* (2000), *Das Buch der Schamanen* (2002), *Folklór és hagyomány* (2004), *Sámánok Euráziában* (2005).

KESERŰ KATALIN (1946, Pécs): művészettörténész. Kutatási területe a századforduló, a 19. századi és a kortárs magyar művészet. Az Ernst Múzeum igazgatója. F. m.: *Körösfői-Kriesch Aladár* (1977), *Rippl-Rónai József* (1982), *Orlai Petrics Soma* (1984), *A gödöllői művésztelep* (Gellér Katalinnal, 1987), *Kígyós Sándor* (1989), *Wahorn András* (társszerző, 1991), *Variációk a pop-artra* (1994), *Emlékezés a kortárs művészetben* (1998), *Rippl-Rónai, Csontváry, Gulácsy* (1999), *Amrita Sher-Gil* (2001).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

KÓHALMI FERENC (1941, Budapest): távközlési technikus, majd bölcsészként végez az ELTE-n. Hosszú ideig dolgozik a magyar filmszakmában. Egyik kezdeményezője a Magyar Mozgóképfelügyelet Alapítvány és a Duna TV létrehozásának. Jelenleg tanító a Bolyai Önképző Műhelyben.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

MÁDL FERENC (1931, Bánd): jogász. 1973.: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tud. Int. igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező- (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000–2005 között köztársasági elnök

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

MÓROZ ZSOLT (1956, Celldömölk): magyar–könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású. F. m.: *Posztmodern életfa* (2003).

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR (1943, Budapest): kémikus. A biológiai tudományok kandidátusa (1973), a kémiai tudományok doktora (1983). 1982–99 az Elméleti Szerveskémikusok Világszövetsége el-

nökségi tagja, 1990–98 az MTA levelező tagja, 1998– rendes tagja. 1992– az ELTE TTK egyetemi tanára, 1996–99 az MTA főtítokár-helyettese, 2001–2002 az Oktatási Minisztérium államtitkára. F. m. *Applied Quantum Chemistry* (társszerző), *Computational Approaches to Biochemical Reactivity* (Arieh Warshellel, 1997), *Fenntartható a fejlődés?* (2003).

PAKUCS JÁNOS (1940, Budapest): villamosmérnök (BME), gazdasági mérnök (BME), szakközgazdász (MKKE), egyetemi doktor (MKKE), az Olajterv Rt. ügyvezető igazgatója. A Magyar Innovációs Szövetség alapító elnöke, számos innovációval foglalkozó tanulmány, cikk szerzője, a hazai innovációs közélet aktív szereplője. Kitüntetései: Gábor Dénes-díj (1994), Magyar Köztársaság Érdemrend Tiszti Keresztje (1999), Köztársasági Elnök Érdemérem kitüntetés (2005).

SAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest): közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professzor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakkikk szerzője. Szakterülete a gazdasági-politikai döntések tudományos megalapozása.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquixote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

ZLINSZKY JÁNOS (1928, Budapest): jogász, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa (1984), doktora (1990). 1989–1998 az Alkotmánybíróság tagja, 1995– a Pázmány Péter Katolikus Egyetem JTK dékánja, 1993– az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. F. m.: *Gedanken zur legis actio sacramento in rem* (1989), *Római közjog* (1993), *Rendi magyar magánjog* (1994).

A MAGYAR SZEMLE és a Magyar Szemle-könyvek a
Líra és Lant Rt. könyvesboltjaiban

**Rózsavölgyi és Társa
Zeneműbolt**

1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 318-3312, Tel./fax: 318-3500
E-mail: rozsavolgyi@lira.hu

Fókusz Könyváruházak

1072 Budapest, Rákóczi út 14.
Tel.: 268-1103, fax: 267-9769
E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

4026 Debrecen, Hunyadi u. 8-10.
Tel.: 52/322-237, fax: 52/416-091
E-mail: fokusz.debrecen@lira.hu

3530 Miskolc, Széchenyi u. 7.
Tel./fax: 46/509-084, 46/348-496
E-mail: fokusz.miskolc@lira.hu

7621 Pécs, Jókai u. 25.
Tel.: 72/312-835, fax: 72/314-988
E-mail: fokusz.pecs@lira.hu

6720 Szeged, Tisza L. krt. 34.
Tel.: 62/424-789, fax: 62/420-624
E-mail: fokusz.szeged@lira.hu

LÍRA KÖNYVESBOLT
1056 Budapest, Váci u. 63.
Tel.: 266-6549
E-mail: lira.vaciu@lira.hu

GELLÉRT KÖNYVESBOLT
1114 Budapest, Bartók B. út 15
Tel./fax: 466-7008
E-mail: technika@lira.hu

MIKE ÉS TÁRSA KÖNYVESBOLT ÉS
ANTIKVÁRIUM
1053 Budapest, Múzeum krt. 13.
Tel./fax: 317-3559

3300 Eger, Bajcsy-Zs. u. 2.
Tel./fax: 36/517-758,
tel.: 36/517-757
E-mail: eger@lira.hu

ADY ENDRE KÖNYVESBOLT
3200 Gyöngyös, Fő tér 8.
Tel.: 37/500-640, 37/500-641
E-mail: gyongyos@lira.hu

MUSICDOME
9021 Győr,
Bajcsy-Zsilinszky u. 42.
Tel./fax.: 96/518-467, 96/324-611
E-mail: kenex@axelero.hu

ARÉNA KÖNYV- ÉS ZENESZALON
6000 Kecskemét, Petőfi u. 3.
Tel.: 76/507-163.
E-mail:
konyveshaz@arenaholding.hu

2000 Szentendre, Fő tér 5.
Tel./fax: 26/311-245
E-mail: szentendre@lira.hu

BABILON KÖNYVESHÁZ
6600 Szentés, Kossuth u. 11.
Tel./fax: 63/318-673
E-mail: havasi@wnet.hu

KO KÖNYVESBOLT
9700 Szombathely,
Kossuth L. u. 8/3.
Tel.: 94/505-855, fax.: 94/505-854
E-mail: info@ko.hu

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel

2280 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75\$

fél évre postaköltséggel

1140 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

**KULTURÁLIS MŰSOROK
A DUNA TELEVÍZIÓBAN**

KIKÖTŐ
kulturális magazin
hétköznapi 17.30-kor

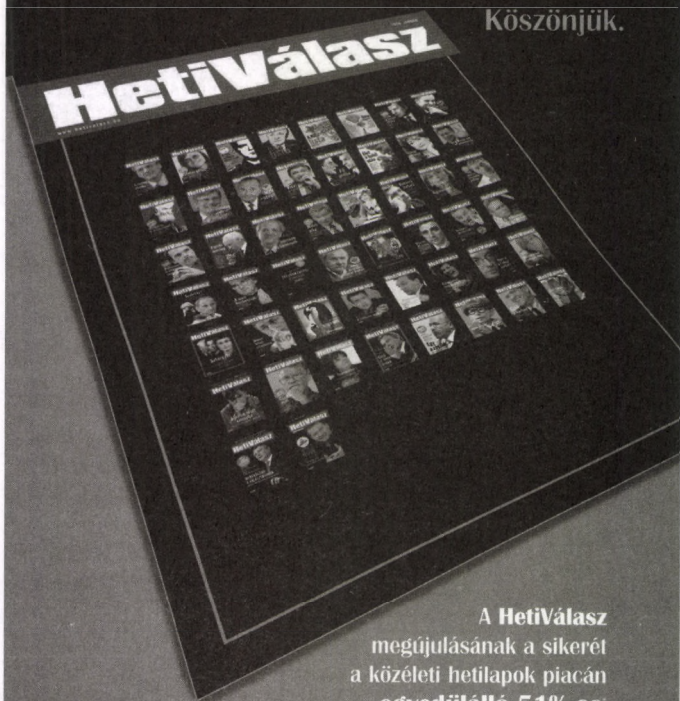
irodalom

képzőművészet

színház

SZÍNLAP
színházi folyóirat
havonta egyszer,
vasárnap 20.00-kor

Köszönjük.

A **HetiVálasz**
megújulásának a sikerét
a közéleti hetilapok piacán
egyedülálló 51%-os
példányszám-növekedés
mutatja.

Forrás: *MARTÓZ 2004. évi közvélemény-kutatás. A közéleti hetilapok piacán a HetiVálasz példányszámának növekedése 51%, az összes közéleti hetilapé pedig 20%.

Látokör kérdése / **HetiVálasz**

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a moderniségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002. 2003.

Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Tanulmányok, 2005.

Professzorok Batthyány Köre: *A Szent István Terv*. 2005.

Balla Bálint: *Szociológia és kultúra*. Tanulmányok. 2005.

Gróh Gáspár: *Határ. Ok nélkül*. Irodalmi tanulmányok. 2006.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os vilamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrassy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

GRÓH GÁSPÁR
HATÁR. OK NÉLKÜL

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A könyv megjelenését a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és a

 BUDAPEST BANK

A GE Money Bank tagja
támogatta

Lehet-e kétségbe vonni a zenében és írásaiban „a népek testvériségének” a felmutatásán munkálkodó Bartók Béla – vagy a *Felszállott a páva* és a *Psalmus Hungaricus* szerzőjének, a két háború közt a hivatalos jobboldal részéről folyton támadott Kodály Zoltánnak a magyarságát? Vagy a Horthy-ellenforradalom kezdetén toloncházba került és állásvesztésre ítélt Babits Mihály liberalizmusát? És Móricz, akit 1919 őszén megbilincselve vittek végig feltűzött szuronyú csendőrök Leányfalun; ő nem volt önérzetes magyar? Vagy hova sorolandó Juhász Gyula, aki verset írt „A munkásotthon homlokára”, de *Testamentumában* megkérdezte, hogy „van-e még magyar dal Váradon?” Baloldali? Irredenta? S József Attila, a *Hazám* költője és Illyés Gyula, a *Puszták népe* írója – nevük együtt szerepel a csendőrség nyomozó osztályának fekete könyvében – magyar volt-e vagy baloldali? De hová skatulyázná be ez a címkéző téboly Vas Istvánt, aki sose tagadta, hogy „énnekem a Rákóczi-féle szabadságharc és az októberi forradalom valahogy egy érzelmi rovatba tartozott”? S megkérdőjelezhető-e barátjának, Radnóti Miklósnak a baloldali magyarsága?

DOMOKOS MÁTYÁS

9 771216 623000